

Univerzita Karlova v Praze

Fakulta humanitních studií

Pracoviště historické sociologie

Konzumní kultura sociálních tříd z hlediska zvyklostí
při obstarávání a spotřebě potravin

Autorka práce: Bc. Monika Novotná

Vedoucí práce: PhDr. Jiří Šafr, Ph.D.

Praha 2012

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracovala samostatně a s použitím literatury uvedené v seznamu literatury.

Souhlasím s tím, že tato diplomová práce může být zveřejněna v elektronické knihovně Fakulty humanitních studií UK v Praze a může být využita i jako studijní text.

V Praze dne 14. září 2012

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala zejména vedoucímu mé diplomové práce, PhDr. Jiřímu Šafrovi, Ph.D., za jeho odborné vedení a praktické rady.

Nemalý dík také patří kolektivu kolegů z Českého statistického úřadu, za umožnění studia při zaměstnání a podporu po celou dobu studia.

V neposlední řadě patří velký dík především mému příteli, Ing. Danielu Brzobohatému, který mě podporoval ve chvílích, kdy jsem se domnívala, že odbornou pracovní pozici a vysokoškolské studium nelze nadále zvládat najednou.

Monika Novotná

Obsah

Abstrakt.....	6
1. Úvod a cíl práce	8
1.1 Konzumní kultura	8
1.2 Sociální třídy.....	9
1.3 Cíl práce.....	10
1.4 Metody práce	10
2. Teoretická východiska a cíl teoreticko-historické části práce	12
2.1 Vymezení základních pojmů	14
2.2 Použité historické prameny a metoda analýzy třídních diferencí v časových řadách	19
2.2.1 Prameny o ukazatelích sociálního statusu	20
2.2.2 Údaje o spotřebě potravin	20
2.2.3 Metodologie interpretace časových řad	23
2.3 Vývoj spotřeby a obstarávání potravin na pozadí historicko-politických změn v České republice po roce 1945	24
2.3.1 Vývoj v období 1945-1989	25
2.3.1.1 Historicko-politický kontext v období 1945-1989.....	26
2.3.1.2 Sociální struktura v období 1945-1989.....	32
2.3.1.3 Třídní rozdíly v obstarávání a spotřebě potravin v období 1945-1989.....	44
2.3.2 Vývoj v období od roku 1990 do současnosti.....	57
2.3.2.1 Historicko-politický kontext v období 1990 do současnosti	58
2.3.2.2 Sociální struktura v období 1990 do současnosti.....	59
2.3.2.3 Třídní rozdíly v obstarávání a spotřebě potravin v období po roce 1990	61
3. Vymezení cíle výzkumné části	72
3.1 Hlavní výzkumná otázka a hlavní hypotéza	72
3.2 Vymezení sociálních tříd	74
3.3 Datový soubor.....	78
3.3.1 Základní informace o výběrovém souboru	78

3.4 Metody analýzy.....	80
3.5 Operacionalizace výzkumného problému.....	81
3.5.1 Výčet pomocných hypotéz.....	86
3.6 Analýza dat	86
3.6.1 Analýza nákupních strategií.....	87
3.6.2 Analýzy z hlediska ceny potravin	98
3.6.3 Analýza z hlediska kvality potravin.....	102
3.6.4 Analýza z hlediska pohodlí při nakupování potravin	106
3.7 Vyhodnocení zkoumaných hledisek	109
3.7.1 Vyhodnocení hlediska nákupních strategií	110
3.7.2 Vyhodnocení hlediska ceny potravin.....	112
3.7.3 Vyhodnocení hlediska kvality potravin	113
3.7.4 Vyhodnocení hlediska pohodlí při nakupování potravin.....	113
4. Závěry a zjištění.....	115
4.1 Diskuse.....	115
4.2 Vyhodnocení hypotézy o konzumní kultuře sociálních tříd	116
4.3 Třídně zakotvená konzumní kultura současné společnosti?	118
4.4 Shrnutí.....	119
Seznam použité literatury a odborných článků.....	122
Seznam použitých internetových odkazů	125
Seznam tabulek	125
Seznam obrázků.....	126
Příloha č. 1	129
Příloha č. 2	131
Příloha č. 3	133
Příloha č. 4	135
Příloha č. 5	136
Příloha č. 7	141
Příloha č. 8	144
Příloha č. 9	149

Abstrakt

Tato práce se zabývá historicko-sociologickým pohledem na problematiku obstarávání a spotřeby potravin v období od konce II. světové války po současnost. Spotřeba a obstarání potravin je chápáno jako symbolické vyjádření sociálního postavení ve společnosti. Práce je členěna do dvou částí. Teoreticko-historická část sleduje, jak souvisí spotřeba potravin s proměnami sociální stratifikace. Výzkumná část práce navazuje na téma spotřeby potravin zkoumáním nákupních zvyklostí v návaznosti na sociální třídu.

Hlavní otázkou teoreticko-historické části je, zda a jak souvisí spotřeba potravin se sociální diferenciací. Trend sbližování rozdílů ve spotřebě a míra stratifikace spotřeby sociálních tříd jsou zde sledovány v časových řadách v rámci dvou epoch – období komunismu a období po roce 1989. Pro obě období je provedena sekundární analýza historických dat o spotřebě konkrétních druhů potravin, která má za cíl odhalit rozdíly či podobné trendy mezi sociálními třídami. Zatímco v období komunismu směřují jednotlivé společenské vrstvy ke sbližování spotřeby, s výjimkou družstevních rolníků, jejichž spotřeba je ovlivněna samozásobitelstvím, po roce 1990 se v třídně stratifikované společnosti objevuje trend sbližování spotřeby vyšší a střední třídy, zatímco dělnická třída se vyčleňuje vyšší spotřebou levných potravin.

Ve výzkumné části jsou analyzována data z výzkumu nákupního chování spotřebitelů v roce 2009. Analýza nákupního chování sociálních tříd je provedena z hlediska nákupních strategií, pohodlí při nakupování a ceny a kvality potravin. Pomocí těchto hledisek je hodnocena hlavní hypotéza o odlišnosti vyšších sociálních tříd v nákupním chování a preferencích od nižších sociálních tříd, jejímž cílem je odhalit rozdíly nebo podobné nákupní zvyklosti a preference mezi sociálními třídami a jejich symbolické vymezení ve vztahu k jejich sociálnímu statusu. Tato hypotéza byla potvrzena, nákupní chování vyšších tříd se odlišuje vyšší preferencí kvality potravin, pohodlí při nakupování potravin, při nižší citlivosti na cenu zejména od dělnické třídy, která je ve své spotřebě potravin orientovaná na nízkou cenu potravin při nižších nárocích na jejich kvalitu či pohodlí při nakupování. Mezilehlá třída se vyznačuje snahou o přiblížení se nákupním zvyklostem vyšší třídy.

Klíčové pojmy

sociální stratifikace, sociální třídy, zákazník, nakupující, spotřebitel, nákupní chování, spotřeba, nákup potravin, konzumní kultura, maloobchod, prodejny potravin, maloobchodní řetězce, formáty maloobchodních prodejen

Abstract

This work deals with historical and sociological view on the issue of grocery obtaining and consumption between the end of World War II to the present. Grocery obtaining and consumption is understood as a symbolic expression of social status in society. The work is divided into two parts. Theoretical-historical part examines how food consumption is linked to changes of social stratification. Research part of thesis builds on the theme of food consumption by examining the shopping habits in relation to social class.

The main question of theoretical-historical part is whether and how food consumption, relates to social differentiation. Trend of convergence of differences in consumption and rate of consumption stratification of social classes are monitored in time series in two eras – the communist period and the period after 1989. For both periods, a secondary analysis of historical data on the consumption of specific types of food that aims to detect differences or similar trends between social classes. While in the period of communism different social strata tend to converge their consumption, with the exception of the cooperative farmers, whose consumption is influenced by self-supplying, after 1990 in the class-stratified society allocates consumption convergence trend higher and middle classes, while the working class increases the consumption of cheap food.

The research part analyzes data from research on purchasing behavior of consumers in 2009. Analysis of the shopping behaviour of social classes is carried out from perspectives in terms of purchasing strategies, convenience while shopping and grocery prices and quality. By using these criteria main hypothesis about higher social class differences in shopping behavior and preferences from lower social classes is evaluated, that aims to detect differences or similar shopping habits and preferences among social classes and their symbolic definition in relation to their social status. This hypothesis was confirmed, upper class shopping behavior differs by higher quality food preferences, comfort while shopping food with lower price sensitivity, especially from the working class, which is in their food consumption focused on low price of food with lower demands on the quality or comfort while shopping. The intermediate class is characterized by an attempt to converge the shopping habits of the upper classes.

Keywords

social stratification, social class, customer, buyer, consumer, purchasing behaviour, consumption, grocery purchasing, consumer culture, retail, grocery stores, retail chains, formats of retail stores

1. Úvod a cíl práce

1.1 Konzumní kultura

Obstarávání potravin je pro každého jednotlivce aktivitou nezbytnou k přežití. Způsoby obstarávání potravy se v jednotlivých historických obdobích měnily. K důležitému posunu došlo zejména v tom, jak si většina lidí opatřuje potraviny. Pěstování pro vlastní spotřebu nahradilo nakupování potravin, potřebných pro výživu sebe a své rodiny. Potravin je v současnosti dostatek a jsou dostupné téměř pro každého (alespoň v západním světě), přestože v zemědělství pracuje historicky minimální procento obyvatelstva.

Zejména ve 20. století nastal velký rozvoj obchodů specializovaných na prodej potravin všeho druhu. Změnila se hlavně forma prodeje – v Americe se objevuje v roce 1916 (a v tehdejší Československu v roce 1955) nový formát prodejny, tzv. samoobslužná prodejna. Zákazník již nedostává zboží přímo od prodavače (pultový prodej, trh), ale v prodejně si ho sám vkládá do košíku a platí ho před odchodem z prodejny u pokladny. Tento způsob prodeje se uchytil a došlo k celosvětovému rozšíření ve velkém měřítku.

Tento stav však není trvalý a prošel svým vývojem. Po skončení II. světové války, kdy byla celosvětová ekonomika ochromena, nastává období postupného obnovování obchodu. V Československu i po skončení války přetrvával přidělový systém, kdy měl člověk nárok jen na určité potraviny v určitém omezeném množství. Postupně docházelo k obnovování části obchodů, ale vzhledem k poválečnému rozdělení sfér moci v Evropě docházelo po roce 1948 v Československu ke znárodnování soukromých obchodů.

Státní plánovaná ekonomika do značné míry ovlivnila i spotřební kulturu. Nejen, že neumožňovala konkurenci, protože udržovala ve všech maloobchodních prodejnách stejné ceny, ale docházelo k nedostatečnému zásobování (nejen) potravinami po celé zemi. V období tzv. „normalizace“ po roce 1969 sice existovala snaha o zklidnění neuspokojovaných potřeb občanů jako spotřebitelů tzv. „salámovou politikou“, kdy Husáková vláda naplnila obchody cenově dostupnými potravinami, nicméně lidská potřeba mít se lépe než ostatní, a nikoli pouze stejně jako ostatní, vyústila v roce 1989 k sametové revoluci a k pádu komunismu. Samozřejmě nedostatek kvalitního zboží nebyl jediný důvod pro převrat, ale na statisíce občanů měl nezanedbatelný vliv.

S nástupem demokracie se zcela proměnil i trh. Maloobchodní prodejny začali přebírat soukromníci, skončil politický diktát pevných cen. Na trhu se začaly objevovat nové potraviny a potraviny z dovozu, nastává období znovuzrození konkurence. Vznikají také

nové formáty prodejen potravin, které se však na západ od hranic sovětského bloku již dlouhodobě osvědčily.

V 90. letech 20. století se zde objevuje nový fenomén – maloobchodní nadnárodní řetězce. Tyto prodejny mají pro své zákazníky otevřeno denně, někdy i non-stop a nabízejí širokou řadu zboží všeho druhu, ovšem s převahou potravinářského. Mají povahu samoobslužných prodejen a svou rozlohou zabírají plochu několika set až tisíc metrů čtverečních. Neznamena to však, že by malé prodejny (ať již samoobslužné nebo pultové) zanikly, spíše však volí rozdílné strategie než velké maloobchodní řetězce, a to jak v ohledu na lokaci, tak v ohledu cílení na zákazníka. Záleží pak na jednotlivých zákaznících, jaké mají ohledně nakupování potravin preference.

Potřeby zákazníka se projevují i v jiných nákupních preferencích – a to zejména ve vztahu k ceně a kvalitě výrobku. V dnešní době, kdy jsou různé druhy zboží dostupné pro nakupující na jednom místě, nastává konkurenční boj o zákazníka. I u potravin existují známé a zavedené značky, které však bývají dražší. Většinou jsou vnímány jako kvalitnější, z velké části díky reklamě, kterou si jejich výrobce může dovolit. Reklama však nemusí odpovídat realitě a často nabízí spíše určitý životní styl a nemusí nic vypovídat o kvalitě zboží.

Zákazník tak volí mezi dražšími značkovými potravinami nebo levnějšími a často méně kvalitními potravinami. Nakupování potravin v nižší nebo vyšší kvalitě a ceně často souvisí se sociální třídou, do které spotřebitelé spadají.

1.2 Sociální třídy

Ve všech historických obdobích existovaly rozdílné společenské třídy, které do velké míry determinovaly jejich členy v tom, jak a jaké potraviny si budou moci pro své živobytí obstarat. S příchodem peněz jako hlavního prostředku směny se bohatství a tím i příslušnost k určité sociální skupině začalo posuzovat množstvím peněz a tím i množstvím statků, které se za něj dají pořídit. Toto se odrazilo i v možnostech, v jakém množství a kvalitě si kdo bude moci obstarat potraviny.

V moderní společnosti se sociální skupiny stratifikují zejména zastávanou pracovní pozicí a z ní plynoucím finančním ohodnocením. Na jedné straně tak stojí řídicí pracovníci se zodpovědností za chod firmy nebo níže postavené zaměstnance, na druhé straně nekvalifikovaní dělníci. Všichni však mají jedno společné – musí si pro svůj život obstarávat potraviny. Spotřeba však není pouhým korelátem příjmu domácnosti, neboť spotřební preference v sobě také odráží třídně specifické hodnoty a vkus (obecně habitus).

1.3 Cíl práce

Úkolem pro tuto diplomovou práci je zmapování předpokladů pro třídní stratifikaci, podmínek pro obstarávání potravin a spotřeby konkrétních potravin v závislosti na třídním postavení ve společnosti z historicko-sociologické perspektivy na území dnešní České republiky od konce II. světové války po současnost a zjistit, jaká je v současnosti konzumní kultura a nákupní strategie jednotlivých sociálních tříd při nákupu potravin, v jakých typech prodejen své nákupy uskutečňují a jaké aspekty a v jaké míře při svých nákupech zohledňují.

1.4 Metody práce

V teoreticko-historické části práce je zmapována jak spotřeba konkrétních druhů potravin jednotlivými sociálními třídami v čase po druhé světové válce, tak historicko-politickým vývojem ovlivněné složení a postavení sociálních tříd. Informace zde jsou čerpány jednak ze statistických retrospektivních časových řad, jednak z dobových analýz a materiálů zabývajících se proměnlivou sociální strukturou české společnosti.

Zatímco teoreticko-historická část práce se zabývá spotřebou a možnostmi nákupu potravin v období od konce II. světové války do dnešní doby, výzkumná část se soustřeďuje na současnost a mapuje nákupní chování sociálních tříd při obstarávání potravin. Výzkumná část práce se zaměřuje na analýzu kvantitativních dat z výzkumu nákupních preferencí při obstarávání potravin. Výzkumné šetření bylo realizováno agenturou Focus, Marketing & Social Research pro Českou zemědělskou a potravinářskou inspekci v roce 2009 v ČR. Data mi byla poskytnuta pro potřeby této diplomové práce a jsou zde zpracována z odlišných hledisek, než byl zpracován výstup pro zadavatele výzkumu.

Analýza dat probíhala v programu SPSS. Jejím cílem je zmapovat současné konzumní chování jednotlivých sociálních skupin při nákupu potravin. K vytvoření sociálních tříd jsou využity informace týkající se zastávané pozice na trhu práce a dosaženého vzdělání.

Konzumní kultura jednotlivých sociálních skupin je zde sledována ze čtyř hledisek. Z hlediska ceny potravin, kvality nakupovaných potravin a pohodlí při nakupování. Dále jsou zhodnoceny preference nákupu potravin jednotlivých sociálních tříd podle typu prodejny (malé nebo velkoformátové prodejny, diskontní prodejny). Konzumní chování jednotlivých sociálních skupin je na závěr podrobena vzájemné komparaci a zhodnocení, zda a jaké existují mezi sociálními třídami rozdíly nebo naopak podobné vzorce v nákupním chování.

**2. Zmapování sociálního vývoje
na pozadí historicko-politických změn
v České republice (Československu)
z hlediska obstarávání a spotřeby potravin**

Teoreticko-historická část

2. Teoretická východiska a cíl teoreticko-historické části práce

Každá společnost je vnitřně strukturovaná. Existují dva typy sociálních nerovností [Šanderová 2008: 277]. Sociálně-ekonomická nerovnost je důsledkem postavení na trhu práce a z něj vyplývající výše příjmu. Sociokulturní neboli symbolická nerovnost je ukotvená v kultuře a souvisí se spotřebou a jejím symbolickým významem.

Spotřeba jako taková je dána trojí funkcí. Jednak je určována nabídkou zboží, v tomto případě potravin, které jsou spotřebitelům v danou chvíli k dispozici. Tato skutečnost je akcentována zejména v období komunismu, kdy nabídka potravin byla značně omezená díky nepružnosti centrálně vytvářené nabídky vyplývající z neexistence konkurence. Druhou funkcí, která určuje spotřebu, je ekonomická kapacita domácností. Ta do velké míry závisí na vykonávané profesi ekonomicky činných členů domácnosti. V demokratické společnosti je finanční odměna za vykonávanou práci diferencována na základě náročnosti a požadavků, které na pracovníky klade. V socialistické společnosti však byl tento klasický třídní model rozbourán a byl nahrazen jiným, státem určeným třídním rozdělením. V socialistické společnosti si měli být všichni rovni, o což se stát snažil nivelizací mezd v různých pracovních odvětvích, které tak ztrácely svou stratifikační funkci.

Třetí funkcí ovlivňující spotřebu jsou v neposlední řadě také hodnoty a preference, obecně kulturní habitus. Habitus [Bourdieu 1984] je určitá dispozice k jednání nebo zvyk, který si každý jedinec osvojuje se v průběhu socializace, největší vliv zde má rodina, z níž jedinec pochází. Preference mohou být jednak dočasné, vychýlené vlivem různých trendů či reklamy, nebo hluboce zakořeněné, které souvisí s habitem. Habitus se projevuje preferencí určitých hodnot, které upřednostňují určité skupiny lidí. U potravin je tento projev o to specifitější, že potraviny, na rozdíl od jiných komodit, jsou nezbytné k životu a obstarávat se musí.

Spotřeba souvisí se sociální třídou tak, že ačkoli se všichni obstaráváme potraviny pro živobytí, ne všechny sociální vrstvy ve společnosti je obstarávají ve stejné kvalitě a množství. Na jednu stranu spotřeba konkrétních komodit může být vnímána jako symbol společenské prestiže [Bourdieu 1984], jejich obstarávání je však limitováno příjmem [Halbwachs in Večerník 1969]. Příjem je v sociálně stratifikované společnosti důsledkem příslušnosti k určité sociální třídě, která je vymezována na základě zastávané pracovní pozice. Platí zde přímý vztah mezi náročností práce a odměnou za ni, a tím současně i postavením v sociální hierarchii. Tato skutečnost následně ovlivňuje spotřebu, včetně

spotřeby potravin. Je tak patrné, že sociální třída a spotřeba potravin jsou vzájemně provázané.

Třídy si pomocí spotřeby nevědomě budují své sociální hranice. Vztah mezi sociálním statutem a spotřebou, jak o ní pojednává Pierre Bourdieu [1984], se projevuje tím, že ti lidé, kteří sdílejí podobné sociální podmínky, si osvojují podobný vkus a preference, který organizuje jejich spotřební chování. Také jídlo je důležitým prvkem při utváření životního stylu a může být i indikátorem sociálního postavení [Spilková 2012: 210]. Více než na užitné hodnotě záleží na jeho symbolickém významu. Různé sociální skupiny používají k vytváření svého spotřebního světa jiné typy produktů a zboží, včetně potravin, a tím se odlišují od jiných skupin [tamtéž: 201]. S tím také souvisí symbolické vymezení v sociálním prostoru, konkrétně, v jakých typech prodejen jednotlivé sociální skupiny nakupují, a jak tyto vzorce spotřeby utvářejí sociální hranice a symbolicky se vymezují vůči jiným sociálním skupinám.

Sociální třídy, tak jak je chápe Bourdieu [1984], v sobě zahrnují jedince, kteří mají podobné životní podmínky, dispozice a zájmy, tedy stejný habitus. Individuální habitus si jedinci osvojují v procesu socializace, třídní habitus se pak projevuje jako princip jednání, který ukazuje, jak se chovat jako příslušník určité sociální třídy [Šafr 2008: 26]. Pro různé sociální třídy jsou pak typické určité spotřební vzorce a preference, které vytváří symbolické hranice mezi třídami [Šanderová 2008: 287]. Symbolické hranice vymezují, kdo patří do stejné skupiny "my" a kdo patří do jiné skupiny "oni" [Šafr 2008: 22]. Postavení v rámci stratifikačního modelu vyjadřuje dle Bourdieua umístění v sociálním prostoru, a to pod nebo nad [Šanderová 2008: 292-293, Šafr 2008: 26]. Účelem je udržet se v třídní struktuře co nejvýše, tedy nad ostatními, než pod nimi. Vyšší vrstvy společnosti udávají krok ve spotřebě svým vkusem, nižší vrstvy společnosti pak napodobují svou spotřebou vrstvy vyšší, které se v reakci na tuto situaci snaží dále odlišit [Spilková 2012: 199, Šanderová 2008: 293]. Tento trend se odehrává ve větší či menší míře ve všech společnostech napříč časem, a to i přesto, že podmínky pro něj nemusí být vždy příznivé, jako tomu bylo např. v Československu v době socialismu.

Cílem teoreticko-historické části práce je zmapování sociální struktury v jednotlivých sledovaných historických obdobích od konce II. světové války do současnosti na území České republiky (Československa) a zjištění, zda spotřeba potravin souvisí se sociální třídou, resp. je třídně diferencovaná, a zdali se třídní diference ve spotřebě proměňovaly. Je prozkoumána spotřeba konkrétních druhů potravin z pohledu sociálních tříd na pozadí politických a ekonomických proměn, které měly nemalý vliv na rozmanitost, množství,

kvalitu i způsoby obstarávání potravin, včetně možností symbolického vyjádření sociálního statusu prostřednictvím spotřeby potravin.

2.1 Vymezení základních pojmů

V této kapitole jsou popsány základní pojmy a klíčová slova, se kterými se v textu dále pracuje.

Sociální stratifikace

V sociologii je stratifikace chápána jako důsledek sociální nerovnosti, která vede ke vzniku alespoň do jisté míry hierarchicky uskupených společenských vrstev [Petrušek 1996: 1236]. Každá společnost vykazuje určitou míru stratifikace, rozvrstvení. Toto rozvrstvení je posuzováno mírou podílu na statcích, které jsou v dané společnosti vnímány jako vzácné. Jedná se především o podíl na moci, velikost majetku a společenskou prestiž, plynoucí zejména z prestiže zastávaného povolání [Keller 1997: 192].

K sociální stratifikaci také přispívá přístup ke spotřebě jako symbolickému vyjádření sociálního statusu jedinců. Jednotlivé sociální skupiny se vůči sobě vzájemně vymezují pomocí symbolického významu životního stylu [Šafr 2008: 25]. Tyto vzorce chování souvisí s ekonomickou úrovní jednotlivců.

Sociální třídy

Pojem třída se používá pro vyjádření sociální nerovnosti mezi jednotlivými vrstvami lidí ve společnosti [Petrušek 1996: 1336]. Třídy se vyvinuly a zformovaly jako důsledek existence tržní společnosti. Proto je člověk do určité třídy řazen podle toho, co může na trhu nabídnout, recipročně pak prestiž jednotlivých tříd je dána výší příjmu, kterou členové různých tříd dostávají za svou práci [Keller 1997: 18].

Sociální třídy jsou relativně stále homogenní skupiny lidí, které jsou ve společnosti hierarchicky uspořádány a které sdílejí podobné zájmy, hodnoty, chování včetně spotřebního chování (habitus) [Bourdieu 1984]. Vyšší sociální třídy využívají jiné informační zdroje, jiné hodnocení alternativ, jiné vyjadřování, jiné vnímání reklamy a tím i výběr jiných nákupních strategií než třídy nižší.

Zákazník

Zákazníkem je "ten, kdo kupuje zboží nebo službu na trhu" [Petrušek 1996: 1429]. Zákazník je i osoba projevující zájem o nabídku produktů a služeb, ten, kdo si prohlíží

fyzicky nebo virtuálně nabízené zboží a kdo vstupuje do jednání s prodejcem [Zamazalová 2009: 67].

Nakupující

Nakupujícím se stává zákazník v okamžiku uskutečnění nákupu [tamtéž: 67]. Osoba nakupujícího nemusí být totožná s osobou spotřebitele. S tímto případem se setkáváme např., pokud matka nakupuje pro své dítě.

Spotřebitel

Spotřebitelem je chápán konečný spotřebitel, tj. ten, kdo užívá zakoupené zboží pro vlastní potřebu [tamtéž: 67]. Spotřebitel ale nemusí být osoba totožná s osobou zákazníka nebo nakupujícího. Osobní spotřebitel [Schiffman 2004: 14] nakupuje zboží pro vlastní potřebu a potřeby domácnosti nebo jako dárky pro přátele. Takto pořízené zboží slouží pro využití koncovým uživatelem (spotřebitelem).

Nákupní chování

Nákupním chováním [Schiffman 2004: 14] se rozumí takové chování, jaké projevují spotřebitelé při procesu hledání, nakupování, užívání, hodnocení a nakládání s výrobky a službami, od kterých očekávají uspokojení svých potřeb. Nákupní chování sleduje rozhodování jednotlivců při vynakládání vlastních zdrojů, jako jsou čas, peníze nebo úsilí, na pořizování zboží, výrobků a služeb.

Spotřeba

Spotřeba je proces, při němž dochází k uspokojování potřeb individuů, skupin i společností spotřebováváním hmotných i nehmotných statků [Petrusek 1996: 1211]. Spotřeba má také svou symbolickou funkci, jejímž prostřednictvím dávají členové různých společenských skupin najevo svou příslušnost ke konkrétní sociální skupině a vymezují tak vůči sobě symbolické hranice [Šanderová 2008: 287].

Nákup potravin

V teoreticko-historické části bude kladen důraz na druh a množství nakoupených potravin. Nemusí se jednat o potraviny skutečně spotřebované, ale o celkový objem potravin, který byl propočítán jako průměr na jednoho obyvatele. Dále se v této části budu zabývat i způsobem nákupu potravin ve smyslu kde, v jakých typech prodejen měli lidé

možnost zboží nakupovat. Ve výzkumné části se nákupem potravin rozumí akt nákupu, časový úsek, který lidé stráví v dané prodejně potravin, od výběru konkrétních položek po zaplacení vybraného zboží.

Konzumní kultura

Konzumní kultura v sobě odráží osobní vkus spotřebitele, který nemusí vždy odpovídat pouze čistě racionálním potřebám [Featherstone 2007: 82-85]. Tím, jaké statky lidé konzumují a jak je obstarávají, dávají svému okolí znamení o tom, do jaké sociální skupiny patří [Šanderová 2008: 287], což platí i o potravinách. I potraviny mohou podléhat módním vlivům a konzumování určitých druhů nebo značek potravin, stejně jako realizované nákupní strategie, má pro okolí konzumenta vypovídající hodnotu o jeho společenském postavení.

Maloobchod

Maloobchod je způsob prodeje konečným spotřebitelům ve smyslu, že nakupující již zboží dále neprodává, ale spotřebovává jej sám nebo např. v rámci své rodiny. Jedná se především o prodej zboží v menším objemu (např. rodinné nákupy), čímž se vymezuje oproti velkoobchodu, v jehož rámci dochází k prodeji zboží ve velkém množství maloobchodníkům nebo maloobchodním řetězcům, popř. jiným velkoobchodníkům k další distribuci [Wikipedia a online].

Maloobchodní podnik v sobě zahrnuje nákup od výrobce nebo velkoobchodníka a prodej konečnému spotřebiteli bez dalšího zpracování. V maloobchodě se vytváří vhodná skladba zboží, tzv. prodejní sortiment, který v sobě zahrnuje škálu a množství zboží různé ceny a kvality [Záboj 2010: 18].

Maloobchod je v současnosti vymezen v živnostenském zákoně (Zákon č. 455/1991 Sb., ve znění pozdějších předpisů), který definuje maloobchod jako nákup a prodej zboží za účelem jeho prodeje přímému spotřebiteli.

Podle metodiky odvětvové klasifikace CZ-NACE používané Českým statistickým úřadem v souladu s evropskými předpisy zahrnuje maloobchod "nákup a další prodej (bez transformace) nového a použitého zboží především široké veřejnosti pro osobní potřebu nebo spotřebu a využití v domácnostech prostřednictvím prodejen, stánků, zásilkových domů, podomních a pouličních prodavačů, spotřebních družstev atd." [Český statistický úřad 2008a: 201].

Pro realizaci maloobchodní činnosti využívají obchodníci provozní jednotky, kde dochází k prodeji zboží zákazníkům. Maloobchodní jednotky mohou být členěny dle různých kritérií, např. dle míry specializace, velikosti, provozního charakteru, formy prodeje apod. V evropském kontextu jsou za hlavní jednotky stacionární maloobchodní sítě považovány: specializované prodejny, úzce specializované prodejny, smíšené prodejny, samoobslužné prodejny potravin, superety, supermarkety, hypermarkety, plnosortimentní a specializované obchodní domy a specializované velkoprodejny [Záboj 2010: 25].

Prodejny potravin

Prodejny potravin jsou myšlena místa, kde se na jednom místě soustřeďuje zboží od více výrobců a obchodník je nabízí nakupujícím. Dříve byl nejrozšířenějším typem maloobchodní prodejny potravin koloniál, dnes patří mezi nejrozšířenější typy samoobslužné prodejny. První samoobslužná prodejna se objevuje v USA v roce 1916 [Wikipedia b: online], v Československu až v roce 1955 [Průcha 2009: 514].

Potravinářský maloobchod se vymezuje vůči maloobchodu nepotravinářskému. V potravinářském maloobchodě se obchoduje převážně s potravinami, jsou zde ale zařazeny i prodejní jednotky, které nabízí širokou škálu nepotravinářského zboží, zejména se jedná o prodejny se smíšeným zbožím, supermarkety a hypermarkety. Maloobchodní prodejny potravin jsou na daných územích značně koncentrované. Potravinářský maloobchod má také největší průměrné velikosti prodejen, důvodem jsou velké objemy zboží, které jimi prochází, i zájem o hromadné nákupy a pravidelnost odbytu [Záboj 2010: 23].

Existují různé formáty prodejen potravin, které si zákazníci pro své nákupy vybírají na základě individuálních kritérií, nákupních zvyklostí a specifických potřeb. Na tato kritéria mohou mít vliv jednak různé socioekonomické faktory, jako je výše příjmu, nejvyšší dosažené vzdělání nebo velikost obce, v níž zákazník bydlí, jednak kulturní a symbolické faktory, související se sociální diferenciací [Spilková 2012: 201]. V neposlední řadě zde působí vliv dostupnosti jednotlivých typů prodejen a spokojenost či nespokojenost zákazníka s konkrétními aspekty různých prodejen (kvalitou obsluhy, atmosférou apod.), kde nakupuje potraviny pro svou denní potřebu [tamtéž: 118].

Prodejny potravin jsou členěny na malé prodejny do 400 m² prodejní plochy a velké prodejny nad 401 m² [Záboj 2010: 7]. Prodejny mohou provozovat i jednotliví živnostníci, ale největšími obchodníky co do počtu prodejen i obrátu jsou v tomto odvětví maloobchodní řetězce.

Maloobchodní řetězce

Maloobchodní řetězce jsou provozovány obchodními společnostmi, které mají jednoho vlastníka. Tyto obchodní společnosti jsou vysoce integrované, tzn., že jsou centrálně řízeny odborným managementem, nákup a skladování zboží je zajišťováno centrálně, firma uplatňuje napříč všemi provozovanými prodejny společné marketingové strategie, včetně reklamy a stanovování cen, dále tyto firmy nabízí vlastní značky vybraného zboží [Záboj 2010: 66]. Tyto velké maloobchodní firmy jsou charakteristické obzvláště tím, že provozují množství zejména velkých prodejních jednotek [tamtéž: 18].

Formáty maloobchodních prodejen

Mezi typy velkých prodejen se řadí supermarkety, hypermarkety a diskontní prodejny. Tyto řetězce často mimo potravin nabízí i široký sortiment nepotravinářského zboží. Velké prodejny se rozlišují především podle velikosti prodejní plochy [Záboj 2010: 7].

Supermarkety se rozkládají na prodejní ploše od 400 do 2500 m², v České republice se vyskytují nejčastěji v rozmezí 1200 – 1500 m². Jsou často umístěné jako součásti obchodních domů nebo v rámci občanské vybavenosti ve městech. Jedná se o velkoobchodní prodejny s plným sortimentem potravin a základními druhy nepotravinářského zboží. Zhruba 5000 – 10000 položek zboží tvoří potraviny, podíl nepotravinářského zboží je kritériem odlišení od hypermarketů [tamtéž: 26]. Mezi supermarkety se v České republice řadí prodejny Albert, Billa, Interspar nebo Tesco supermarkety.

Hypermarkety jsou provozovány na prodejní ploše o velikosti nad 2500 m², přičemž u hypermarketů se rozlišují ještě čtyři typy. Typ A zahrnuje hypermarkety o velikosti prodejní plochy 2500 – 5000 m², typ B hypermarkety o velikosti 5000 – 7500 m², typ C 7500 – 10000 m² a typ D představuje prodejní plochu hypermarketů nad 10 000 m². Vzhledem ke své rozloze mohou hypermarkety poskytovat širší nabídku nepotravinářského zboží než supermarkety. Díky širokému sortimentu si mohou hypermarkety dovolit lokalizaci na okrajích měst. Pro hypermarkety je charakteristický dostatek parkovacích míst před prodejnou, nabídka širokého sortimentu zboží pod jednou střechou a nízkých cen [Záboj 2010: 27]. V České republice fungují hypermarkety Globus, Tesco hypermarkety nebo hypermarkety Albert.

Zvláštním druhem velké prodejny supermarketového typu jsou diskontní prodejny. Jedná se o prodejny s jednoduchým vybavením, které prodávají zboží za nižší než obvyklé ceny. Nižších cen dosahují úsporou provozních nákladů. Také nevedou zpravidla plný

sortiment, nabízené zboží je omezené na cca 600 – 800 položek. Prodejní plocha se pohybuje zpravidla mezi 200 – 600 m² [Boček 2009: 209-210]. Mezi diskontní prodejny se v České republice řadí prodejny Lidl, Penny market nebo Norma.

Maloobchodní řetězce však nemusí provozovat pouze velké prodejny. V posledních letech se v České republice objevuje fenomén malometrážních obchodních jednotek, tzv. superet, provozovaných velkými řetězci, např. prodejny Tesco Express nebo Žabka. Jedná se o malé prodejny, zpravidla o rozloze 200 – 400 m². Kromě potravin nabízí základní druhy nepotravinářského zboží denní potřeby. Superety bývají umístěny v řidší zástavbě v rámci občanské vybavenosti, kde jejich hlavní předností je blízkost spotřebiteli [Záboj 2010: 26]. Tento typ prodejen bývá často provozován formou franšizy, kdy provozovatel licence poskytne know-how nabyvateli (provozovateli prodejny) na základě franšizové smlouvy. Provozovatel tak může používat značku poskytovatele za předem sjednaných podmínek [Záboj 2010: 68].

Existují také tzv. dobrovolné řetězce [Záboj 2010: 67], které připomínají nákupní družstva. Majitelé jednotlivých prodejen jsou na řetězci nezávislí. Kooperace zde spočívá v racionální distribuci zboží, kdy dobrovolný řetězec realizuje nákup zboží ve velkém s množstevní slevou. Jednotliví provozovatelé obchodů tak dosáhnou nižších nákladů, než by se jim podařilo bez členství v dobrovolném řetězci. V České republice se jedná o prodejny Coop nebo Jednota [Štiková 2011: 11], které působí především na vesnicích a v malých obcích.

Mimo různé formáty prodejen potravin, provozovaných řetězci, samozřejmě existují i prodejny zejména maloformátové, které jsou provozovány živnostníky. Jedná se zejména o specializované prodejny (řeznictví, ovoce a zelenina) nebo malé vícesortimentní prodejny na vesnicích nebo městských sídlištích.

Specifickým formátem prodeje potravin je stánkový prodej, který se zaměřuje zejména na sezónní prodej ovoce a zeleniny. V posledních letech se v této oblasti prosazují tzv. farmářské trhy, kde tuzemští farmáři mohou nabízet své výpěstky, popř. výrobky z masa a mléka z domácích chovů.

2.2 Použité historické prameny a metoda analýzy třídních diferencí v časových řadách

V teoreticko-historické části práce jsou použity faktografické prameny pojednávající o Československu v období po II. světové válce po současnost, a to jak o historicko-politických reáliích, tak o vývoji společnosti v tomto období. Dále jsou zejména pro

rekonstrukci sociálních tříd využity dostupné časové řady o zaměstnanosti a analýzy Českého statistického úřadu i jiných organizací pojednávající o sociálním statusu a rozvrstvení společnosti v průběhu času od konce II. světové války po současnost. Pro zmapování spotřeby potravin jsou využity retrospektivní časové řady Českého statistického úřadu o výdajích za potraviny a spotřebě potravin v návaznosti na typu domácnosti, resp. sociální třídy, vzhledem k tomu, že domácnosti jsou členěny dle zastávané pracovní pozice přednosty domácnosti. Pro období komunismu byly dostupné časové řady pro roky 1961-1980 vydané Českým statistickým úřadem, pro období po sametové revoluci byla využita data statistiky Rodinných účtů sledovaných Českým statistickým úřadem pro roky 1993-2010.

2.2.1 Prameny o ukazatelích sociálního statusu

Při analýze sociálních tříd v jednotlivých historických obdobích jsou použity dobové analýzy a výstupy ze statistických šetření, vydávané zejména Českým statistickým úřadem, ale i jinými organizacemi, zabývající se sociální problematikou. Zejména jsou zde aplikovány výsledky z dostupných analýz sledujících procentuální výdaje jednotlivých typů domácností. Dále jsou zde využity údaje z časových řad statistiky práce, které obsahují data o počtu a podílu zaměstnanců v jednotlivých sektorech hospodářství. Do dobové situace zkoumaných období jsou zjištěné údaje zasazeny za pomoci faktografické literatury.

2.2.2 Údaje o spotřebě potravin

Pro zmapování situace o spotřebě potravin u různých sociálních tříd v období komunismu byla použita agregovaná data zveřejněná v publikaci Peněžní příjmy, vydání a naturální spotřeba u domácností zpravodajského souboru SŽÚD v letech 1957-1982 v ČSR [Český statistický úřad 1983]. Tato publikace obsahuje jednak informace o příjmech a peněžních výdajích domácností za zboží a služby, jednak základní členění spotřeby jednotlivých druhů potravin. Domácnosti jsou členěny dle zastávané pozice na trhu práce na domácnosti dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků. Výdaje za potraviny jsou udávány v naturálních a peněžních ukazatelích a jsou přepočteny na jednoho člena domácnosti.

Součástí publikace jsou také informace o naturální osobní spotřebě [Český statistický úřad 1983: 26-27], kterou se rozumí spotřeba potravin získaných z vlastního hospodářství nebo zahrady, sběrem (lesní plody), lovem nebo darem. Naturální spotřeba zahrnuje

takovou část naturálních příjmů, které slouží pro přímou spotřebu členů domácnosti. Z těchto informací, členěných podle typu domácnosti, je zřetelně patrná míra samozásobitelství ve sledovaném období.

Data byla získávána od zpravodajských jednotek [Český statistický úřad 1983: 2-3], kterými byly hospodařící domácnosti, chápané jako soubory společně bydlících a hospodařících osob. Domácnosti byly vybírány pomocí kvótního výběru na základě mikrocensů. Zpravodajské jednotky vedly Deník příjmů a vydání [Český statistický úřad 1983: 5], do kterého zapisovaly všechny peněžní a naturální příjmy a vydání za všechny členy domácnosti.

Časová řada uvedená v rámci této publikace zahrnuje data v letech 1961-1980. Dřívější ani pozdější data z období komunismu nejsou v podobném formátu k dispozici. Pro rekonstrukci časové řady v období od roku 1993 až do roku 2010 byla použita mikrodata za vybrané proměnné ze statistiky Rodinných účtů, sbíraná kontinuálně Českým statistickým úřadem. Metodika sběru dat je v zásadě podobná jako u časové řady z let 1961-1980, rozdíly v metodice se dotýkají zde sledovaných ukazatelů z celkového hlediska spíše okrajově. Kromě zavedení mezinárodní klasifikace zaměstnání CZ-ISCO, která v období po roce 1989 již měla v demokratickém hospodářství své opodstatnění, byla zavedena i mezinárodní klasifikace individuální spotřeby CZ-COICOP, která sleduje položky v podrobnějším členění než dříve. Data byla stejně jako v předchozím období získávána od zpravodajského souboru domácností, kterými byly společně hospodařící domácnosti, chápané jako soubory společně bydlících a hospodařících osob. Domácnosti byly vybírány pomocí kvótního výběru na základě mikrocensů. Zpravodajské jednotky vedly Deník zpravodajské domácnosti, do kterého zapisovaly všechny peněžní a naturální příjmy a vydání za všechny členy domácnosti.

Statistika Rodinných účtů sleduje podrobné informace o příjmech, vydáních a spotřebě domácností. Součástí souboru jsou také informace o složení domácností, vybavení domácností, demografických charakteristikách a v neposlední řadě také o výdělečné činnosti členů domácnosti. Pro srovnatelnost ukazatelů sledovaných v časové řadě (podíly výdajů za potraviny na celkových výdajích domácností) a rozdělení domácností podle sociálních tříd, jsou v teoreticko-historické části práce domácnosti rozdělené na základě ekonomické činnosti vykonávané přednostou domácnosti. V této práci jsou sledovány pouze domácnosti ekonomicky aktivních osob (resp. ekonomicky aktivního přednosty domácnosti), neboť tak je vystiženo rozdělení domácností do sociálních tříd dle vykonávané profese.

Vzhledem k tomu, že za období komunismu byla k dispozici pouze agregovaná data za oficiálně dané třídní rozvrstvení (domácnosti dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků) a za období od roku 1993 do roku 2010 byla k dispozici mikrodata, kde jsem mohla zvolit rozdělení dle tříd podle vlastních kritérií, zvolila jsem v tomto období členění na tři třídy domácností dle třídního schématu EGP, jak je následně použito ve výzkumné části (více o třídním schématu EGP viz kapitola 3.2).

Náplní sledovaných položek jsou druhy potravin seřazené podle Klasifikace individuální spotřeby podle účelu CZ-COICOP, která je českou verzí mezinárodního standardu COICOP (Classification of Individual Consumption by Purpose) [Český statistický úřad 1997: 13-14]. Druhy potravin jsou dle této klasifikace členěny v celé retrospektivní časové řadě od roku 1993 do roku 2010, a jsou metodicky přibližně srovnatelné s časovou řadou z let 1961-1980. Jedná se konkrétně o tyto sledované položky v následujícím základním členění [Český statistický úřad 1997: 21]:

- 01 Potraviny a nealkoholické nápoje
 - 01.1 Potraviny
 - 01.1.1 Pekárenské výrobky, obiloviny (zahrnuje mouku, pečivo a těstoviny)
 - 01.1.2 Maso v hodnotě na kosti (zahrnuje i vnitřnosti)
 - 01.1.3 Ryby celkem (mrtvá hmotnost; zahrnuje ryby sladkovodní i mořské)
 - 01.1.4 Mléko, mléčné výrobky, sýry a vejce (zahrnuje jogurty, tvarohy, sušené mléko)
 - 01.1.5 Oleje a tuky (zahrnuje máslo, rostlinné i živočišné tuky)
 - 01.1.6 Ovoce v hodnotě čerstvého (zahrnuje ořechy ve skořápce)
 - 01.1.7 Zelenina, luštěniny, brambory (zahrnuje i nakládanou zeleninu, zpracované brambory – ve formě bramborových výrobků z prášku i bramborových lupínků)
 - 01.1.8 Cukr, cukrovinky, kakaové a cukrářské výrobky (zahrnuje i včelí med)
 - 01.1.9 Ostatní potraviny (zahrnuje i sůl, mák a droždí)

Pro rekonstrukci spotřeby jednotlivých typů domácností jsou zde jako reprezentanty vybrány z podpoložek klasifikace individuální spotřeby konkrétní druhy potravin, u kterých je sledována jejich spotřeba v naturálních jednotkách (kilogramy, litry) v čase na jednoho obyvatele. Konkrétně jsou sledovány tyto druhy potravin: vepřové maso, hovězí maso, drůbež, uzeniny, ryby, mléko, sýry, vejce, máslo, vepřové sádlo včetně slaniny, rostlinné tuky a oleje, chléb, pečivo, mouka, rýže, brambory, čerstvá zelenina, ovoce mírného pásma, jižní ovoce, cukr a čokoláda a čokoládové výrobky. Tyto reprezentanty

byly vybrány zejména pro jejich sledovatelnost v delších časových řadách z různých zdrojů, využívajících odlišnou metodiku, zejména ještě před přechodem Českého statistického úřadu na mezinárodní standardy COICOP. Zároveň pokrývají průřez nejpoužívanějšími základními potravinami a z vývoje spotřeby specifických druhů potravin (např. jižní ovoce) lze usuzovat na změny ve spotřebitelských návycích.

2.2.3 Metodologie interpretace časových řad

V teoreticko-historické části práce je jedním z úkolů interpretace retrospektivních časových řad na pozadí historických a politických událostí s cílem zmapovat jednak konzumní chování sociálních tříd na území České republiky (Československa), jednak sledovat podíl počtu zaměstnanců v jednotlivých sektorech hospodářství ve sledovaných obdobích.

Analýza časových řad slouží pro získání představy o charakteru procesu, který tato řada reprezentuje [Budíková 2010: 259]. Časové řady jsou věcně a prostorově vymezené ukazatele (pozorování, data), které jsou uspořádány v čase směrem od minulosti do přítomnosti [Arlt 2009: 11]. Zaznamenávání pozorovaných dat do časových řad umožňuje pomocí zjednodušených charakteristik porozumět minulosti toho, co nás obklopuje [Hindls 2004: 246]. Některé metody umožňují vyvozovat modely tendencí vývoje sledovaného jevu. Jedná se o tzv. trendy [Arlt 2009: 13]. Trendy v sobě odrážejí změny a dlouhodobé tendence v průměrném chování sledovaného jevu za dlouhé období. Odrážejí se v něm i faktory, které působí ve stejném směru, např. demografické podmínky nebo vývoj technologie, apod. Trendy se v průběhu doby mění, mohou mít charakter rostoucí, klesající, strmý i mírný. V odborné literatuře se setkáme s několika druhy trendů, v této práci je však explicitně použit lineární trend, který je také nejčastěji používaným typem trendu [Hindls 2004: 257].

Existuje několik typů časových řad podle hlediska sledovaného ukazatele [Hindls 2004: 246]. Z hlediska rozhodného časového hlediska se rozlišují časové řady intervalové a časové řady okamžikové. První z nich jsou řadou intervalových ukazatelů, kdy záleží na délce intervalu sledování; intervaly mezi jednotlivými sledováními by měly být stejně dlouhé. Druhé z nich pak jsou řadou okamžikových ukazatelů, které se vztahují k určitým časovým okamžikům. Tyto ukazatele nezávisí na délce časového intervalu sledování, jedná se např. o počet výskytu jevů k danému datu. Dále existují podle periodicity časové řady dlouhodobé a krátkodobé, kdy jsou data zaznamenávána v určitých periodách. U dlouhodobých časových řad se nejčastěji jedná o údaje sledované jednou ročně, u

krátkodobých se jedná o čtvrtletní, měsíční a týdenní periody. Údaje sledované v kratších než týdenních intervalech sledují vysokofrekvenční časové řady. Dle druhu sledovaných ukazatelů se rozlišují časové řady primárních (prvotních) ukazatelů a sekundárních (odvozených) charakteristik. Dále lze ještě rozlišit časové řady podle způsobu, jakým jsou údaje vyjádřeny. Jedná se buď o naturální ukazatele, kdy jsou hodnoty vyjadřovány v naturálních jednotkách (kilogramy, litry, kusy) nebo jsou vyjadřovány peněžními ukazateli.

V této práci jsou použity časové řady intervalové, jedná se o dlouhodobé, konkrétně roční časové řady. Sledují se v nich primární ukazatele, které jsou vyjadřovány v naturálních jednotkách pro analýzu spotřeby konkrétních druhů potravin a absolutních četnostech nebo jejich podílu na celku pro interpretaci ukazatelů výdajů domácností za potraviny a statistiky zaměstnanosti. Tyto ukazatele byly získány z publikací ČSÚ, většinou se jedná o tabulky třídění druhého stupně. Za období let 1993-2010 jsem pak měla k dispozici přímo mikrodata ze statistiky Rodinných účtů, sledovaných Českým statistickým úřadem (blíže viz kapitola 2.2.2). Sledované ukazatele jsou zde zobrazovány v čase pomocí spojnicového grafu (tzv. průběhový diagram) [Budíková 2010: 141, 259].

Pro názornější zhodnocení informací o podílu výdajů za potraviny dle jednotlivých typů domácností na celkových výdajích byly pro tyto údaje vypočítány kontingenční koeficienty Cramerovo V (podrobnější informace viz kapitola 3.4). Výpočet koeficientu pro agregovaná data byl proveden pomocí online kalkulátoru dostupného na stránce VassarStats [VassarStats online], která se věnuje statistickým výpočtům. Tento koeficient zde sleduje trendy vazeb mezi sociálními třídami a jejich výdaji za potraviny.

V teoreticko-historické části práce je také sledována spotřeba konkrétních potravin, uváděná v naturálních ukazatelích a v čase znázorněna za pomoci spojnicových grafů. Pro vyjádření rozdílu spotřeby potravin jednotlivých sociálních tříd je použit koeficient variace neboli variační koeficient [Hendl 2009: 103]. Variační koeficient slouží k porovnání rozptýlenosti dat pro skupiny měření stejné proměnné (v tomto případě konkrétního typu potravin) s různým průměrem. Variační koeficient je vyjádřen v procentech.

2.3 Vývoj spotřeby a obstarávání potravin na pozadí historicko-politických změn v České republice po roce 1945

Historie samostatného Československa je od svých počátků bohatá na mocenské i politické zvraty, které měly dopad na celou společnost ve všech důsledcích. Měnil se poměr a rozdíly mezi sociálními třídami, ruku v ruce s těmito změnami docházelo i ke změnám skladby potravin, které si mohli lidé z různých sociálních vrstev opatřit pro svou

obživu. Nicméně odezvy na různé vnitropolitické i mezinárodní situace, kterými Československo procházelo, se projevovaly napříč celou československou společností.

I přes všechny vnitřní i vnější dějinné události vedli občané Československa normální životy. V rámci běžného života si obstarávali nezbytné potraviny, na možnosti a způsoby jejich obstarávání však již měly dopady politických rozhodnutí zřetelný vliv.

Následující text je rozdělen do dvou částí, které pojednávají o klíčových údobích československých dějin od konce II. světové války do současnosti, a to konkrétně na období socialismu v letech 1945-1989 a období po sametové revoluci od roku 1990 do současnosti. Každé ze zkoumaných období je nejprve charakterizováno z hlediska specifických politicky-historických reálií. Dále je na základě relevantní literatury, dobových ročenek a analýz vydaných Českým statistickým úřadem podrobně popsána sociální struktura společnosti.

Hlavním cílem této části je prozkoumat vývoj ve vztahu mezi sociálními třídami a spotřebou potravin. Za tímto účelem jsem ke každému období dohledala údaje o spotřebě vybraných druhů potravin v časových řadách sledovaných Českým statistickým úřadem. Z nich jsem vytvořila sérii kontingenčních tabulek, v nichž je vždy sledován vztah mezi spotřebou určité komodity sociální třídou v daném roce. Na základě těchto tabelárních dat jsem pak pro každý rok spočítala míru variance mezi hlavními sociálními třídami.

Zároveň uvádím informace týkající se úrovně a způsobu maloobchodního prodeje potravin ve sledovaných obdobích. Na závěr je provedeno shrnutí modelu československé, respektive české společnosti vzhledem ke spotřebě potravin v každé ze sledovaných historických etap.

2.3.1 Vývoj v období 1945-1989

Následující část má za úkol popsat vybrané události a fenomény období bezprostředně po konci II. světové války, které ovlivňovaly či mohly mít nepřímý dopad na spotřebitelské strategie a také proměnu v třídní struktuře. V tomto období převratných změn se vytvářely nové sociální třídy za specifických podmínek nastolených politickým vývojem. Společně se změnami v hospodářství nastaly i nové podmínky pro obstarávání potravin, které významně ovlivnil zánik velkostatkářů, drobných rolníků i veškerého soukromého podnikání.

V období po vstupu vojsk Varšavské smlouvy na území Československa v roce 1968 došlo k určitému zdánlivému zklidnění vnitřní situace. Po období velkých změn a zvratů nastalo stadium tzv. normalizace. Ze strany běžných lidí docházelo k laxnímu přístupu jak

k politické, tak hospodářské stránce života. Lidé se uzavřeli do sebe, do kruhu svých rodin a věnovali se více svým osobním záležitostem. Ve zdánlivém poklidu uběhlo zhruba dvacet let, než potlačovaná nespokojenost Československých občanů (ale také zadržovaný hlad po konzumu) vyplula na povrch na konci 80. let, kdy události vyústily v tzv. sametovou revoluci, na jejímž konci stál pád komunistického režimu a znovuoživení svobody a demokracie.

2.3.1.1 Historicko-politický kontext v období 1945-1989

Evropa byla po prodělané válce značně zdecimovaná, a i když se Československu přímé boje víceméně vyhýbaly [Kaplan 2007: 28], byly narušeny cesty zahraničního obchodu, včetně dovozu potravin z jiných zemí [United Nations 1948: 10], což ovlivnilo zejména země, kde dovoz potravin pokrýval velkou část spotřeby obyvatelstva. K takovým zemím se řadilo i Československo [tamtéž: 11], kde v poválečných letech došlo k výraznému úbytku dovážených potravin [tamtéž: 15]. Nicméně se v poválečné Evropě začal obchod bezprostředně po válce obnovovat, modernizovaly se prodejny, rozšiřoval se sortiment i obchodní kapacity [Záboj 2010: 13]. Tento trend byl v Československu záhy přetržen nastalým politickým vývojem.

V dubnu roku 1945 schválila vláda tzv. Košický vládní program [Kocian 1991: 15], který ve svém obsahu vyjadřoval rozsáhlé společenské změny. Byl ustaven vznik Národní fronty, která v sobě zahrnovala povolené politické strany, což byly ty, které se podílely na činnosti zahraničního odboje. Komunistická strana si zde vybuodovala silnou pozici. Agrární strana, Slovenská lidová strana a několik dalších politických stran byly zakázány [Čornej, Pokorný 2003: 64-65].

Na základě dekretu prezidenta republiky Edvarda Beneše z října 1945 bylo přistoupeno ke znárodnování klíčových průmyslových podniků, znárodněno bylo přes 60 % průmyslové výroby [Kocian 1991: 31]. Znárodněny byly doly, železárny, ocelárny, zbrojovky, elektrárny a jiné, dále také cukrovary, lihovary a kromě družstevních záložen také banky a pojišťovny. V dalších odvětvích byly znárodnovány podniky, většinou s více než 500 zaměstnanci [Vykoukal, Litera 2000: 142]. V národním hospodářství tak vznikla tzv. třísektorová ekonomika [Kocian 1991: 31], která sestávala ze sektoru znárodněného, družstevního a soukromého. Přestože znárodněný sektor představoval v ekonomice nový faktor, byl její dominantní částí, která určovala hospodářský vývoj [tamtéž: 31].

V květnu roku 1946 se konaly v Československu volby do Národního shromáždění, z nichž vyšla se 40 % jako vítězná komunistická strana [Janovský 1994: 53]. Její předseda

Klement Gottwald začal připravovat změnu ústavy, která měla přistupovat k výstavbě socialistického systému politiky, zcela se izolovat od západních států a zaměřit se na spolupráci výhradně se Sovětským svazem. Tuto skutečnost stvrdilo i odmítnutí tzv. Marshallova plánu na pomoc evropským zemím zasaženým válkou plánu [Kaplan 1993b: 70-71]. Odstoupení od plánu pod nátlakem Sovětského svazu mělo za důsledek další izolaci od západního světa [Vykoukal, Litera 2000: 149]. Hospodářské problémy, které přinesla změna řízení ekonomiky, ještě umocnilo velké sucho v létě roku 1947 [Kaplan 1991a: 78], což mělo za následek neúrodu a promítlo se i do zhoršeného zásobování obyvatel potravinami. Československá vláda jednala s americkou vládou o poskytnutí půjčky na nákup obilí, reakce americké strany však byla spíše neurčitá. Na tuto situaci však pružně zareagoval Sovětský svaz, a výsledkem byl podpis československo-sovětské hospodářské smlouvy v prosinci 1947 [Vykoukal, Litera 2000: 149]. Československé hospodářství se tak stále více orientovalo na východ.

Této situace využila Komunistická strana jako argumentu ve své propagandistické kampani [tamtéž: 149]. Stalin zvyšoval tlak na československé komunisty, aby převzali moc v zemi. Na podzim roku 1947 se vystupňovaly rozpory ve vládě, které vyvrcholily v únoru 1948 podáním demisí dvanácti ministrů [Čornej, Pokorný 2003: 67]. Předpokládali, že komunisté ustoupí anebo budou nové volby. K ničemu z toho však nedošlo. Nastalé situace využili komunisté k převratu, kdy pod Gottwaldovým nátlakem prezident Beneš ustoupil a podepsal demisi a jmenoval vládu podle komunistického návrhu. Nová vláda, jmenovaná 25. února 1948, měla komunistickou většinu [Janovský 1994: 55]. Komunisté tak dosáhli svého cíle – monopolu moci [Kocian 1991: 73].

Svou moc komunisté podpořili dokončením československé ústavy, která byla přijata v květnu roku 1948 [Janovský 1994: 55]. Nová ústava označovala Československo jako lidově demokratický stát, směřující k vytvoření socialistického zřízení. Dále bylo v ústavě uzákoněno znárodnění všech podniků s více než 50 zaměstnanci a také stanovovala další konfiskace půdy. Prezident Beneš odmítl tuto ústavu podepsat a odstoupil z funkce. Novým prezidentem se v červnu 1948 stal čelní představitel Komunistické strany Klement Gottwald. Tímto aktem se komunistům podařilo prosadit sice pod nátlakem, ale ústavně své kroky, a v Československu byla nastolena komunistická diktatura [tamtéž: 55-56].

Komunistická diktatura spočívala v bezvýhradné vládě jedné politické strany. Činnost Komunistické strany přitom vycházela z příkazů Sovětského svazu [Janovský 1994: 57]. Zakladatelské období nového režimu bylo oficiálně nazýváno budování základů socialismu [Kaplan 1991b: 5]. Nový režim se zprvu opíral o rozsáhlou základnu zejména z řad

dělníků. Tato podpora se ale na přelomu let 1949-1950 zmenšovala, neboť režim nedostal množství slibů, do kterých početné dělnictvo zpočátku vkládalo své naděje. Zavádění ideologických změn i režim obecně byl upevňován za pomoci perzekucí. Vytvořila se atmosféra strachu, která ochromovala vůli k odporu [tamtéž: 5]. Mnoho československých občanů odešlo kvůli těmto životním podmínkám do emigrace [Janovský 1994: 58].

Pokračovala vlna znárodnování živností, v roce 1949 byl zaveden dvojí trh, kdy živnostníci byli vyřazeni z vázaného trhu, kde se ceny zboží včetně potravin držely na nízké úrovni. Živnostníci museli nově nakupovat zboží na volném trhu, kde byly ceny zboží několikanásobně vyšší [Kaplan 1991b: 112]. Nejsilnější vlna likvidace soukromého sektoru nastala v období 1950-1952. Zánikem soukromého podnikání byla dovršena likvidace vícesektorové ekonomiky a byla zavedena ekonomika jednosektorová, která byla státní nebo státem kontrolovaná [tamtéž: 113]. V letech 1952-1953 byla ukončena třetí vlna kolektivizace soukromého sektoru v zemědělství, které předcházelo dokončení pozemkové reformy. Naprostá většina zemědělství byla převedena pod Jednotná zemědělská družstva (JZD) a malé části soukromých rolníků byly nastaveny takové podmínky, zejména v nastavení výkupních cen, které nedosahovaly ani vynaložených nákladů [Vykoukal, Litera 2000: 262-264, Kaplan 1991b: 116-125]. Soukromí rolníci navíc museli odvádět předepsané dávky, které byly nastavené tak, že jim často nezbývalo obilí na osobní spotřebu a krmivo [Kaplan 1993b: 227].

Od komunistického převratu v roce 1948 probíhala až do poloviny 50. let řada institucionálních a personálních změn v systému ekonomického řízení [tamtéž: 127]. Ve vysokých funkcích byli funkcionáři nahrazeni zastánci komunistického režimu, tyto čistky dále pokračovaly proti inteligenci, která byla převáděna do průmyslové výroby jako nekvalifikovaní dělníci [Janovský 1994: 58, Kaplan 1991b: 142]. Vlna pronásledování vyvrcholila na začátku 50. let, kdy z obavy o ohrožení režimu docházelo k hledání nepřátel ve straně. Tato vnitřní čistka vyvrcholila vykonstruovanými procesy, proti kterým byla vznášena falešná obvinění.

V roce 1953 propukla v celém sovětském bloku krize. V Československu bylo přistoupeno k zavedení jednotného trhu a navíc k velmi závažnému kroku – měnové reformě. Měnová reforma spočívala ve výměně peněz, kdy 300 Kčs na osobu bylo vyměněno v poměru 1:5, peníze nad tuto hranici pak byly přepočítávány 1:50 [Kaplan 1992: 4]. Ceny zboží a platy zaměstnanců státních podniků byly sníženy v poměru 1:5 a peníze přesahující hranici 5000 Kčs včetně úspor na vkladních knížkách byly přepočteny v poměru 1:50 [Janovský 1994: 58]. V podstatě přes noc tak byly ožebračeny statisíce

drobných střadatelů i soukromých živnostníků, kteří ještě nevstoupili do družstev. Na protest proti měnové reformě vypuklo několik demonstrací a stávek, které však byly označeny za dílo imperialistických agentů [Kaplan 1992: 5] a na nespokojenost občanů nebyl brán zřetel.

V červenci roku 1960 Národní shromáždění přijalo novou ústavu [Kaplan 1992: 87]. Československo se tak ústavně stalo socialistickým státem, vedoucí silou ve státě se oficiálně stala Komunistická strana Československa a bylo ustanoveno, že veškerý majetek sloužící k podnikání mohl být pouze v rukou státu nebo družstev [Janovský 1994: 59].

Postupem času se začaly objevovat známky politického uvolnění, které vyústily v polovině 60. let do určité liberalizace režimu [Kaplan 1992: 87]. Tuto skutečnost měly za následek zejména rozpor ideologie s reálnými potřebami společnosti a také hospodářská krize, která se projevila v letech 1962-1965 [tamtéž: 117]. Tato situace vyústila do zásadní otázky role Komunistické strany ve společnosti. Komunistická strana sama prodělala názorové rozdělení, kde konzervativní část reprezentoval tehdejší první tajemník Antonín Novotný a reformní větev Alexandr Dubček [Kaplan 1993a: 8-13]. Jednání vyvrcholila na zasedání Ústředního výboru Komunistické strany Československa 3. ledna 1968, jehož výsledkem bylo odstoupení Novotného a nástupu Dubčeka do jeho funkce [Vykoukal, Litera 2000: 382].

Po nástupu Alexandra Dubčeka do vedoucí funkce Komunistické strany došlo ke změně ovzduší ve společnosti. Projevy politických funkcionářů byly otevřenější, naznačovaly posun směrem k občanům. Dostavil se i zvýšený zájem o politické události, které do té doby byly většinovou společností přijímány spíše vlažně a bez zájmu [Kaplan 1993a: 14]. Alexandr Dubček nastolil nový směr politiky, když vyhlásil, že chce *vytvořit socialismus s lidskou tváří* [Janovský 1994: 62]. Snahy o reformu stávajícího režimu našly velký ohlas u občanů a události nabraly rychlý spád. Narůstala společenská angažovanost, došlo k obnovování organizací a spolků, které byly po komunistickém převratu zakázány [Kaplan 1993a: 21-23]. Pro toto reformní hnutí se vžil název Pražské jaro [Janovský 1994: 62]. V dubnu byl vydán tzv. akční program, který obsahoval základní prvky nového politického programu, který směřoval ke změnám nejen v politické, ale i ekonomické a kulturní oblasti [tamtéž: 26].

Reformní hnutí vedené A. Dubčekem získalo velký ohlas nejen československého obyvatelstva všech vrstev, ale i západních demokratických států. Bylo však silně proti myslí Sovětského svazu a států pod jeho vlivem, které v něm viděli ohrožení komunistické diktatury [tamtéž: 62-63]. Moskva začala naléhat na československé představitele, aby

reformní proud zastavila, a svůj nátlak stupňovala, když bylo patrné, že se neděje podle jejich vůle [Vykoukal, Litera 2000: 386-387, Kaplan 1993a: 49-51, 59-60].

Po jednání se sovětskými představiteli v Čierné nad Tisou v červenci až srpnu roku 1948 se Moskva rozhodla proti situaci v Československu zasáhnout. Spolu s Bulharskem, Maďarskem, Německou demokratickou republikou a Polskem přistoupili k násilnému vojenskému zásahu [Janovský 1994: 64]. Vpád vojsk Varšavské smlouvy na území Československa se uskutečnil v noci z 20. na 21. srpna [Vykoukal, Litera 2000: 387].

Jednání československých představitelů v Moskvě skončilo podpisem tzv. moskevského protokolu, kde se Československo zavázalo k potlačení protisocialistických organizací a potlačení reformního hnutí vůbec [Kaplan 1993a: 70]. V rámci moskevského protokolu byla pod nátlakem legalizována okupace Československa vojsky Varšavské smlouvy. Tím byla definitivně pohřbena naděje na brzký odchod vojsk [tamtéž: 74]. Navíc museli českoslovenští představitelé uznat, že vpád cizích vojsk do Československa byl bratrskou pomocí československému lidu [Janovský 1994: 64]. Sovětská strana ospravedlňovala invazi vojsk do Československa tím, že je-li v některé zemi ohrožen socialismus, je povinností ostatních zasáhnout [Mencl: 1990: 266].

Českoslovenští představitelé doufali, že tímto ústupkem se jim podaří prosadit alespoň část reformních opatření v oblasti ekonomiky [Čornej, Pokorný 2003: 74-75]. Nakonec jedinou reformou, kterou se podařilo prosadit, bylo zrovnoprávnění Slovenska s Čechami a Moravou. Změnou ústavy 28. října 1968 byl uzákoněn federativní stát, kdy každá z republik měla vlastní vládu, k čemuž přistupovala ještě vláda federální. Federativní uspořádání Československa vstoupilo v platnost k 1. lednu 1969 [Janovský 1994: 64].

Rok 1969 začal pro Československo chmurně. Po potlačení reformních kroků Pražského jara sovětskou invazí a následnou okupací byli pod tlakem Moskvy z vedení státu a veřejného života odstraňováni stoupenci reformem [Vykoukal, Litera 2000: 573-574]. Nahrazovali je ti, kteří byli ochotni plnit příkazy z Moskvy. Jedním z nich byl Gustáv Husák, který v čele Komunistické strany nahradil Alexandra Dubčeka. Husák se zasazoval o obnovení vedoucí úlohy Komunistické strany ve společnosti [Mencl: 1990: 320-321]. Následovalo potrestání všech, kteří se jakkoli angažovali v roce 1968, a to jak sesazování Dubčekových zastánců z vysokých postů, tak i potrestání občanů, kteří byli propuštěni ze zaměstnání a nadále mohli vykonávat jen málo placené pomocné práce. Nastala tak další vlna emigrace [Janovský 1994: 66].

V Československu započalo od roku 1969 období tzv. normalizace [Průcha 2009: 660, Geršlová, Sekanina 2003: 239], které trvalo až do roku 1989. Termínem normalizace (v

dobovém označení se používal termín konsolidace) se označovalo období zmrazení demokratizačního procesu a likvidace všech důsledků Pražského jara. Nastala etapa obnovení prosovětského režimu a hlavní úlohy Komunistické strany, zejména v prvních letech normalizace.

Husák se snažil najít pro Československo pozitivní program. Nastolil tzv. salámovou politiku (nebo také tzv. gulášový komunismus [Vykoukal, Litera 2000: 578]), kdy české obchody naplnil levnými potravinami, což mělo mít za následek zejména uklidnění situace ve společnosti. Komunistická strana se pokoušela vytvořit jakousi pseudokonzumní společnost [Vykoukal, Litera 2000: 576], která měla za úkol zdůraznit sociální rovnost a jistoty. Prostřednictvím této politiky pak měli být občané vyklizeni mimo veřejnou sféru a nepůsobit režimu potíže. Taktika hospodářské politiky orientované na spotřebu se osvědčila, zvyšující se objem dostupného zboží za relativně nízké ceny veřejnost politicky neutralizovalo [tamtéž: 577]. Spotřební politika však nebyla podložena ekonomickým růstem, ale čerpáním rezerv ještě z předmnichovského období.

Velkorysá sociální politika, kterou režim uplatňoval, spolu s nepružným plánovaným hospodářstvím, se však nedokázala zcela vyrovnat s ropnou krizí, která koncem 70. let postihla i země RVHP v podobě zdražení dovážených surovin [Vykoukal, Litera 2000: 585, Průcha 2009: 674]. Poklesl národní důchod, došlo i na redukci sortimentu zboží. Působil zde i sílící faktor šedé ekonomiky, která podle oficiálních odhadů odčerpávala kapacitu několika set pracovníků na plný úvazek [Vykoukal, Litera 2000: 585]. Utlumený zájem veřejnosti o politické dění však neznamenal, že by neexistovaly názory nesouhlasící se stávajícím režimem. Opozice existovala, neměla však organizovanou podobu.

V reakci na hospodářskou krizi reagoval i Sovětský svaz zavedením tzv. perestrojky (neboli přestavby) v polovině 80. let [Vykoukal, Litera 2000: 589, Geršlová, Sekanina 2003: 267]. Jednalo se o snahu Michaila Gorbačova o zvýšení výkonnosti sovětského hospodářství pomocí reformního komunismu cestou omezení centrálně plánované ekonomiky ve prospěch ekonomiky tržní. Perestrojka také znamenala určité uvolnění vzájemných vztahů mezi státy sovětského bloku. Protože přestavba se v mnohém podobala událostem Pražského jara, Československé vedení se jí zpočátku bránilo [Vykoukal, Litera 2000: 590]. V Komunistické straně Československa začalo docházet k různění názorů na uplatňování perestrojky. Nakonec i Československá vláda vyhlásila strategii urychlení sociálně-ekonomického rozvoje, termínu reforma se bránila [Průcha 2009: 691].

Komunistická strana se koncem 80. let začala dostávat do nejisté situace. Ze Sovětského svazu přicházel sílící vliv přestavby, v sousedních státech začaly probíhat akce

potlačující vedoucí pozici komunistických stran [Vykoukal, Litera 2000: 718]. Ve společnosti se objevoval růst opozičních nálad. Napjatá atmosféra gradovala během roku 1989, aby vyvrcholila 17. listopadu 1989 povolenou studentskou demonstrací, která byla násilně potlačena a tím byla odstartována tzv. sametová revoluce [Vykoukal, Litera 2000: 723].

Po letech nehybnosti se začaly události po 17. listopadu odvíjet závratným tempem. Několik opozičních skupin vytvořilo hnutí Občanské fórum, které se o několik dní později účastnilo jednání u kulatého stolu s Komunistickou stranou. Politické změny však probíhaly z úhlu pohledu reformních stran pomalu, proto Občanské fórum vyzvalo ke generální stávce, která se uskutečnila 27. listopadu. Koncem roku byla rekonstruována vláda, do níž se dostali zástupci demokratických sil a novým prezidentem byl zvolen někdejší disident Václav Havel [Čornej, Pokorný 2003: 81, Vykoukal, Litera 2000: 725]. Československo tak na konci roku 1989 stálo na počátku nové éry svobody a demokracie.

2.3.1.2 Sociální struktura v období 1945-1989

Změny, které se odehrály v poválečném Československu, předepisují nutnou změnu ve struktuře společnosti. Kromě odnětí Podkarpatské Rusi z hranic prvorepublikového Československa, byl první velkou změnou odsun německé menšiny z pohraničí, kterou na postupimské konferenci prosadil Stalin, neboť se chtěl v zemích, spadajících do sovětské sféry vlivu, zbavit menšin, které považoval za zdroj nepokojů a nestability [Kaplan 1991a: 14]. Tímto rozhodnutím byl rozhodnut dlouhodobý konflikt mezi Čechy a Němci v českých zemích. Myšlenka na odsun Němců však existovala již v době exilové vlády a měla vést k cestě za ideou národního státu [Kocian 1991: 20]. Odsun vycházel ze zásady kolektivní viny, byl tehdy chápán jako reakce na nacistické represe a snahu o likvidaci českého národa [Kocian 1991: 20-21]. Schválenému postupu odsunu Němců předcházela tzv. divoký odsun bezprostředně po skončení války, který byl často provázen využíváním násilí a krutosti [Kaplan 1993b: 37].

Tabulka 2.3.1.2.1.1 – Počty odsunutých Němců z Československa v letech 1945-1949

rok	odhad dolní hranice	oficiální údaj	odhad horní hranice
1945	730 000		800 000
1946		1 856 612	
1947-1949 (legální)		18 127	
1947-1949 (nelegální)	32 000		42 000
Celkem	2 636 739		2 716 739

Zdroj: Kučera, Jaroslav 1992: 38.

Dle oficiálních údajů (viz tabulka 2.3.1.2.1.1) byly v roce 1946 odsunuty bezmála dva miliony Němců, v letech 1947-1949 pak dalších 18 tisíc. Neoficiální odhady však hovoří ještě o 730-800 tisících Němců odsunutých v roce 1945 v rámci divokého odsunu. Nelegálně ještě opustilo České pohraničí odhadem 32-42 tisíc Němců v období 1947-1949. Odsun Němců byl hlavní příčinou poklesu obyvatelstva v českých zemích [Kaplan 2007: 11].

V pohraničí tak zůstalo mnoho opuštěných domů a pozemků, neboť odsun provázelo zabavování téměř veškerého majetku Němců [Kocian 1991: 21]. Mnohé do té doby hustě obydlené oblasti pustly, nebo zde nebyla k dispozici dostatečná pracovní síla k udržení potřebné infrastruktury. Pohraničí začalo být znovu osidlováno tak, že do pohraničí byli stěhováni lidé z nejnižších sociálních vrstev, kterým připadl i majetek zabavený Němcům [tamtéž: 22]. Výrazně se tak zlepšila jejich sociální pozice [Kaplan 1993b: 37]. Tuto skupinu nejnižše postavených sociálních vrstev, které přicházely do pohraničí, tvořili veskrze zastánci komunistického režimu, komunistická strana si tak vybuodovala silné pozice a pohraničí tak politicky i fakticky ovládla [Kocian 1991: 22, Kaplan 1993b: 22].

Další rána stávajícímu sociálnímu uspořádání přišla v podobě znárodňování a pozemkové reformy. První etapa pozemkové reformy přišla v roce 1945 a týkala se konfiskace půdy Němců, kolaborantů a zrádců. Nejvíce zkonfiskované půdy se nacházelo v českém pohraničí [Kaplan 1993b: 43]. Znárodnění a pozemková reforma změnily československou společnost od jejích základů. V programu vlády zaujímala sociální politika jedno z nejdůležitějších témat. Nový režim si vytvářel své opory [Kaplan 1991a: 24]. Vlivem znárodňování a pozemkové reformy došlo k nivelizaci československé společnosti, kdy byly odstraňovány její krajní póly – oslabovala se moc buržoazie a zároveň byly podporovány nejnižší vrstvy [Kaplan 1993b: 43]. Byli to zejména dělníci, bezzemci a drobní rolníci, kteří dostávali přidělenou půdu v pohraničí po vysídlení Němců.

Pozemkové reformy citelně zasáhly také do stávajícího sociálního řádu na vesnicích. Třetina veškeré půdy byla zkonfiskována a následně přidělena chudým vrstvám a drobným rolníkům. Sociální skladba české vesnice tak prodělala velkou proměnu [Kocian 1991: 34]. Snížil se jak počet majitelů velkých družstev, tak bezzemků a domkařů. Ideálem se stal střední rolník, který díky systému zabavování a přerozdělování půdy získal půdu zdánlivě od komunistů, což je této straně značně přibližovalo [tamtéž: 34].

Znárodněním bank a průmyslu došlo také k likvidaci stávající ekonomické a politické moci, která již nadále neměla možnost určovat ekonomický vývoj země. Nově se stal

zdrojem moci stát. Začaly se vytvářet jak nové vztahy a organizace, tak systém řízení [Kaplan 1993b: 43]. Dosavadní síť elit tak začala být nahrazována novými.

Největší podíl na změnách struktury Československé společnosti měl dopad událostí po únoru 1948, kdy se prostředkem rozvrstvení společnosti stal poměr občanů k režimu [Kaplan 1991b: 13]. Po komunistickém převratu se však pro některé vrstvy, zejména dělnické, otevřely nové šance. Pro jiné, a to zejména pro inteligenci, která si plně uvědomovala důsledky probíhajících událostí, znamenal převrat změnu k horšímu. Mnozí tak raději zvolili emigraci z Československa na Západ. Oficiální čísla nejsou známa, odhadem však po únorovém státním převratu emigrovalo 40-50 tisíc lidí a ilegální odchod za hranice pokračoval i v následujících letech [Kaplan 2007: 11-12].

V rámci upevňování komunistických pozic moci se společností šířila vlna strachu. Tento fakt ještě umocňovala likvidace tiskové svobody a dohled nad sdělovacími prostředky [Kaplan 2007: 51]. Komunistická moc záměrně šířila nezákonnost, a to zejména proti středním vrstvám. Tímto způsobem likvidovala tradiční střední vrstvu, čímž přispěla k hluboké změně struktury společnosti [Kaplan 1991b: 76]. Protože při vyměřování mezd nebyl brán zřetel na dosažené vzdělání, panovala ve střední vrstvě značná nejistota a obavy z budoucnosti. Komunističtí funkcionáři chovali nedůvěru k tzv. staré neboli buržoazní inteligenci, snažili se proto o rozbití dřívější aparatury. Tato nedůvěra vyústila v řadu politických čistek, kdy byly desetitisíce úředníků a odborníků vyhnány ze svého dosavadního zaměstnání a převedeny na méně placenou, nekvalifikovanou manuální práci [Kaplan 2007: 73, Kaplan 1991b: 77]. Nedůvěra k inteligenci zasáhla i děti střední vrstvy, kterým byla omezena nebo přímo odepřena možnost studovat. Další čistky pokračovaly mezi pedagogy nebo umělci (tzv. tvůrčí inteligenci) [Kaplan 1991b: 77].

Velké změny čekaly také na třídu živnostníků a soukromých podnikatelů. Podmínky pro možnost soukromého podnikání se po únoru 1948 rapidně zhoršily. Komunistická strana zaujala až nepřátelský postoj vůči živnostníkům. Za kapitalistické živly byli považováni majitelé soukromých závodů, které zaměstnávaly více než jednu pracovní sílu. Jednalo se o více než polovinu všech živností [Kaplan 1991b: 113]. Mezi živnostníky rostly existenční obavy, které se začaly postupně naplňovat. Zavedení dvojího trhu, kdy živnostníci byli vyřazeni z vázaného trhu, vyvolalo hluboký propad životní úrovně živnostníků a jejich rodin. Na volném trhu dosahovalo zboží ceny odhadem o 70 % vyšší než na vázaném trhu [Kaplan 1991b: 113, Kaplan 1993b: 221]. Živnostníci na tato opatření

reagovali masovým odhlašováním živností. Odcházel pracovat do odvětví průmyslu nebo vstupovali do družstev [Kaplan 2007: 222].

Třísektorová ekonomika, která fungovala krátce po znárodnění velkých podniků, neměla dlouhého trvání. Velké národní podniky postupně přebíraly malé soukromé podniky i živnostníky. Likvidováni byli řemeslníci, malovýroba, obchodníci, soukromí rolníci i svobodná povolání [Kaplan 2007: 91-92]. Nejsilnější vlna likvidace soukromého podnikání proběhla v letech 1950-1952. V roce 1953 se počet soukromých živností pohyboval zhruba na 20% úrovni roku 1948 [Kaplan 1991b: 114]. V poměrně krátké době zlikvidoval režim živnostníky, soukromé řemeslo i maloobchod. Likvidace soukromého vlastnictví v ekonomice měla za následek rozpad tradiční třídní a sociální diference [Kaplan 1992: 72]. Stát jako jediný vlastník výrobních prostředků a zaměstnavatel tak měl možnost určovat sociální pozice všech sociálních skupin a tlačit jejich příjmy na hladinu průměru [tamtéž: 72].

Rozsáhlé společenské změny se projeví i v sektoru zemědělství. Likvidace zemědělské malovýroby, označovaná pojmem kolektivizace [Kaplan 1993b: 223] prošla třemi fázemi [Vykoukal, Litera 2000: 263]. Po první fázi konfiskace půdy nastoupila druhá fáze, která přerozdělovala zabavenou půdu, a ve třetí fázi byl vyvlastňován majetek nad 50 hektarů půdy. Tzv. socializace venkova probíhala formou nátlaku na drobné zemědělce, aby vstoupili do JZD. Nátlak se uplatňoval nasazením vysokých dávek, které museli zemědělci odvádět, nebyli však schopni je plnit [tamtéž: 263]. Tlak úřadů se při vymáhání dávek stupňoval. Pokles samozásobitelské dávky obilí poklesl z 318 kg na jednoho člena rodiny v roce 1949 na 236 kg v roce 1955 [Kaplan 1993b: 227]. Navíc ti, kteří nesplnili dodávky, byli vyřazeni z vázaného trhu, což mnohé rolníky dovádělo až na pokraj bídy [Kaplan 1991b: 79]. Komunisté soudili, že nikoli dobře situovaný, ale zbídačený rolník vstoupí do družstva [Kaplan 1993b: 230]. Další formou nátlaku na vstup rolníků do JZD byl tzv. nucený pacht, kdy úřady přidělovaly rolníkům proti jejich vůli neobdělávanou půdu a zvyšovaly tak jejich povinná dávky [Kaplan 1991b: 79]. Roku 1950 se prováděl nucený výkup zemědělských strojů. Vláda se domnívala, že koncentrací veškeré mechanizace v rukou státu oslabí vliv rolníků. Další ranou pro soukromé zemědělce byl zákaz zaměstnávání cizí pracovní síly. Zatímco v roce 1949 pracovalo v zemědělství šedesát tisíc dělníků, v roce 1954 jich zůstalo pouze něco málo přes dva a půl tisíce [Kaplan 1993b: 228]. Ze všech nátlakových akcí na rolníky však byly nejhorší perzekuce, plynoucí z odmítání vstupu do JZD. Místní funkcionáři dělníkům vyhrožovali, diskriminovali je a zapisovali na černé listiny. Tyto skutečnosti pak měly dopad na

výsledky jednání s úřady, vymáhání dávek nebo přijímání dětí na studia [Kaplan 1991b: 79]. Pokud rolník do JZD přeci jen vstoupil, pak se jeho sociální situace nezměnila, nebo se změnila k horšímu. Docházelo tak k dalšímu poklesu životní úrovně rolníků [Kaplan 1993b: 231].

Ještě horší situace však nastala pro větší rolníky, tzv. kulaky neboli vesnické boháče, jak byli nazýváni [Kaplan 1991b: 80]. Ti byli komunistickými funkcionáři považováni za největšího nepřítele kolektivizace, proto bylo vyvinuto značné úsilí vedoucí k jejich likvidaci. Původní plán počítal s likvidací rolníků s více než 20 hektary půdy, později se přistoupilo na 15 a více hektarů. Po roce 1948 byly na větší rolníky uvaleny nereálně vysoké povinné dodávky, nucený výkup strojů, cenová politika a zákaz zaměstnávat cizí pracovní síly. Dále se perzekuce týkaly i občanských práv, včetně dětí z větších rolnických rodin. Nevyhnutelně tak nastal hromadný hospodářský úpadek. Majetek větších rolníků byl zabrán a majitelé byli vystěhováni z obcí se zákazem návratu. Do května roku 1953 bylo takto vystěhováno přes tisíc rodin [tamtéž: 80].

Nejpočetnější společenskou třídou bylo dělnictvo. Také dělnictvo prošlo určitou změnou, ať již postavením ve společnosti, počtem nebo vnitřním složením [Kaplan 2007: 125]. Vládnoucí ideologie proklamovaly moc dělnické třídy a její vedoucí roli v komunistickém politickém režimu. Vyzvedávání dělnického původu vyústilo v 50. letech do utváření kultu dělníka [tamtéž: 126]. Přestože se dělníci v novém režimu těšili mnoha privilegiím, i oni byli v očích vedoucích funkcionářů pojímáni v rámci určité hierarchie, která pramenila ze vztahu k režimu. Nejlépe byli hodnoceni dělníci, kteří byli zastánci komunismu a aktivně se na jeho budování podíleli. Do další kategorie spadali nestraníci a pasivní příslušníci komunistické strany. Opačným pólem pak byli dělníci, kteří s režimem nesouhlasili [tamtéž: 129].

Ideologie režimu a masivní propaganda prohlašovala stát za dělnický, za tzv. diktaturu proletariátu [Kaplan 2007: 300]. Představitelé státu proklamovali třídní hledisko, ale měli na mysli především zájmy dělnictva. Sociální postavení dělníků v prvních letech komunistického režimu rostlo [tamtéž: 304]. Zvyšovaly se sociální jistoty dělnictva, zejména jistota zaměstnání, a zvyšovaly se také jejich příjmy. Dělníci tak nabyli představu, že jde o trvalý jev. Po měnové reformě v roce 1953 však pokles životní úrovně postihl zejména dělnické rodiny [tamtéž: 305]. Tento úpadek životní úrovně dělníků se tak vedení strany snažilo překonat do konce 50. let.

Dělnictvo prodělalo v období let 1948-1960 nejrazantnější proměnu ve své historii. Jednou z příčin byl rychlý početní růst [Kaplan 2007: 307]. Do dělnických profesí

nastupovaly tisíce lidí jako důsledek únorového převratu, někteří dobrovolně, někteří proti své vůli. Řady dělnictva doplnili rolníci přechající před kolektivizací, oběti politických čistek a perzekucí, a to jak úředníci, tak vysoce kvalifikovaní odborníci. Dělnické profese volili jako možnost zlepšení své sociální situace ženy v domácnosti i muži ze zemědělství. Do řad dělníků ale nastupovali i příslušníci mladé generace. Naopak, téměř tři sta tisíc tradičních dělníků s dobrým kádrovým posudkem v rámci třídní ideologie odešlo do různých funkcí a úřadů. Celkově se tak dělnická třída projevila poklesem kvalifikační úrovně [tamtéž: 307].

Charakteristikou nové dělnické vrstvy byla také značná roztržitost [tamtéž: 308]. Různorodá zázemí, ze kterých nové dělnictvo přicházelo, způsobovala nejednotnost dělnictva, což mělo za následek neschopnost formulovat a vyjádřit své požadavky. Hlavními složkami dělnictva byly čtyři skupiny. Do první patřili dělníci, kteří na vlastní kůži prožili sociální problémy první republiky, a svou sociální situaci v poválečném Československu považovali za zlepšení životních podmínek. Do druhé skupiny se řadili dělníci proti své vůli, oběti represí režimu. Třetí skupinou byli bývalí rolníci nebo ženy v domácnosti. Čtvrtou složku pak tvořili dělníci nové generace, kteří nezažili první republiku a válku prožili v mladém věku.

Podle dobové ideologie se společnost skládala ze tří sociálních skupin, a to z dělnictva, rolnictva a pracujících inteligence [Kaplan 2007: 305]. Dělnická třída pak byla režimem vždy upřednostňována. V rámci vyzvedávání manuální práce a nedocení vzdělanosti se zmenšovaly rozdíly ve výši platů dělníků a odborníků. Dělnická třída vyrovnání své sociální pozice s odborníky považovala za spravedlivé a jakékoli pokusy o denivelizaci ústily v nespokojenost dělnictva. Vzhledem k tomu, že početně silná dělnická třída byla tradiční oporou komunistické moci, byly hlasy nespokojenosti obvykle vyslyšeny.

Pro přeměnu sociální struktury v Československu v 50. letech bylo charakteristické a zároveň určující, že se ze společnosti, která byla doposud diferencovaná rozdílným postavením v ekonomické činnosti, výší příjmů a sociální pozicí, stala společnost zaměstnanců státu [Kaplan 2007: 118, Možný 2009: 83]. Dalším rysem společnosti v tomto období byla rostoucí míra zaměstnanosti. Nárůst počtu pracovníků zaznamenaly zejména odvětví těžkého průmyslu, zatímco v zemědělství nastal úbytek pracovníků [tamtéž: 119]. Po měnové reformě z roku 1953 se zhoršila životní úroveň většiny obyvatelstva. Zejména u rodin s více dětmi narostl zájem žen o zaměstnání [tamtéž: 119]. Tento nastupující trend odráží tabulka A.1.1.1 a obrázek A.1.2.1, uvedené v příloze č. 1,

kteře zachycují podíl počtu žen zaměstnaných v jednotlivých odvětvích československého hospodářství.

Strmý nárůst podílu pracujících žen se projevil zejména v první polovině období, od roku 1948 do zhruba druhé poloviny 60. let, a to zejména v odvětvích obchodu, pohostinství a ubytování, finančních služeb, dopravy a zdravotnictví. V roce 1954 se oproti roku 1953 zvýšil podíl žen pracujících v těchto odvětvích. V obchodě se zvýšil o 3,6 %, v odvětví pohostinství a ubytování o 4,4 %, ve finančních službách o 2,9 % a v dopravě a zdravotnictví shodně o 2,2 %. Tento trend pak dále pokračoval, v roce 1960 stoupl oproti roku 1953 podíl zaměstnaných žen v obchodě o 14,8 %, v pohostinství a ubytování o 12,9 %, ve finančních službách o 15,4 %, ve veřejné správě o 8,6 % a ve zdravotnictví o 6,3 %. V roce 1968 již činil nárůst podílu zaměstnaných žen oproti roku 1953 18 % v obchodě, 19,2 % v odvětví pohostinství a ubytování, 15,8 % v dopravě, 28,7 % ve finančních službách, 12,8 % ve veřejné správě a 10,8 % ve zdravotnictví. Celkově tak od počátku sledovaného období v roce 1948 do roku 1968 došlo k nárůstu podílu žen největší měrou o zhruba 23-36 % v odvětví obchodu, ubytování a pohostinství, dopravy a finančních služeb. Nárůst o zhruba 14-18 % zaznamenala odvětví průmyslu, veřejné správy, vzdělávání, zdravotnictví a služeb. U ostatních odvětví také nastal růst podílu zaměstnaných žen, nezvyšoval se ale tak markantně. Naopak stagnující zhruba 50% podíl pracujících žen si zachovalo po období od konce 40. do počátku 70. let odvětví zemědělství.

Od 70. let do konce sledovaného období v roce 1989 podíl zaměstnaných žen již nestoupal napříč odvětvími hospodářství tak dramaticky jako v předchozích dekadách. Docházelo spíše ke změnám struktury ve specifických odvětvích. Podíl zaměstnaných žen dokonce poklesl od roku 1968 v odvětví zemědělství (o téměř 12 %), kde pokračoval trend úbytku pracovníků, a průmyslu (o téměř 3 %). Práce zejména v těchto odvětvích byla těžká a namáhavá a ženy pokud mohly, upřednostňovaly spíše méně fyzicky náročnou práci. Nárůst podílu zaměstnaných žen narůstal zejména v oddělení finančního zprostředkování a veřejné správy (o 9 %) a dále v odvětví ubytování a stravování. Dále posílila procenta žen v odvětvích, v nichž tradičně dominovaly ženy, a to v odvětvích obchodu a vzdělávání o více než 2 %. Tento trend povzbuzovala zejména politika státu, jednak jeho snaha o plnou zaměstnanost, jednak uplatňovaná sociální politika, která napomáhala k návratu žen do pracovního poměru po rodičovské dovolené (zejména otevíráním nových mateřských škol) a také vyhlášení kurzu tzv. osvobozené domácnosti, která měla pomoci ženám k návratu do práce ulehčením domácích povinností, zejména zaváděním technických výrobků na trh (automatické pračky, vysavače apod.) a také potravinových polotovarů.

Začleňování žen do zaměstnání probíhalo v 50. letech formou agitačních kampaní [Kaplan 2007: 135-138]. Nárůst podílu pracujících žen zejména v odvětví obchodu a spotřebního a potravinářského průmyslu bylo způsobeno uvolňováním mužů do odvětví těžkého průmyslu v rámci mobilizace pracovníků do těžkého průmyslu, zejména do těžkého strojírenství v 50. letech [tamtéž: 137].

Dalším specifickým rysem, který se objevoval od zhruba poloviny 50. let, byl nárůst práce načerno, tzv. melouchů [Kaplan 2007: 124]. Tuto práci lidé prováděli mimo rámec pracovního procesu, ve svém volném čase. Příjmy z melouchů si jedinci kompenzovali značně nivelizovaný příjem. V průběhu 50. let se platy ve všech oborech pohybovaly kolem průměru, bez ohledu na vzdělání, kdy byla zvýhodňována manuální práce nad duševní [Kaplan 2007: 123]. Tento stav vyústil v 60. letech do podoby rozsáhlé šedé ekonomiky [Kaplan 2007: 118], která bujela na pozadí zdánlivě rovnostářské společnosti. Suplovala neschopnost oficiální ekonomiky plnit svou roli [Kaplan 1992: 103] a zároveň dávala jedinou možnost vytvoření symbolických hranic mezi těmi, kteří pobírali průměrné mzdy a těmi, které si díky příjmům z šedé ekonomiky mohli dovolit okázalejší způsob spotřeby.

Všeprostupující proces přeměn ve společnosti se uzavíral v období kolem roku 1960, kdy se po dvanácti letech budování socialistické společnosti česká společnost stabilizovala ve smyslu, že se její dosavadní pohyb značně omezil nebo zcela ustal [tamtéž: 118]. Vedoucí představitelé režimu byli přesvědčeni, že socialistická společenská struktura je již vytvořena. V 60. letech se však ve společnosti objevil zárodek určité diference. Ačkoli oficiální ideologie se stále držela rozdělení společnosti na třídy dělníků a rolníků a vrstvu pracujících inteligence, v pozadí se začala utvářet jakási druhá vrstva, která se začala členit podle příjmů a výdajů a zejména pak podle spotřebních zájmů [tamtéž: 120].

Období od konce 50. do první poloviny 60. let plynulo poměrně klidně a nevýrazně [Kaplan 1992: 83]. Období revolučních přeměn vystřídal každodenní tok společenského života. Režim v Československu vstupoval do klidového období. K tomu značně přispívaly liberalizační tendence, byla narušena atmosféra strachu a lidé se odvážili i ke stížnostem, kterých by se dříve neodvážila [tamtéž: 88]. Mezi nejdůležitější společenský jev patřila generační obměna [tamtéž: 94]. Nová generace dospívala v poválečném období a nemohla tak srovnávat situaci před válkou a po ní. Tato generace tvořila v roce 1965 60 % občanů v produktivním věku. Politické vědomí ve společnosti tak začala určovat generace, která neměla historické vazby s minulostí.

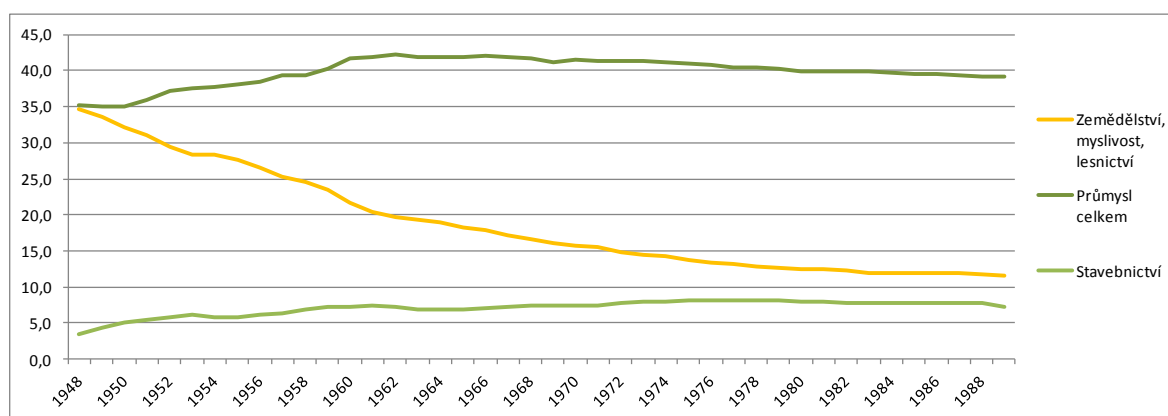
S nástupem nové generace prodělala velkou změnu vrstva inteligence [tamtéž: 95]. Rostl počet studentů a v hospodářství nacházeli uplatnění noví absolventi. Jen v období 1960-1967 nastoupilo do zaměstnání 72 tisíc vysokoškoláků a přes 226 tisíc středoškoláků [tamtéž: 95]. Převahu získávala zejména technická inteligence, jejíž význam ve společnosti byl o to větší, že nebyla spojována se správním aparátem, ale s výrobou. Problémy, se kterými se mladá technická inteligence musela potýkat, ať již se zaostalostí technické výroby nebo s prosazováním nových invencí, se markantně lišily od teorie, která jim byla předkládána ve školách. Někteří se přizpůsobili daným podmínkám a rezignovali, část se však nevzdávala snahy o nápravu. Tato skupina patřila k nejčastějším kritikům poměrů, zejména si uvědomovali, že často nemohou v zaměstnání uplatnit svou odbornost [tamtéž: 96].

V průběhu 60. let se odehrála změna i v poměrech na vesnici. Do JZD nastupovala nová generace, která již nepocházela z rolnických rodin, a dokonce převažovali ti, kteří do JZD nevstupovali s půdou [tamtéž: 97].

Po událostech pražského jara mnoho lidí doufalo ve změnu nastavených podmínek. Vpádem vojsk Varšavské smlouvy však byly naděje mnohých rozbity, v důsledku čehož proběhla vlna emigrace, kdy do zahraničí odešly téměř dva tisíce lidí, zejména odborníků [Mencl 1990: 318].

Změny v sociální struktuře v období od konce II. světové války do roku 1989 se nutně projeví ve změnách podílu zaměstnanců v určitých sektorech hospodářství, jak ukazuje obrázek 2.3.1.2.2.1 a dokladuje tabulka A.2.1.1, uvedená v příloze č. 2.

Obrázek 2.3.1.2.2.1 - Procentní vyjádření počtu pracovníků v zemědělství, průmyslu a stavebnictví v Československu v letech 1945 - 1989

Zdroj: Český statistický úřad 1994: 5-9.

V období socialismu si procentní stavy pracovníků ve většině odvětví zachovaly po celé sledované období setrvalý stav. Výjimku zde tvoří zejména sektory zemědělství, průmyslu

a stavebnictví, kde jsou jasně patrné tendence, které probíhaly ve společnosti [Kaplan 2007: 132-133]. Vlivem kolektivizace zemědělství a zániku osob pomáhajících v zemědělství [Kaplan 1992: 96-97] poklesl podíl pracovníků v zemědělství o více než polovinu. Zatímco v roce 1948 pracovalo v zemědělství 34,7 % pracovníků, v roce 1969 to bylo už jen 16 % a v roce 1989 již jen necelých 12 % z celkového počtu ekonomicky aktivních. Opačný trend nastal v průmyslu a stavebnictví, kde došlo naopak k nárůstu podílu pracovníků, shodně o téměř 4 % - ve stavebnictví z původních 3,5 % v roce 1948 na 7,3 % v roce 1989 a v průmyslu z původních 35,2 % v roce 1945 na 39,1 % v roce 1989. Tento trend odpovídá jednak odsouvání inteligence a dalších režimu nepohodlných jedinců na málo placená zaměstnání v průmyslu a manuálních profesích, jako je např. stavebnictví [Kaplan 1993b: 210, Kaplan 1991b: 77]. Nárůst v průmyslu navíc podporuje strategie sovětského bloku, v jejímž rámci Československo plnilo roli průmyslového výrobce pro celý blok RVHP [Kaplan 1991b: 97-98, Kaplan 2007: 97-98].

K významným přesunům pracovních sil docházelo zejména v období budování socialismu, tedy do konce 60. let. V období od pražského jara do sametové revoluce se struktura zaměstnanosti v jednotlivých odvětvích hospodářství ustálila, je však patrný stálý trend poklesu podílu zaměstnanců v zemědělství, ale již ne v takové míře jako v předcházejících dekadách. Také v sektoru průmyslu, kde podíl zaměstnanců rostl do roku 1970, začal pozvolna klesat. Úbytek podílu zaměstnanců v průmyslu činil mezi lety 1970 a 1989 2,5 % na celkovém hospodářství. Tento jev byl způsoben zejména růstem podílu zaměstnanců v jiných odvětvích, zejména v obchodě a opravě motorových vozidel, kde narostl mezi lety 1969 a 1989 o 1,6 %. Zaměstnání v těchto odvětvích bylo velmi žádané, neboť zde existovala možnost lepšího přístupu ke zboží a rozvíjení šedé ekonomiky ve prospěch zaměstnanců. Nárůst podílu zaměstnanců se projevil ještě 1,5% růstem v odvětvích vzdělávání a zdravotní a sociální péče, kde stát prosazoval velkorysou sociální politiku [Průcha 2009: 896-902]. Ostatní odvětví hospodářství v celé časové řadě co do podílu zaměstnanců udržovala víceméně stabilní stav.

Pokles podílu pracovníků v zemědělství z celkového počtu ekonomicky aktivních obyvatel, jak je patrný z obrázků číslo A.3.2.1 až A.3.2.4, uvedených v příloze č. 3, se projevoval ve všech krajích Československa, přičemž nejmarkantnější úbytek se projevil na území Česka zejména na průmyslovém severu Čech. Vyšší podíl ekonomicky aktivních obyvatel pracujících v zemědělství přetrvával na území Česka, ve větší míře než v ostatních krajích, pouze na jihu Čech, i když i zde docházelo k soustavnému poklesu. Z pohledu celé dostupné časové řady je pak pokles podílu pracovníků v zemědělství v

jednotlivých krajích ještě markantnější. Největší dopad na deagrarizaci měl nejen rozvoj zemědělských technologií a industrializace, ale také kolektivizace zemědělství, což je patrné zejména v porovnání let 1950 a 1961, kdy v jejím rámci velké množství malých rolníků odešlo ze segmentu zemědělství do jiných odvětví, zejména do průmyslu a stavebnictví. Tento trend přechodu je patrný v grafech A.3.2.6 až A.3.2.9, uvedených v příloze č. 3, kdy se podíl pracovníků v průmyslu a stavebnictví z celkového počtu ekonomicky aktivních obyvatel zvýšil mezi lety 1950 a 1961 ve všech krajích Československa, zejména pak na severu Čech, které se stalo tradičním místem těžkého průmyslu. Naopak podíl zaměstnanců v průmyslu a stavebnictví v 50. a 60. letech narůstal, od roku 1970 se rozložil v rámci krajů v letech téměř rovnoměrně ve všech krajích Československa. V grafu z roku 1980 se projevil vzrůstající podíl pracovníků v průmyslu a stavebnictví zejména na Ostravsku, kde podíl zaměstnanců v těchto odvětvích překročil 60% hranici.

Přestože se měnily poměry pracovních sil napříč odvětvími hospodářství, nedá se tvrdit, že se tím zásadně měnily sociální třídy oproti tomu, jak byly nastaveny politickým systémem. Sociální třídy nebyly v tomto období chápány jako kategorie popisující ekonomické rozdíly související s vykonávanou prací [Katrňák, Fučík 2011: 66]. Snahou socialistického režimu bylo vytvořit rovnostářskou společnost, ve které neexistují nerovnosti dané trhem práce [tamtéž: 66]. S pomocí státem určené nivelizace mezd se může zdát, že podařilo rovnostářskou společnost skutečně vytvořit. Tento pohled je však velmi povrchní. Skutečností je, že po období zmatků a tápání se revitalizovaly široké sociální sítě a pod povrchem oficiální rovnosti se rozmohla druhá ekonomika, s jejíž pomocí probíhala diverzifikace ve společnosti nadále. Do nebývalé míry narostla bezpečnější výměna zboží a služeb a zdroje z šedé ekonomiky začaly stále větší měrou určovat sociální status [Možný 2009: 43]. Přestože se elity nemohly reprodukovat přímo, neboť díky systému státního vlastnictví se jednalo o ilegální činnost, našly si složitou cestu, jak přeci jen neztratit vybudovanou pozici. Za pomoci složité sítě vztahů umísťovali rodinné příslušníky do výhodných pracovních pozic, z nichž mohli vyvíjet svým způsobem podnikatelskou činnost, ať již formou poskytování protislužeb, obstaráváním nedostatkového zboží nebo přednosti v pořadí (z čehož mohla plynout i finanční výhoda ve formě přijímání úplatků), aniž by nesli tíhu ztrát, které zůstávaly na vrub státu [tamtéž: 43-44].

Jak v praxi fungovalo, či spíše nefungovalo sledování a výzkumy sociální struktury, lze pochopit z dobových materiálů. Ještě v roce 1988 se odborníci pozastavují nad terminologickou cudností v oblasti sociální nerovnosti, jejíž kořeny tkví v koncepci

homogenity socialistické společnosti [Petrušek 1989: 8]. Uvažovat o nerovnostech ve společnosti bylo v tomto období nevhodné, až téměř neslušné [tamtéž: 9], přestože československá společnost k výraznější stejnorodosti nespěla. Výběrové šetření mezd, které v roce 1984 provedlo Ministerstvo práce a sociálních věcí, však odhalilo situaci, kdy stejný příjem měl univerzitní profesor a horník nebo obvodní lékař a soustružník [tamtéž: 10]. Tento model však vypovídá pouze o systémových podmínkách redistribuce peněžních příjmů, kdy byly sledovány veškeré legální příjmy překračující průměrnou mzdu [tamtéž: 11]. Diferenciace ve společnosti však probíhala za pomoci alternativních mechanismů sociálního vzestupu. Jak již bylo nastíněno výše, jednalo se především o obsazování atraktivních pracovních míst nebo takových pracovních míst, z nichž mohl plynout nelegální bezpracný ekonomický příjem. Bezpracný proto, že jde o dodatečné placení činností, které by stejně musely být provedeny. Dále se jednalo o poskytování služeb soukromíky, tedy soukromými osobami mimo pracovní poměr [tamtéž: 20]. Výhody plynoucí z poskytování takovýchto nelegálních služeb převyšovalo riziko odhalení nelegální činnosti.

Existovaly však i takové strategie sociálního chování, které byly zcela legální [tamtéž: 20]. S tichým souhlasem vládnoucích elit se rodina stala místem pro uspokojování základních potřeb obyvatel, které se nedařilo v nedostatkové socialistické ekonomice zabezpečit. Jednalo se zejména o samozásobitelství potravinami, které fungovalo především na venkově. Období socialismu bylo charakteristické hospodářským využíváním zahrad a chovem domácího zvířectva z důvodu špatné dostupnosti některých potravin a s tím spojené potřeby samozásobitelství. Vlastnictví zahrady se týkalo i velké části městského obyvatelstva, často ve spojení s chatou či chalupou. Zejména obyvatelé venkova tak mohli s pomocí samozásobitelství suplovat nedostatečnou nabídku potravin, což se do jisté míry dalo vztahovat i na chataře a chalupáře z měst. Domácí zahrada však představovala spíše určité přilepšení či zpestření jídelníčku, vzhledem ke kolektivizaci zemědělství nestačila velikost půdy na celkovou obživu rodiny a většina potravin potřebných pro chod domácnosti se musela nakupovat v prodejnách.

Na existenci (resp. neexistenci) sociální struktury před rokem 1989 existují tři náhledy [Katrňák, Fučík 2011: 63-65]. Jedním z nich je ten, že sociální třídy a třídní nerovnosti neexistovaly, neboť trh práce neměl ve společnosti diferenciací úlohu a nefungovala ekonomika. Druhý pohled tvrdí, že lze hovořit o sociálních třídách, ale odlišných od těch, které se vyskytují v zemích s fungující tržní ekonomikou. To znamená, že se jedná spíše o třídy ve smyslu specifických zaměstnaneckých nerovností, které jsou charakteristické pro

socialistickou redistributivní ekonomiku. Třetí pohled na stratifikaci společnosti tvrdí, že přes formování socialistické společnosti působí ve společnosti trendy, které ve společnosti vytváří podobnou strukturu a sociální třídy jako v kapitalistických zemích.

Společnost ve skutečnosti nebyla třídní ani tak ve smyslu pracovního zařazení dle oficiálních schémat – tedy tříd dělníků, zaměstnanců a zemědělců. Důležitým diferenciacním faktorem se stalo spíše místo v hierarchii řízení, kdy vedoucí pracovníci dosahovali více než dvojnásobných platů oproti technickým nebo výzkumným pracovníkům [Průcha 2009: 908]. Co však diferencovalo soudobou společnost nejvíce, byl způsob trávení volného času [Katrňák, Fučík 2010: 67]. Novým fenoménem se stalo tzv. chataření nebo chalupaření [Průcha 2009: 956], kde bohatší jednotlivci mohli uplatnit své úspory. Tento trend privátního trávení volného času začaly napodobovat i ostatní skupiny ve společnosti, mnohdy však neměly možnost dosáhnout takového luxusu, který si dopřávali bohatší vrstvy (vedoucí pracovníci, lidé s nelegálními příjmy z šedé ekonomiky). Hranice mezi dobovými sociálními vrstvami udávala luxusnost víkendového sídla, a to jak vybavením, tak lokalitou.

S novou lokalitou, kde lidé o víkendech přebývali, se zvětšovalo i pole působnosti, kde a jak si mohli obstarat potraviny. Jednak po cestě mohli navštívit obchody, ve kterých mohli doplnit ty druhy potravin, které se jim nepodařilo sehnat ve městě, jednak navazovali nové kontakty na vesnici, kde se udržela relativně velká míra samozásobitelství, a získávat tak nedostatkové druhy potravin mimo obchodní síť.

2.3.1.3 Třídní rozdíly v obstarávání a spotřebě potravin v období 1945-1989

Přestože nivelizace mezd a nedostatečně zásobovaný trh do jisté míry určovaly možnosti spotřeby, lišily se jednotlivé vrstvy společnosti svým životním stylem [Machonin 1996: 26]. Jasně dané třídní rozdělení před válkou, které odráželo habitus jednotlivých sociálních tříd, rozbila II. světová válka. Během války, kdy panoval všeobecný nedostatek potravin, byla preferována spíše nutriční hodnota potravin nežli jejich symbolický význam. Po komunistickém převratu v roce 1948 stát postuloval rovnost napříč celou společností, a to i do důsledků, kdy součástí nové situace byla i stejná příležitost pro obstarávání potravin, která znamenala, že všichni budou jíst stejné potraviny. Zejména pro buržoazii byla tato skutečnost nepříjemným zásahem do jejich zažitého habitu při spotřebě potravin. Vzhledem k tomu, že režim nedával svou zásobovací politikou velkou možnost výběru, nezbylo než se nastalé situaci přizpůsobit nebo se učit hledat jiné cesty, jak získat lepší potraviny, než byly běžně k dostání na pultech obchodů (tzv. podpultový prodej).

Co se týče vývoje maloobchodu, je třeba brát na vědomí, že dostupné prameny se z velké části zabývají maloobchodem jako celkem, jehož nedílnou součástí však je právě i maloobchod s potravinami. Zejména potraviny, více než jakékoli jiné zboží, je nejpotřebnějším nákupním artiklem, který je na rozdíl od jiného spotřebního zboží potřebný ke každodennímu životu pro všechny bez rozdílu. Na celkových čistých výdajích domácností se podílí zhruba třetinou výdajů (viz dále). Možné odlišnosti samozřejmě panovaly mezi městy a venkovem, neboť na venkově měli lidé možnost samozásobitelství, kdy pěstovali hospodářské plodiny a chovali hospodářská zvířata pro vlastní spotřebu. Nebyli tedy tolik vázáni na prodejny potravin a jejich nabídku.

Po skončení II. světové války přetrvával v Československu stále přidělový systém s centrálním určováním cen, který se udržel až do 50. let [Kaplan 1992: 5, Průcha 2009: 507]. Obchod tak plnil spíše funkci rozdělování zboží. Část obchodů, zrušených při okupaci, byla po roce 1945 obnovována. Většina židovských obchodníků, kteří provozovali prodejny před válkou, se již nevrátila z koncentračních táborů. Mezi lidmi nebyl o provozování maloobchodních prodejen velký zájem, neboť po válce přetrvával problém s nedostatkem zboží a jeho shánění v systému přidělového hospodářství bylo složité [Průcha 2009: 508]. Lepší možnost uplatnění se zejména mužům otevíralo v jiných odvětvích hospodářství.

V určitých oblastech, zejména ve velkých městech, lázních nebo horských střediscích se objevoval nadbytek zájemců o převzetí prodejen. Naopak na venkově byl zájem o převzetí prodejen menší, a zejména v pohraničí po vysídlení Němců procházela obchodní síť restrukturalizací [tamtéž: 508]. Maloobchod zajišťovali především živnostníci. V roce 1946 provozovali přibližně 97 % obchodní sítě [tamtéž: 508].

Přes počáteční těžkosti se obchod v Československu poměrně rychle vzpamatoval. Začal se rozšiřovat sortiment, modernizovaly se prodejny [Záboj 2010: 13]. Výpadek v zásobování potravinami nastal po velkém suchu v létě roku 1947 [Kaplan 1991a: 78]. Sucho postihlo všechny rolníky, ale ovlivnilo i ostatní obyvatelstvo. Vláda rozhodla o snížení přidělované dávky potravin, v jejímž přímém důsledku vznikl černý trh s potravinami, kde však z důvodu vysokých cen nemohla většina lidí nakupovat [tamtéž: 78]. U sociálně slabých vrstev vedlo sucho k poklesu již tak nízké životní úrovně. Zejména citelně se následky sucha projevovaly u rolníků v pohraničí. Pokles přidělů základních potravin, jako byl chléb, mouka a cukr, stejně jako výpadky v zásobování potravinami vyvolávaly nespokojenost především v řadách dělnictva [Kaplan 1993b: 77]. Příslušníky

inteligence již postihla platová nivelizace a jejich životní úroveň poklesla. Patřili tak mezi ty, kteří si nemohli dovolit nakupovat potraviny na černém trhu [Kocian 1991: 62].

Po komunistickém převratu v únoru 1948 byl přerušen příznivý vývoj, kterým znovuoobnovení maloobchodu procházelo. Nastala postupná likvidace soukromého sektoru, včetně obchodních živností [Záboj 2010: 13]. Zavedení dvojího trhu bylo pro mnohé soukromé obchodníky likvidační [Kaplan 2007: 122], když jako spotřebitelé museli nakupovat na volném trhu [Průcha 2009: 509]. Navíc byli soukromí obchodníci režimem označováni za příčinu výpadků v distribuci, byli obviňováni, že zapříčiňují nedostatek zboží, neboť řádně neinformují výrobu o potřebách trhu [Záboj 2010: 13]. V průběhu roku 1949 ze 110 tisíc soukromých prodejen zbylo pouhých 45 tisíc [Kaplan 1993b: 223]. Ti soukromí obchodníci, kteří se nezačlenili do státního nebo družstevního obchodu, museli za odhadní ceny předávat své obchody včetně zařízení a zboží. Někdejší soukromé obchody byly soustřeďovány do oborově organizovaných národních podniků, které spadaly do resortu Ministerstva vnitřního obchodu nebo pod Ústřední radu družstev [Průcha 2009: 509].

Po reorganizaci státního obchodu, která započala v roce 1951, vznikají řetězce prodejen, jejichž názvy jsou z období komunismu notoricky známé, jako prodejny potravin Pramen [Průcha 2009: 510]. Reorganizací prošla v 50. letech také spotřební družstva [Průcha 2009: 512]. Spotřební družstva byla režimem kritizována za to, že preferují výnosnější prodejny ve městech a nerespektují v nabídce zboží potřeby venkovského obyvatelstva. Na základě této kritiky bylo spotřebním družstvům odebráno přes 15,5 tisíc prodejen ve městech a v následujících letech jim byly předány čtyři tisíce venkovských provozoven [Český statistický úřad 2010a: 5]. V rámci nové soustavy spotřebního družstevnictví se prosadil systém okresních spotřebních družstev Jednota. Jednota také provozovala tzv. pojízdné prodejny [Geršlová, Sekanina 2003: 147], které zásobovaly potravinami obyvatelstvo v odlehlých místech. Výjimku představovalo spotřební družstvo Včela, které působilo na území Prahy [Český statistický úřad 2010a: 5].

V roce 1951 také došlo k úpravám cen a řízeného zásobování potravinami [Kaplan 2007: 73]. Tradiční zásobovací síť byla narušena a nová struktura ji nahrazovala pouze částečně. Narůstala nespokojenost napříč celou společností. Zásobování potravinami bylo sice zajištěno, ale nebylo plynulé [tamtéž: 117]. Síť obchodů a rozsah i kvalita poskytovaných služeb značně poklesla a zaostávala za potřebami obyvatelstva [tamtéž: 103]. Jednotné ceny potravin, stejně jako veškerého spotřebního zboží, na území celého Československa byly v důsledku centrálně řízené ekonomiky určovány státem [tamtéž:

232]. Centrálně řízené hospodářství nepodněcovalo výrobce ke zlepšování kvality a pestrosti výrobků. Protože mezi podniky nepůsobila konkurence, ztratilo se i úsilí o zavádění nových výrobků [Kaplan 2007: 122].

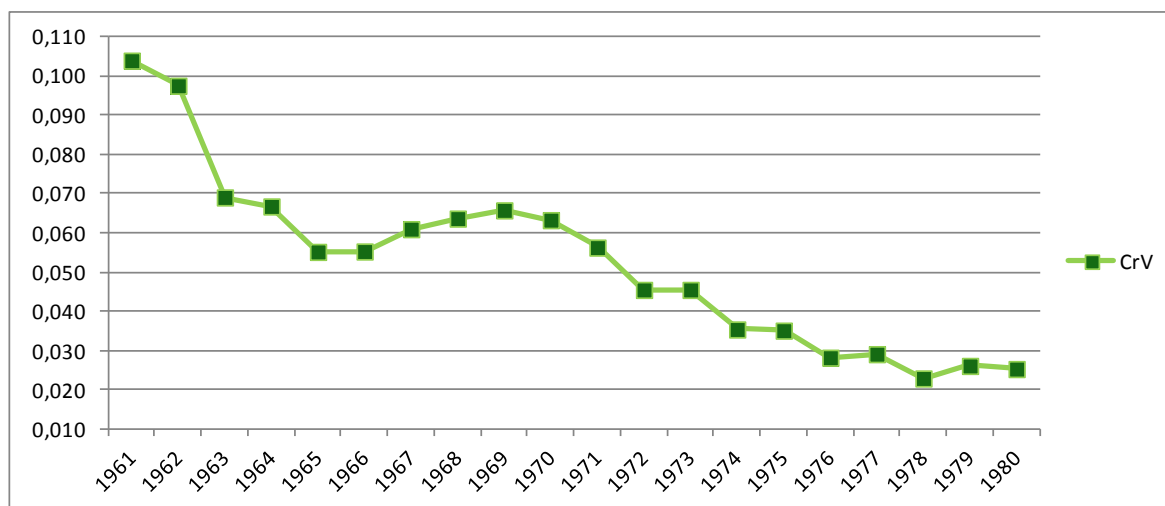
Přídělový systém se v Československu udržel s obměnami až do roku 1953. Nivelizace trhu se projevila odstraněním jednak přídělového systému, jednak dvojího trhu [Kaplan 2007: 122]. Jak se změnila cena základních druhů potravin po zrušení dvojího trhu a zavedení měnové reformy, je patrné z obrázku A.3.2.1, uvedeného v příloze č. 4. Obrázek jasně ukazuje, že cena základních potravin po měnové reformě poklesla zhruba na hladinu cen z roku 1945. Nejrazantněji se snížení ceny projevilo u másla, jehož cena poklesla téměř na polovinu. Tento cenový skok podpořilo i zrušení dvojího trhu a s ním spojené dražší ceny mimo vázaný trh. Je však třeba mít na paměti, že reálná hodnota peněz po měnové reformě nebyla stejná a pokles cen v tomto případě neznamenal nižší výdaje za potraviny.

Podíl výdajů za potraviny z celkových výdajů domácností v průběhu let 1955-1968 klesaly napříč třídami dělníků a zaměstnanců, jak ukazuje tabulka A.5.1.1 a obrázek A.5.2.1, uvedené v příloze č. 5. V průběhu celého období se udržel stejný trend, že nejnižší podíl výdajů za potraviny měly domácnosti družstevních rolníků, v roce 1955 dokonce o polovinu nižší než domácnosti dělníků a zaměstnanců. Toto bylo způsobeno zejména přetrvávajícím samozásobitelstvím zemědělců (viz dále). Tento rozdíl se však snižoval díky stoupajícímu podílu výdajů za potraviny v domácnostech družstevních rolníků a na konci sledovaného období, v roce 1968, už dosahoval rozdíl v podílu výdajů za potraviny mezi domácnostmi zemědělců a dělníků pouze 5 %. Podíl samozásobení u domácností družstevních rolníků, který činil v roce 1955 téměř dvě třetiny celkové spotřeby potravin, se v roce 1968 snížil na necelou jednu třetinu [Houška 1971: 38].

V období budování socialismu proběhly zásadní změny v zaměstnanecké, a tím pádem i v sociální struktuře. Struktura výdajů různých typů domácností se může lišit. Otázka zde zní, zda je spotřeba potravin diferencovaná mezi jednotlivými, po komunistickém převratu nově vzniklými třídami. Struktura výdajů podává představu o tom, jaká je hierarchie preferencí jednotlivých domácností [Večerník 1969: 486]. O struktuře společenských tříd vypovídá různá struktura potřeb, měřená výdajovou strukturou domácností spadající do určitých tříd. Takto o konzumní společnosti pojednával i Maurice Halbwachs [tamtéž: 485], který tvrdí, že spotřeba sociálních tříd pramení v kolektivních představách a hodnotách většinové společnosti. Potřeby jednotlivců podle Halbwachse vyplývají i z míry jejich participace v jednotlivých sociálních skupinách [tamtéž: 486].

Pro srovnání rozdílů výdajové struktury za potraviny jsou zde použity dostupné časové řady dat vyjadřujících průměrné výdaje domácností dle typu zaměstnání přednosti domácností. Jedná se konkrétně o domácnosti dělníků, domácnosti zaměstnanců a domácnosti družstevních rolníků. Z důvodu rozdělení společnosti spíše na základě příslušnosti k odvětví hospodářství než na základě náročnosti pracovní pozice, nebudu v tomto období hovořit o sociálních třídách, ale spíše o typech domácností. Časová řada je dostupná pro období let 1961-1980. Koeficient Cramerovo V v obrázku 2.3.1.3.2.1 vyjadřuje vazbu mezi jednotlivými typy domácností a jejich výdaji za potraviny, resp. podíly výdajů za potraviny na celkových výdajích domácností.

Obrázek 2.3.1.3.2.1 - Hodnota koeficientu Cramerovo V pro podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích domácností pro domácnosti dělníků, rolníků a zaměstnanců pro roky 1961-1980

Zdroj: Český statistický úřad 1983: 19, 25, 31; Cramerovo V vlastní výpočty.

Z průběhu křivky koeficientu Cramerovo V je patrné, že ve sledovaném období se rozdíly mezi jednotlivými třídami v podílech výdajů domácností za potraviny zmenšují. Tento trend jasně ukazuje, že ještě v 60. letech panovaly mezi třemi sledovanými typy domácností rozdíly v podílu výdajů za potraviny na všech výdajích domácností. Rozdíl mezi třídami se v období normalizace téměř vyrovnává, což je výsledkem několik dekad trvajícího tlaku na nivelizaci ve společnosti. Potraviny jako symbolická komodita vyjadřující prestiž dané třídy ztrácejí svou funkci. K tomuto zejména přispívá omezená nabídka potravin. Naopak na počátku popisovaného období byly rozdíly v podílu výdajů za potraviny mezi sledovanými skupinami značné. Při bližším pohledu na konkrétní typy domácností, jak je nabízí tabulka A.5.1.1 a obrázek A.5.2.1 v příloze č. 5, je patrné, že v roce 1961 činil rozdíl mezi krajními hodnotami, tedy podíly výdajů za potraviny

domácností dělníků a družstevních rolníků zhruba 12 %. V příloze č. 5 jsou zároveň uvedeny i údaje z jiného zdroje [Houška 1971: 28], které poskytují údaje i pro roky 1955 a 1960. Ze vzájemné korelace je patrné, že v počátečním období budování socialismu ještě stále přetrvávaly ve společnosti rozdíly ve výdajích za potraviny z předcházejícího období. Zde rozdíl v celkových výdajích za potraviny mezi domácnostmi dělníků a zaměstnanců na jedné straně a družstevních rolníků na straně druhé činil téměř 25 %. Tato skutečnost odrážela i možnosti samozásobitelství, které ovlivnilo rozdíly mezi družstevními rolníky a ostatními typy domácností. Družstevní rolníci si mohli obstarat množství potravin v rámci svého hospodářství, výdaje těchto domácností za potraviny se tak držely zpočátku na nízké úrovni. S postupnou kolektivizací zemědělství tak sice samozásobitelství potravinami přetrvávalo (zejména v porovnání výdajů za potraviny s ostatními typy domácností), ovšem ve stále menší míře. Zejména v průběhu 60. let se podíl výdajů za potraviny držel v domácnostech družstevních rolníků na vyšší úrovni, než před rokem 1960 a dále po uvolnění poměrů po Pražském jaru.

Podíl výdajů za potraviny domácností dělníků a zaměstnanců v průběhu 60.-80. let se nejen přibližoval výdajům družstevních rolníků, ale na rozdíl od nich neustále klesal. Tento trend je důsledkem jednak růstu disponibilních příjmů zejména dělníků, jednak státní politiky dotace potravin, vliv zde ale měla také větší možnost směřovat výdaje domácností za jiné komodity než potraviny, kterými se mohly tyto skupiny vymezovat oproti ostatním. K tomuto stavu také přispívala mzdová nivelizace, která spolu s jednotnou cenou potravin způsobovala snižování rozdílů ve výdajích za potraviny. Zde spíše než změna spotřebních zvyklostí mělo na vyrovnávání výdajů za potraviny vliv zvyšování příjmů nižších sociálních tříd.

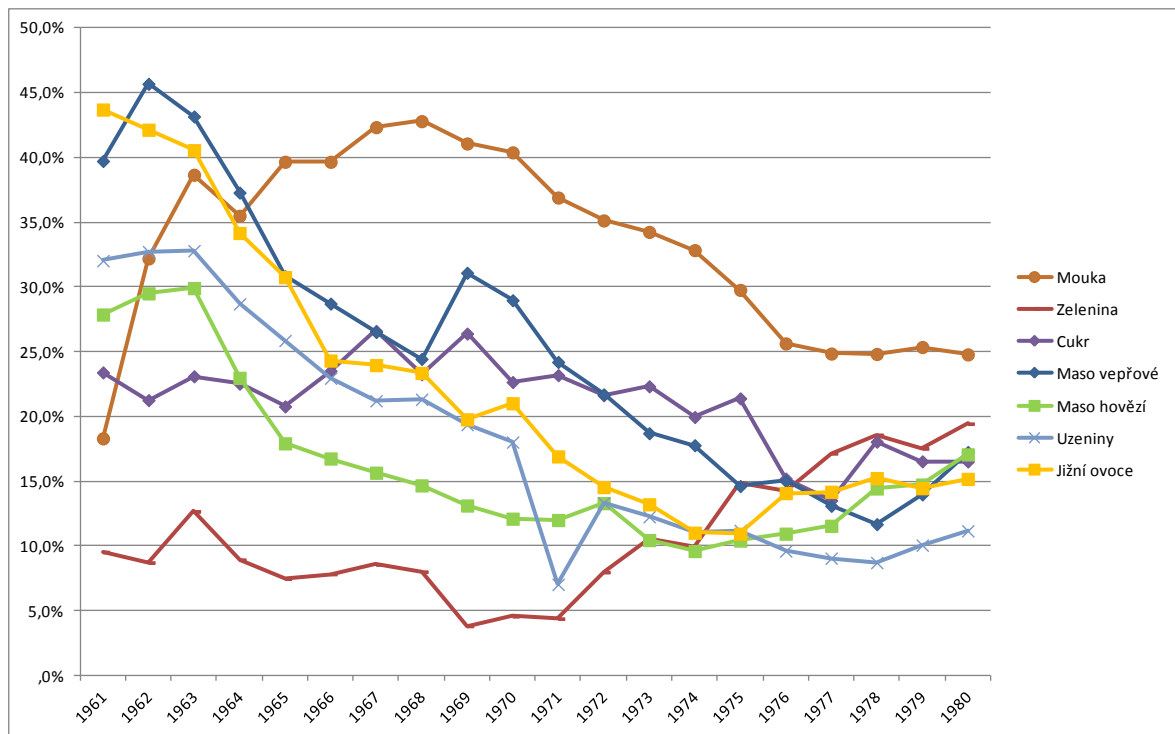
V porovnání s obdobím po pádu komunismu (podrobněji viz kapitola 2.3.2.3), jak je patrné ze sloučeného obrázku A.5.2.3 v příloze č. 5, byly na počátku 80. let podíly výdajů za potraviny mezi sledovanými typy domácností vyrovnané. Mezi lety 1980 a 1993 je patrný skok v časové řadě, kdy po obnovení soukromého podnikání a uvolnění trhu opět došlo k obnovení třídní struktury ve společnosti a k nárůstu rozdílů mezi nimi.

Pro zmapování spotřeby potravin v období let 1961-1980 mezi oficiálně sledovanými typy domácností je zde využito spotřeby konkrétních typů potravin v kilogramech (resp. kusech nebo litrech) počítaných jako roční spotřebu dané komodity na hlavu. Konkrétně se jedná o tyto potraviny: vepřové maso, hovězí maso, drůbež, uzeniny, ryby, mléko, sýry, vejce, máslo, vepřové sádlo včetně slaniny, rostlinné tuky a oleje, chléb, pečivo, mouka, rýže, brambory, čerstvá zelenina, ovoce mírného pásma, jižní ovoce, cukr a čokoláda a

čokoládové výrobky. Součástí pohledu na spotřebu je také tzv. naturální spotřeba, která byla v tomto období sledována pro komodity: maso a masné výrobky, vejce, tuky, brambory, čerstvá zelenina, čerstvé ovoce. Tabulka A.6.1.1 s naturální spotřebou jednotlivých typů domácností v kilogramech (resp. kusech) jsou uvedeny v příloze č. 6.

Spotřeba jednotlivých potravin mezi sledovanými typy domácností je zde znázorněna pomocí variačního koeficientu, jehož prostřednictvím jsou vyjádřeny rozdíly panující mezi jednotlivými typy domácností ve spotřebě. Pro přehlednost je v obrázku 2.3.1.3.2.2 uveden variační koeficient pouze pro vybrané druhy potravin, které svým průběhem vyjadřují převládající trendy. Pro všechny sledované druhy potravin je tento koeficient uveden v tabulce A.7.1.1 v příloze č. 7.

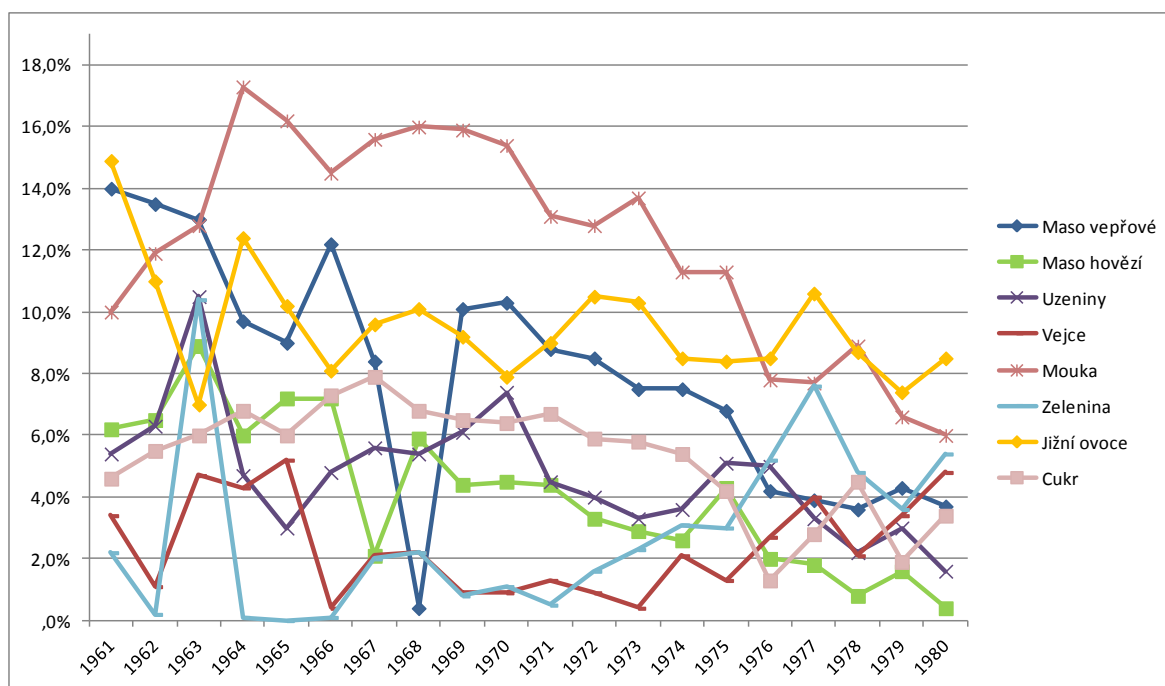
Obrázek 2.3.1.3.2.2 - Variační koeficient pro spotřebu potravin v domácnostech dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků, vybrané komodity, roky 1961-1980

Zdroj: Český statistický úřad 1983: 20, 21, 26, 27, 33 a 33; variační koeficient vlastní výpočty.

Rozdíly mezi sledovanými typy domácností mají klesající tendenci, je zde tak patrný trend ke sblížení spotřeby mezi dělníky, zaměstnanci a družstevními rolníky. Tento trend je výsledkem jednak postupující nivelizaci ve společnosti, jednak praktikované salámové politiky, kdy byla nabídka potravin regulována státem. Vzhledem k tomu, že u družstevních rolníků přetrvává stále samozásobitelství potravinami, byl variační koeficient vypočítán pouze pro domácnosti dělníků a zaměstnanců. Tabulka A.7.1.2 s výpočtem variačního koeficientu pro všechny sledované druhy potravin je uvedena v příloze č. 7.

Obrázek 2.3.1.3.2.3 - Variační koeficient pro spotřebu potravin v domácnostech dělníků a zaměstnanců, vybrané komodity, roky 1961-1980

Zdroj: Český statistický úřad 1983: 20, 21, 26 a 27; variační koeficient vlastní výpočty.

Z tohoto srovnání je v obrázku 2.3.1.3.2.3 patrné, že samozásobitelství hrálo ve sledovaném období podstatnou roli, neboť rozdíly mezi třemi typy domácností, které dosahovaly u některých komodit až 80% rozdílu, po odebrání domácností družstevních rolníků klesly na maximální 20% rozdíl u vepřového sádla včetně slaniny (v obrázku 2.3.1.3.2.3 neuvedeno).

Při pohledu na jednotlivé typy potravin, jak je spotřebovávaly jednotlivé typy domácností v přepočtu za rok na hlavu, se tato situace vyjasní, neboť data za absolutní spotřebu konkrétních potravin (uvedeno v tabulce A.8.1.1 v příloze č. 8), ukazují nápadnou podobnost mezi domácnostmi dělníků a zaměstnanců, které se svou spotřebou potravin odlišují od spotřeby domácností družstevních rolníků.

Z pohledu na celkovou spotřebu potravin napříč jednotlivými typy domácností je patrné postupné přibližování spotřeby, co se týče množství spotřebovaných potravin. Zatímco u domácností dělníků a zaměstnanců dochází k poklesu spotřeby všech komodit mimo vajec, u domácností družstevních rolníků dochází u většiny potravin k nárůstu spotřeby. Tato skutečnost je důsledkem zejména postupného omezování samozásobitelství určitými druhy potravin, jak ukazuje i tabulka A.6.1.1 v příloze č. 6, kdy nepoměrně vyšší naturální spotřeba družstevních rolníků oproti ostatním typům domácností postupem času klesá u všech sledovaných druhů potravin kromě zeleniny.

Spotřeba vajec u domácností dělníků a zaměstnanců roste. U domácností družstevních rolníků zaznamenává spotřeba vajec v průběhu sledovaného období také nárůst, ale v daleko menší míře, což je ovlivněno přetrvávajícím samozásobitelstvím, které ale v průběhu období u vajec klesá.

Naopak mírně klesá spotřeba mléka u domácností dělníků a zaměstnanců. V domácnostech družstevních rolníků naopak dramaticky roste, a to ze 40 litrů ročně v roce 1961 na téměř 120 litrů v roce 1980. Zvýšená spotřeba mléka v domácnostech družstevních rolníků souvisí s poklesem chovu domácích zvířat v rámci domácího hospodářství a tím i poklesu doma vyprodukovaného mléka. Nedostatek mléka tato skupina začíná kompenzovat nákupem. Přesto však při porovnání spotřeby domácností dělníků a zaměstnanců na jedné straně a spotřeby včetně naturální spotřeby domácností družstevních rolníků je patrná vyšší spotřeba mléka až o 20 litrů na osobu ročně.

Spotřeba chleba klesla ve sledovaném období u domácností dělníků a zaměstnanců o zhruba 10 kg na hlavu za rok. V domácnostech družstevních rolníků spotřeba chleba v první polovině 60. let stoupá a postupně klesá na původní úroveň, jakou měla v roce 1960, což ale i tak činí průměrně o 20 kg ročně více spotřebovaného chleba než u domácností dělníků a zaměstnanců.

Klesá také spotřeba brambor, a to u domácností dělníků a zaměstnanců. U domácností družstevních rolníků naopak ve skocích mírně stoupá. Výkyvy ve spotřebě mezi jednotlivými lety je ovlivněna zejména úrodou v rovině samozásobitelství, kdy při neúrodě brambor stoupá množství zakoupených brambor. Přestože naturální spotřeba brambor během sledovaného období klesá (viz tabulka A.6.1.1 v příloze č. 6), i tak je u domácností dělníků spotřeba brambor vyšší než u domácností dělníků a zaměstnanců.

Spotřeba mouky stoupala napříč všemi typy domácností v první polovině 60. let, poté pozvolna klesala. Důvodem poklesu bylo zavádění hotových výrobků v rámci osvobozené domácnosti, kdy zejména zaměstnané ženy nemusely v takové míře připravovat potraviny samy. Toto ale zcela neplatí pro domácnosti družstevních rolníků, jejichž spotřeba mouky se i přes pokles udržela na konci sledovaného období v hladině o 25 kg ročně na hlavu vyšší než u domácností dělníků a zaměstnanců.

Podobně i spotřeba cukru klesala napříč všemi typy domácností, i když u domácností družstevních rolníků se držela na vyšší úrovni než u ostatních typů domácností. Vyšší spotřeba cukru signalizuje využívání pro další zpracování, jako pečení či zavařování ovoce.

S poklesem spotřeby mouky a chleba pozvolna narůstala spotřeba pečiva, zahrnující v sobě veškeré druhy ostatního pečiva včetně housek, rohlíků i sladkých pekárenských výrobků. Jejich spotřeba narůstala napříč všemi typy domácností. Z počátku sledovaného období rostla u domácností družstevních rolníků méně než u domácností dělníků a zaměstnanců, ale na počátku 80. let již byla míra spotřeby pečiva u všech typů domácností stejná. Tento trend jasně ukazuje na skutečnost, že v domácnostech družstevních rolníků se postupem času připravovaly potraviny v menší míře a nakupovaly se hotové výrobky.

U jižního ovoce z dovozu rostla spotřeba napříč všemi typy domácností, nicméně u domácností družstevních rolníků v nižší míře než u domácností dělníků a zaměstnanců. Tato skutečnost je způsobena zejména dostatkem sezónního ovoce vypěstovaného u domácností družstevních rolníků na své zahradě, což se odráží i ve spotřebě ovoce mírného pásma. Domácnosti družstevních rolníků nakoupily méně ovoce mírného pásma než ostatní typy domácností, ovšem po zahrnutí naturální spotřeby je patrné, že spotřebují domácího ovoce více. Mezi ovocem mírného pásma a jižním ovocem (citrusy, banány) došlo na počátku 70. let k protichůdnému trendu, kdy spotřeba jižního ovoce u všech typů domácností převážila nad spotřebou ovoce mírného pásma (jablka, hrušky, jahody apod.). Dovozové ovoce bylo známkou určité exkluzivity a symbolického vyjádření vyšší konzumní kultury. Jak ukazují i tabulky A.7.1.1 a A.7.1.2 v příloze č. 7 vyjadřující pomocí variačního koeficientu rozdíl ve spotřebě mezi jednotlivými typy domácností, mnohem větší rozdíl panuje mezi domácnostmi včetně domácností družstevních rolníků, než domácností dělníků a zaměstnanců. Lze tedy říci, že spotřeba jižního ovoce byla známkou určité symbolické nerovnosti, kdy domácnosti dělníků a zaměstnanců dávaly svou vyšší spotřebou jižního ovoce symbolicky najevo vyšší sociální postavení, než domácnosti družstevních rolníků, jejichž celková spotřeba ovoce mírného pásma svým množstvím spotřebu jižního ovoce v celém sledovaném období převyšovala.

Spotřeba másla u domácností dělníků a zaměstnanců se ve sledovaném období drží na stejné úrovni, zatímco u domácností družstevních rolníků vzrostla na počátku 80. let oproti počátku 60. let na dvojnásobek. Tuto skutečnost lze přičítat na vrub poklesu vlastní výroby, kdy naturální spotřeba tuků klesá. Projevuje se tak trend, proč složitým způsobem vyrábět máslo, když je dostupné v prodejně potravin.

Z pohledu masa rostla spotřeba zejména drůbeže u všech sledovaných typů domácností, nedosáhla ale takového množství jako spotřeba hovězího a vepřového masa, jehož spotřeba napříč jednotlivými typy domácností ve sledovaném také období stoupala. V průběhu sledovaného období se spotřebovalo více hovězího masa, ale ke konci narostla spotřeba

masa vepřového. U domácností družstevních rolníků pokleslo množství naturální spotřeby v návaznosti na snižování chovu domácích zvířat, přesto spotřeba masa nedosahuje výše spotřeby domácností dělníků a zaměstnanců. Spotřeba vepřového sádla mírně poklesla u domácností dělníků a zaměstnanců. Ve 2. polovině 70. let narostla jeho spotřeba u domácností družstevních rolníků, ale i přesto spotřebovávali vepřového sádla méně než ostatní domácnosti.

Ostatní potraviny jako ryby, rýže, olej, sýry nebo čokoláda se ve sledovaném období u jednotlivých typů domácností držely na zhruba stejné míře spotřeby.

Z pohledu spotřeby je patrné, že spotřeba domácností družstevních rolníků se do určité míry lišila od domácností dělníků a zaměstnanců. Tato skutečnost je dána kulturními rozdíly, které panovaly mezi těmito domácnostmi. Družstevní zemědělci žili většinou na vesnici a v rámci vlastních hospodářství produkovali některé druhy potravin pro svou potřebu, na rozdíl od domácností dělníků a zaměstnanců, kteří již nebyli svázáni s venkovem a hospodařením, ale potraviny si ve větší míře obstarávali nákupem. I přes tento rozdíl je patrný trend sblížování spotřeby, kdy mladší generace nepokračovaly v hospodaření a i domácnosti družstevních rolníků začínaly potraviny ve větší míře nakupovat a v menší míře sami produkovat.

Počáteční nerovnost se začala vlivem modernizačního působení sblížovat, lidé byli informovanější, z rozhlasu, televize i časopisů mohli čerpat nové poznatky, včetně informací o potravinách. Toto sblížování spotřeby bylo také důsledkem srovnatelné dostupnosti a působením tlaku sociálních norem, kdy lidé měli víceméně nastavené, co budou jíst. Ovšem i přes toto sblížování je patrný kulturní rozdíl, který potravinám přiřkládají jednotlivé typy domácností, kdy zejména pro domácnosti dělníků a zaměstnanců představovalo jídlo svým způsobem určitou hodnotu, zatímco u domácností družstevních rolníků spíše nezbytnost, než způsob, jakým vyjadřovat svůj sociální status.

Všechny tyto druhy potravin bylo možné nakoupit v prodejnách potravin. Na počátku tohoto období se jednalo zejména o prodejny sortimentní, tedy pultové prodejny, kde se prodávaly zejména potraviny podle jejich druhu (Ovoce a zelenina, Maso a uzeniny a podobně). Počet prodejen potravin v Československu od konce války do 60. let stále klesal, jak ukazuje tabulka 2.3.1.3.1.1. Zatímco v roce 1946 fungovalo v Československu přes 37 tisíc prodejen potravin, v roce 1953 už pouze 25 a půl tisíce prodejen. V roce 1989 fungovalo pouze necelých 15 tisíc prodejen. Velký pokles mezi lety 1946 a 1953 je způsoben z velké části zánikem soukromého podnikání. Pokles počtu prodejen znamenal i pokles jejich dostupnosti, snižovalo se pohodlí zákazníků při nakupování, kdy logicky při

úbytku prodejen nastává větší využití menšího počtu prodejen vyšším počtem nakupujících.

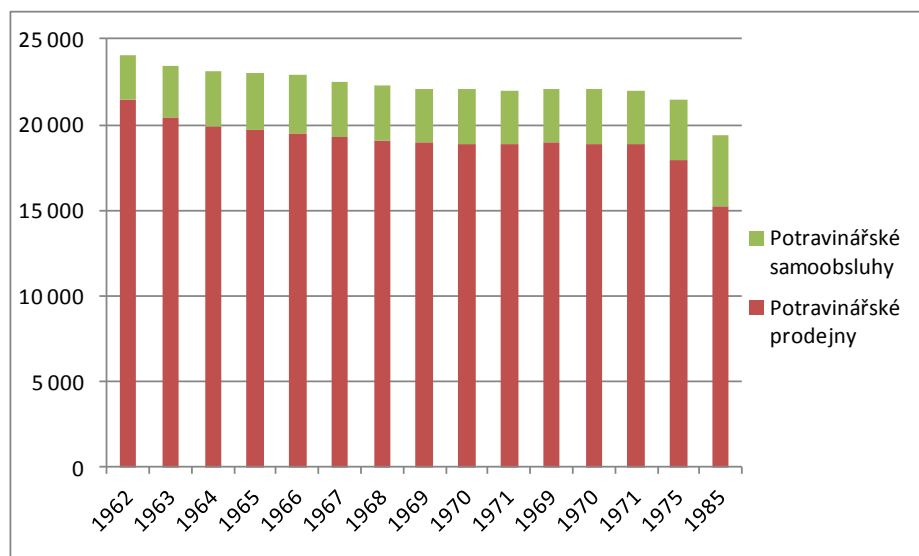
Tabulka 2.3.1.3.1.1 - Počty maloobchodních jednotek, z toho sortimentní potravinářské, v Československu v období 1946-1989

Rok	Maloobchodní prodejny celkem	z toho potravinářské
1946	82 091	37 764
1953	61 846	25 513
1960	55 150	22 688
1970	47 745	18 844
1980	44 721	16 202
1989	42 763	14 870

Zdroj: Český statistický úřad 2010a: 5 a příloha 2.

V 50. letech se začíná objevovat nový typ samoobslužných prodejen, tzv. samoobsluh, jejichž podíl převažoval v potravinářském segmentu maloobchodního prodeje v porovnání s ostatními maloobchodními segmenty [Český statistický úřad 1987: 19]. Nová forma prodeje se osvědčila, o čemž svědčí narůstající počet samoobslužných prodejen potravin, přestože celkový počet prodejen potravin po celé období neustále klesal, jak ukazuje obrázek 2.3.1.3.2.4. Tato forma prodeje si získala oblibu u spotřebitelů, o čemž vypovídá růst maloobchodního obrátu realizovaného v samoobslužných prodejnách [tamtéž: 20]. Samoobslužné prodejny znamenaly nebývalý komfort při nakupování, zákazník si sám určoval dobu pobytu v prodejně, mohl procházet kolem regálů a vybírat zboží podle vlastních preferencí. Přesto nadále početně převažovaly klasické pultové prodejny.

Obrázek 2.3.1.3.2.4 - Počty jednotek stálé potravinářské maloobchodní sítě 1962-1985 v Československu, stavy k počátku roku

Zdroj: Český statistický úřad 1971: 17-18 a Český statistický úřad 1987: 4.

Celkový pokles počtu prodejen potravin je trendem, který prolíná celým obdobím socialismu v Československu. Mezi lety 1962 – 1985 poklesl počet maloobchodních prodejen na celém území Československa o více než čtyři tisíce jednotek, v porovnání s poválečným rokem 1946 klesl počet maloobchodních potravinářských prodejen v roce 1985 dokonce o téměř 18 a půl tisíce prodejen potravin. Podíl samoobslužného formátu prodejen potravin však přes celkový pokles narůstá, mezi lety 1962 a 1985 narostl o více než 10 %. Pohodlný nákup, který samoobslužné prodejny potravin nabízely, se setkal s oblibou u nakupujících. Nastal zde efekt, kdy státní plánovací úřady zareagovaly na potřeby trhu a nové nákupní zvyklosti zákazníků.

Období normalizace představovalo pro Československo období, kdy stát chtěl ovládnout nálady ve společnosti zejména spokojeností ve spotřebě potravin. Uplatňováním tzv. salámové politiky se snažil nakrmit a uklidnit občany po událostech pražského jara, do obchodů proudily potraviny za relativně nízký finanční obnos. Levnější potraviny mohly být jedině proto, že základní potraviny stát dotoval [Katrňák, Fučík 2011: 67].

Problém v možnostech spotřeby však tkvěl v tom, že všechny prodejny po celé republice nabízely stejný sortiment za stejné ceny. Při každodenních nákupech nebyla možnost vyjádřit svou spotřebou potravin sociální status, jedinou možností, jak nakoupit lepší potraviny, byly prodejny výběrových potravin Eso, které se však nacházely jen ve velkých městech, nebo prodejny Tuzex [Geršlová, Sekanina 2003: 395], které ovšem nebyly primárně zaměřené na potraviny a peněžní poukázky (tzv. bony), za které se v Tuzexu nakupovalo, tak lidé utráceli spíše za značkové oblečení. Existovala však i možnost nakoupit lepší potraviny (zejména maso a masné výrobky) tzv. pod pultem. Podpultový prodej byl hojně rozšířenou praxí, o které se však veřejně nemluvilo, neboť byla určitým projevem tržního chování spotřebitelů, což příliš nezapadalo do oficiálně proklamovaného rovnostářského pohledu na společnost.

Obecně při zásobování prodejen neoficiálně fungovaly tři úrovně distribuce [Možný 2009: 65-66]. Ještě než se zboží dostalo do distribuční sítě, mnohdy ještě u samotného výrobce, si zboží rozdělovali zaměstnanci nomenklatur a pracovníci aparátu. Mnohdy se stávalo, že některé zboží bylo až natolik vzácné, že po tomto zásahu již nezbylo žádné zboží pro další obchodování. Zboží, které se dostalo do druhé úrovně distribuce, se sice dostalo do prodejen, ale nešlo přímo na pult. Pracovníci distribučních sítí, tedy skladů, meziskladů a samotných prodejen vybírali zboží pro sebe, svou rodinu a známé, také jako artikl pro výměnu za jiné nedostatkové zboží, nebo zboží schovávali pro někoho, od koho

potřebovali nějakou protislužbu (tzv. podpultové zboží). Teprve to zboží, které prošlo tímto sítím, se dostávalo na třetí trh, který byl jediný oficiální a viditelný.

Československo se snažilo o samostatnost ve výrobě potravin, již v roce 1969 dosahovalo více než 90% krytí spotřeby obyvatelstva vlastní produkcí [Houška 1971: 13]. Skutečnost, že dovoz potravin byl minimální, však nesvědčilo o vyvážené produkci a spotřebě, ale spíše o nedostatku potravin pro zásobování trhu. Důsledkem tak byla skutečnost, že lidé mnohdy nemohli uspokojit potřebu některých druhů potravin. Docházelo k výpadkům v zásobování, trh zůstával nenasyčen a nastávala situace, kdy bylo více peněz než zboží [Možný 2009: 65]. Lidé měli dostatek peněz, ale v obchodech nebyl dostatek zboží, které by si za ně mohli koupit. Tato situace postihovala zejména třídy dělníků a zaměstnanců, kteří byli na sortimentu prodejen potravin ve výživě zcela závislí. Jiná situace však panovala u družstevních rolníků, kteří měli možnost samozásobitelství a díky svým hospodářstvím si mohli dovolit suplovat některé potraviny chybějící na trhu.

Kvalita potravin byla většinou uspokojivá, rozšiřovala se i sortimentní nabídka, která však přesto zdaleka nedosahovala úrovně vyspělých tržních ekonomik [Průcha 2009: 794]. Oproti dřívějšímu období se věnovala větší pozornost trvanlivosti výrobků i úrovni balení, rozšiřovala se nabídka speciálních potravin (diabetické potraviny, dětské pokrmy apod.). Těchto možností bylo dosaženo zejména zavedením nových technologií do výroby a modernizace potravinářských oborů [tamtéž: 793]. Oblíbené se staly také potravinové polotovary, které měly zaměstnaným ženám ulehčit práci v domácnosti při přípravě pokrmů, v rámci tzv. osvobozené domácnosti [Možný 2009: 41]. Přesto však nevymizely nešvary typické pro toto období, a tak se nakupující museli při každodenních nákupech potýkat jak s nedostatkem určitých druhů potravin, tak s výpady v zásobování základními potravinami.

2.3.2 Vývoj v období od roku 1990 do současnosti

Od zlomových událostí konce roku 1989 se jak politická, tak sociální situace v Československu změnila. Demokratizační procesy ve společnosti umožnily znovuoobnovení soukromého vlastnictví a pomocí tzv. velké a malé privatizace také soukromého podnikání. Došlo k dynamickému rozvoji všech odvětví, do Československa se začaly dovážet zahraniční výrobky. Do ekonomiky začal vstupovat zahraniční kapitál. Změnu prodělaly sociální třídy, v jejichž novém vývoji se uplatnily nikoli státem uměle vytvořené, ale tržní mechanismy, vyplývající ze změn na svobodném trhu práce.

Nemalou změnu prodělalo Československo jako celek, když došlo k jeho rozdělení na Českou a Slovenskou republiku. Následný demokratický vývoj, sociální změny i transformace hospodářství jsou zde nadále sledovány pro Českou republiku.

2.3.2.1 Historicko-politický kontext v období 1990 do současnosti

Demokratizace se po sametové revoluci projevila nejprve politickou pluralitou, kdy bylo povoleno přihlašování zcela novým politickým stranám. Na červen 1990 byly vypsané svobodné volby, ve kterých zvítězila s téměř poloviční většinou pravice [Vykoukal, Litera 2000: 725-726]. Přestože komunistická strana nebyla zrušena a ve volbách obsadila druhé místo, znamenaly výsledky voleb ústavní potvrzení zániku starého režimu.

Největší změny se v Československu týkaly změny hospodářského systému [Čornej, Pokorný 2003: 82]. Stav československé ekonomiky na počátku transformačního období byl výsledkem předcházejícího vývoje [Průcha 2009: 940]. Československo hospodářsky i technicky zaostávalo za zeměmi západní Evropy. Bylo třeba opustit dosavadní socialistický model a obnovit tržní hospodářství založené na soukromém vlastnictví, podnikatelské aktivitě a konkurenčním prostředí. Transformace hospodářství měla dvě fáze [Holman 2000: 21]. První fází byla liberalizace trhu a stabilizace ekonomiky, druhou pak privatizace a restrukturalizace podniků. Byla zvolena tzv. šoková terapie [Čornej, Pokorný 2003: 82, Holman 2000: 21], kdy od 1. ledna 1991 došlo k uvolnění cen, liberalizaci zahraničního obchodu, vnitřní směnitelnosti koruny aj. Po těchto opatřeních došlo k hospodářskému poklesu, dobově nazývanému utahování opasků [Holman 2000: 21-22]. Došlo ke zrušení cenových subvencí a regulací, zejména bylo zrušeno subvencování cen potravin, což mělo za následek růst cen, u potravin o zhruba 24 % [tamtéž: 31]. Kromě deregulace cen byla provedena také deregulace mezd [tamtéž: 25].

Při transformaci ekonomiky byl hlavní důraz kladen na radikální a rychlou změnu vlastnických vztahů, tedy na přechod ze socialistické kolektivní formy vlastnictví na vlastnictví soukromé [Holman 2000: 44]. Jádrem transformace se stala privatizace [Geršlová, Sekanina 2003: 291-292]. Ta sestávala ze tří složek. Jednou z nich byla restituce, tedy navrácení nemovitého majetku, vyvlastněného po 25. únoru 1948, původním majitelům nebo jejich dědicům. Druhou složkou byla tzv. malá privatizace, tedy odstátnění menších podniků zejména z oblasti služeb a obchodu formou aukcí. Třetí podstatnou složkou byla tzv. velká privatizace, kdy byly velké a střední podniky převáděny pod Fond národního majetku a odtud do rukou soukromých podnikatelů, ať již domácích či

zahraničních, formou aukcí, veřejné soutěže nebo formou prodeje akcií [Holman 2000: 48-49]. Do velké privatizace byli přizváni i běžní občané formou tzv. kupónové privatizace, kdy za symbolický správní poplatek získali investiční kupóny (kupónové knížky), které opravňovaly jejich majitele k získání akcií podniků určených k této formě privatizace. Tato forma měla zaručit vznik drobných akcionářů [tamtéž: 52-57].

Po roce 1991 se začala postupně rozpadat jednota Československého obyvatelstva, posilněná snahou o rozbití komunistické diktatury [Janovský 1994: 71]. Zejména slovenskou společností se začaly šířit názory o potřebě větší samostatnosti v rámci federace. Tyto tendence dostaly během jednání jasnější obrysy a vyústily v klidné a důstojné rozdělení Československa na dva samostatné státy – Českou republiku a Slovenskou republiku od 1. ledna 1993 [Vykoukal, Litera 2000: 726, Janovský 1994: 71].

Po událostech sametové revoluce byla zpřetrhána dlouholetá pouta se Sovětským svazem, došlo k rozpadu trhu v rámci RVHP [Průcha 2009: 943]. Československo i ostatní postkomunistické země navázaly vztahy se Západem, které byly po II. světové válce přerušeny. S uvolněním trhu začal vstupovat do české ekonomiky zahraniční kapitál i nové metody práce [Čornej, Pokorný 2003: 84]. Změnil se podíl předimenzované výroby ve prospěch služeb [Homan 2000: 42]. Restrukturalizovaly a modernizovaly se nejen privatizované podniky, ale restrukturalizací prošel také celý princip ekonomiky, který měl díky obnovení soukromého podnikání dopad na nové rozložení sil v sociální oblasti.

2.3.2.2 Sociální struktura v období 1990 do současnosti

V období po sametové revoluci došlo k restrukturalizaci celé společnosti. Oficiálně proklamované třídy dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků se během krátké doby rozpady, zejména díky obnovení soukromého podnikání pomocí procesu privatizace [Machonin, Tuček 1996: 54]. Oproti statickému předcházejícím dekad začalo docházet ke značným mobilitytím přesunům v rámci jednotlivých hospodářských odvětví. Přestože i před rokem 1989 existovaly v české společnosti určité nerovnosti spojené s vykonávaným zaměstnáním, po přechodu na tržní hospodářství se rychle transformovaly do podoby třídních nerovností vyplývajících z příležitostí na trhu práce, do podoby známé ze západních zemí [tamtéž: 68].

Zpočátku transformace, kdy byli zejména ze zemědělství a neefektivních provozů propouštěni zaměstnanci, ještě stačily absorbovat tyto pracovní síly poddimenzované služby a nezaměstnanost se držela na nízké úrovni [Čornej, Pokorný 2003: 85, Holman 2000: 72-73]. Záhy však ruku v ruce se změnami vyvolanými na trhu práce se objevil i

další jev, který v minulosti nebyl tak patrný, a to růst nezaměstnanosti. V socialismu, který podporoval plnou zaměstnanost, byla nezaměstnanost tabuizována a oficiálně se o ní nesmělo hovořit [Katrňák, Fučík 2010: 65]. Po roce 1989 začala nezaměstnanost vzrůstat, v první polovině 90. let nepřekročila míra nezaměstnanosti hranici 5 %, ve druhé polovině dekády však již překročila 8% hranici, v některých oblastech, zejména na průmyslovém severu Čech a na jižní Moravě zasáhla až pětinu obyvatel [Možný 2002: 99].

Spolu se změnou na trhu práce se začaly proměňovat i podíly pracovníků v jednotlivých odvětvích hospodářství, jak ukazují tabulky A.2.1.2 a A.2.1.3, uvedené v příloze č. 2. Prakticky všechna odvětví zaznamenala ve sledovaném období nárůst podílu pracovníků, kromě zemědělství a průmyslu. V zemědělství pokračující trend deagrarizace snížil v období mezi lety 1990 a 2010 podíl pracovníků o 9 %, pokles zaznamenal i průmysl, a to o 8 %, zejména vlivem ukončení postavení Československa jako průmyslové velmoci v rámci zemí bývalého východního bloku. Podíl zaměstnanců narostl nejvíce v odvětví obchodu (o 5 %), který se vlivem privatizace značně rozrůstal.

Postupující deagrarizace je patrná z obrázku A.3.2.5, uvedeného v příloze č. 3, kde do roku 1991 došlo v jednotlivých krajích k dalšímu poklesu podílu zaměstnanců. Úbytek pracovníků v zemědělství však již není oproti roku 1980 tak markantní jako v předchozích obdobích. V odvětví průmyslu a stavebnictví došlo do roku 1991, jak je patrné z obrázku A.3.2.10, uvedeného v příloze č. 3, k mírnému poklesu podílu ekonomicky aktivního obyvatelstva, zejména v krajích s tradičním průmyslovým zaměřením (Severní Čechy, Ostravsko). Oproti předchozím obdobím došlo k rovnoměrnému rozložení pracovníků v průmyslu a stavebnictví na území celého Československa.

Ve chvíli, kdy placená práce přestala být daná zákonem [Katrňák, Fučík 2010: 68], vznikla nejen nová pracovní místa, ale také přestala platit povinnost zaměstnání. Mnoho žen se tak mohlo opět uplatňovat v domácnosti. Z tabulky A.1.1.2 a obrázku A.1.2.2, uvedených v příloze č. 1, je patrné, že podíl žen napříč odvětvími národního hospodářství měl v období let 1990-2006 mírně sestupnou tendenci. Vyrovnaný podíl žen si zachovaly činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu, mírný vzestup podílu žen naopak zaznamenala odvětví vzdělávání a veřejných, sociálních osobních služeb. Tato odvětví, spolu s odvětvími ubytování a stravování, finančního zprostředkování a zdravotnictví spadají mezi tradičně méně placená povolání (zde se jedná spíše o řadové pracovníky, zejména ve zdravotnictví např. o zdravotní sestry), proto muži jako živitelé rodin přecházejí spíše do progresivnějších odvětví a ženy zde tvoří svým podílem nadpoloviční většinu pracovníků.

Zaměstnanecká struktura české společnosti se vlivem institucionálních změn proměnila, vytvořil se trh práce a zvýšily se mzdové rozdíly mezi jednotlivci [Katrňák, Fučík 2010: 87]. Vytvořily se sociální rozdíly a v návaznosti na nich sociální třídy, které jsou základem pro rozdílnost životního stylu. Vzdělání a sociální kapitál jednotlivců předurčuje jejich možnosti na trhu práce, což ovlivňuje různost dosahovaných příjmů. Tato skutečnost se odráží i ve spotřebě, která se po roce 1989 opět stala symbolickým vyjádřením společenského postavení [Spilková 2012: 197-202].

2.3.2.3 Třídní rozdíly v obstarávání a spotřebě potravin v období po roce 1990

Devadesátá léta se vyznačovala dynamickou změnou struktury vnitřního obchodu. V maloobchodním sektoru nastaly zcela nové poměry v důsledku rychlé změny vlastnické formy, kdy téměř okamžitě začal dominovat soukromý sektor. Živelně vznikaly nové obchodní subjekty, maloobchodní síť se rozšířila, modernizovala a došlo ke zlepšení úrovně obsluhy. Významně narostla velikost prodejních ploch, na trh vstupovali zahraniční investoři [Český statistický úřad 2010a: 5]. V maloobchodě probíhaly dvě protichůdné tendence, které však dávaly zákazníkům možnost vybírat si podle vlastních preferencí. Na jedné straně docházelo k atomizaci sítě maloobchodních prodejen díky vzniku velkého množství malých provozoven. Na druhé straně, zejména v druhé polovině 90. let, došlo k razantní změně, zejména v maloobchodě s potravinami, kdy se na českém trhu objevilo několik maloobchodních řetězců, provozovaných z většiny zahraničními společnostmi. Zároveň začalo docházet k zanikání neefektivních prodejen, a to zejména v malých obcích [Český statistický úřad 2010a: 6].

S živelným vznikem velkého množství prodejních subjektů a změn v maloobchodní síti začaly kontrolní orgány ztrácet přehled o registracích obchodních provozoven [Český statistický úřad 2000: 1]. V průběhu roku 1999 proběhl census maloobchodní sítě formou terénního šetření. Informace, které přinesl, byly překvapivé. Původní expertní odhady počtu prodejen v celé maloobchodní síti předpovídaly 70 tisíc maloobchodních prodejen, bylo však zjištěno, že tento odhad byl dokonce o celou třetinu nižší než skutečně zjištěný počet [tamtéž: 2]. Tabulka 2.3.2.3.1.1 zachycuje počty maloobchodních prodejen s potravinami v České republice, jak byly v roce 1999 zachyceny censem.

Tabulka 2.3.2.3.1.1 - Stav prodejních jednotek potravinářského zboží v České republice v roce 1999

sortimentní skupina	počet prodejen
ovoce - zelenina	2 446
maso (včetně ryb)	248
maso - uzeniny, řeznictví	2 888
ryby	107
chléb - pečivo	907
cukrárna	1 465
cukrovinky	202
nápoje - široký sortiment	826
alkoholické nápoje	538
nealkoholické nápoje	147
mléčné lahůdky	208
vaječné výrobky a lahůdky	322
káva, čaj, kakao	128
jiné specializované potravinářské prodejny	69
širokosortimentní prodejny potravin	8 327
celkem	18 828

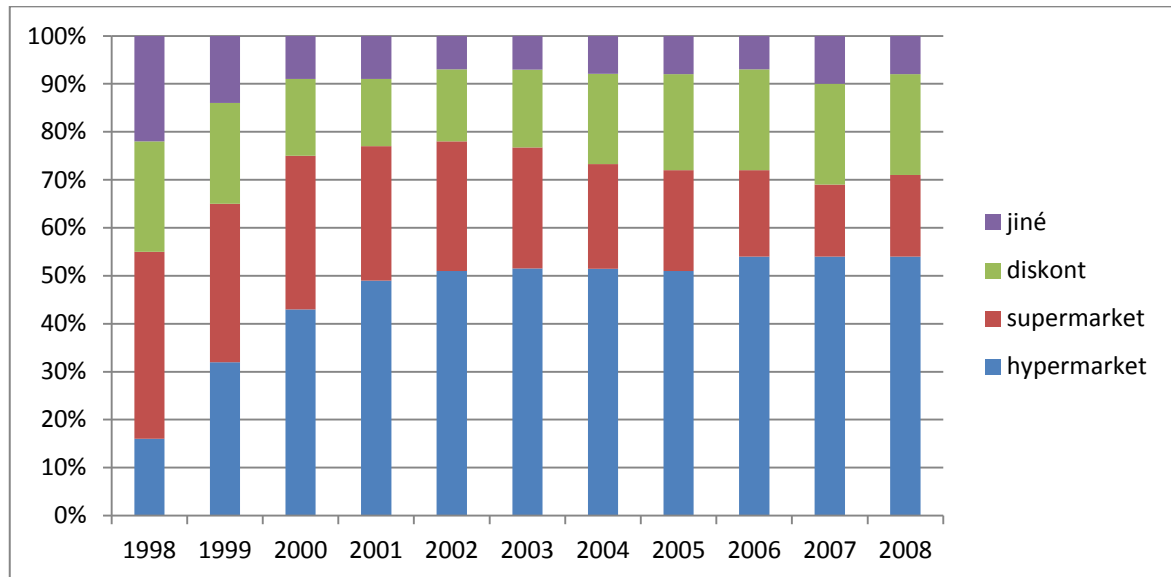
Zdroj: Český statistický úřad 2010c: 5.

Z tabulky je patrné, že největší rozvoj čekal širokosortimentní prodejny potravin, kterých bylo v roce 1999 v České republice přes 8 tisíc. Ze specializovaných prodejen se nejvíce prosadily prodejny s ovocem a zeleninou, řeznictví a cukrárny. Celkový počet jednotek v roce 1999 činil bezmála 19 tisíc prodejen, což představuje vyšší počet prodejen než v roce 1989 (viz tabulka 2.3.1.3.1.1 v kapitole 2.3.1.3), tento údaj však představoval počet prodejen v celém Československu, zatímco stejný počet prodejen potravin fungoval v roce 1999 na území pouze České republiky.

Pro zákazníky nastala nová doba, charakterizovaná širokou nabídkou jak různých druhů potravin, včetně zahraniční produkce, tak možnostmi, kde a za jakou cenu potraviny nakupovat. Hlavním rozdílem oproti předchozímu období byl fakt, že se znovuobnovením soukromého sektoru přestaly být státem subvencované potraviny, jejichž cena skokově vzrostla o 24 % [Holman 2000: 13]. Nicméně v nákupních zvyklostech se spíše než reakce na zdražení promítla zadržovaná spotřeba. Během předchozích desetiletí byla nabídka zboží ve všech obchodech stejná (pouze s přihlédnutím k aktuálním výpadkům v dodávkách zboží), ale najednou měli zákazníci do té doby nevídané možnosti nakupování, a to jak různých nových druhů potravin, tak i v různých typech prodejen. V roce 1991 byl otevřen v Česku první supermarket Mana, spadající pod řetězec Ahold [plz, iDNES 2006: online] a další následovaly. Obliba velkoformátových prodejen rostla (jak ukazuje obrázek

2.5.3.2.1), a tento typ prodejen se v období transformace stal symbolem nového stylu konzumní kultury ve společnosti.

Obrázek 2.3.2.3.2.1 – Tržní podíl maloobchodních formátů v letech 1998 – 2008

Zdroj: Skála 2009: 5 [online].

Obrázek 2.3.2.3.2.1 znázorňuje složení maloobchodních prodejen s potravinami podle typu prodejny v České republice v letech 1998 – 2008 vyjádřenou podílem na trhu. Je zde patrný zhruba trojnásobný vzestup tržního podílu hypermarketů, zejména v období do roku 2001, na úkor supermarketů a jiných typů prodejen. Z grafu je také patrný úbytek malých prodejen, který je způsoben změnou v nákupním chování Čechů, jejichž preference se v období transformace přesunuly od tradičních malých prodejen k velkoplošným maloobchodním prodejnám [Spilková 2012:108]. Tento trend vychází ze vzrůstající oblíbenosti velkoformátových prodejen, kde mohou zákazníci nakoupit v rámci jednoho nákupu i nepotravinové zboží denní potřeby. Hypermarkety jsou v drtivé většině součástí nákupních center, které mají k dispozici velké množství parkovacích míst, zákazníci zde tak mohou vždy pohodlně zaparkovat. Navíc zákazníci, kteří preferují nakupování v hypermarketech, které jsou součástí nákupního centra, tak mohou symbolicky vyjadřovat svůj sociální status tím, že nakupují na místě plném obchodů s luxusním zbožím, kdy svou přítomností v nákupním centru demonstrují, že si toto zboží mohou dovolit koupit.

Spotřebitelé potravin mají v dnešní době jiné požadavky než dříve. Zatímco v minulosti byl problém s nedostatkem potravin, dnes je potravin přebytek. Spotřebitelé si tak mohou mezi různými potravinami vybírat. Zákazníci se poměrně rychle adaptovali na maloobchodní prostředí s velkoplošnými formáty i na velká nákupní centra [Spilková

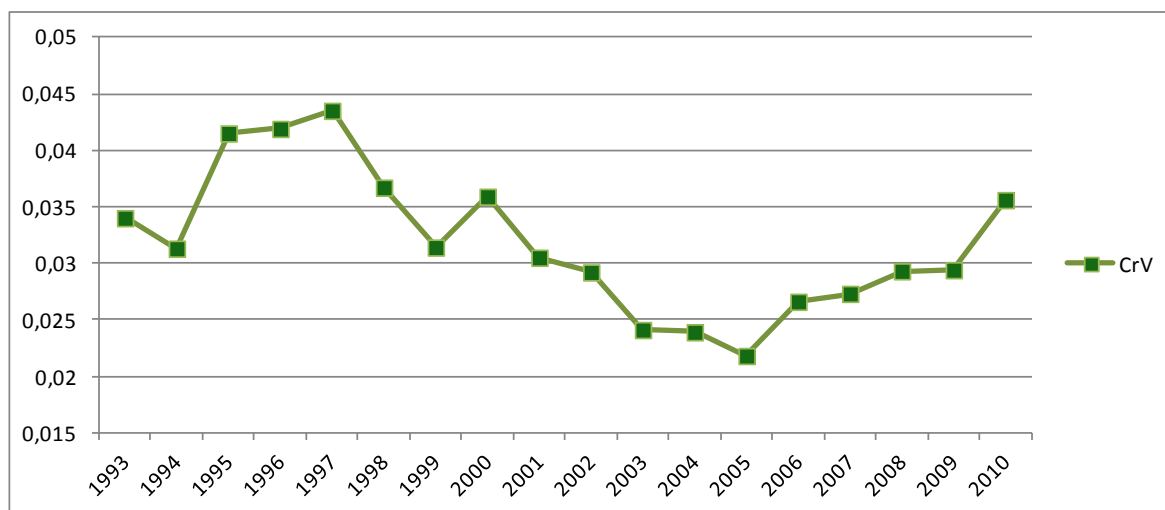
2012: 122]. Pro část nakupujících se tak stává nakupování něčím více – stává se pro ně způsobem trávení volného času a dokonce životním stylem.

Nakupování, včetně nakupování potravin, se tedy stalo záležitostí životního stylu, který mohl každý dát legálně a oficiálně najevo svou spotřebou. Nakupování se stalo sebevyjádřením vlastní pozice ve společenské struktuře. Tím, co a kde lidé nakupují, demonstrují svou příslušnost k sociální třídě, která je dána jednak různými ekonomickými zdroji a jednak kulturními zájmy (dle P. Bourdieu tzv. habitus) [Bourdieu 1998: 16]. Zde jsou důležitými hledisky nejen cena a značka zboží, ale také pohodlí, které zákazník při nakupování vyžaduje. Dostupnost, možnost pohodlně zaparkovat, ochotní prodavači, atmosféra obchodu, to vše jsou aspekty, které ovlivňují volbu místa nákupu.

Co se týče spotřeby, začaly se vzájemně přibližovat město a venkov. Samozásobitelství, které bylo v období komunismu na venkově značně rozšířené, se stalo spíše sezónním doplňkem k nakupování. V souvislosti se společenskými, politickými a ekonomickými změnami došlo k pozvolnému opouštění hospodářského využití zahrady a samozásobitelství, jak dokladuje i tabulka A.6.1.2, uvedená v příloze č. 6. Jde zde nejen o vymizení problémů s dostupností potravin, ale i o změny v životním stylu obyvatel.

Z pohledu výdajové struktury jednotlivých sociálních skupin jsou zde použity údaje z dat statistiky Rodinných účtů. Časová řada zachycuje podíl ročních průměrných výdajů za potraviny na hlavu na celkových výdajích domácností za období let 1993-2010. Data jsou zde rozdělena dle vykonávané pracovní pozice přednosty domácnosti do struktury tří sociálních tříd podle třídní klasifikace EGP, a to konkrétně na třídu servisní, mezilehlou a dělnickou, tedy stejně, jak je třídní struktura používána ve výzkumné části práce (blíže k třídní klasifikaci EGP viz kapitola 3.2). Sledovány jsou zde pouze domácnosti s ekonomicky aktivním přednostou domácnosti, tedy srovnatelně s časovou řadou za období let 1961-1980, jak je uvedeno v kapitole 2.4.3. Vazbu mezi jednotlivými třídami a jejich podíly výdajů za potraviny na celkových výdajích domácnosti zde vyjadřuje koeficient Cramerovo V.

Obrázek 2.3.2.3.2.2 - Hodnota koeficientu Cramerovo V pro podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích domácností pro domácnosti zaměstnanců, zemědělců a samostatně výdělečně činných osob pro roky 1993-2010

Zdroj: Český statistický úřad, statistika Rodinných účtů; Cramerovo V vlastní výpočty.

Průběh křivky odkazující k závislosti relativních výdajů potravin na sociální třídě je patrný v obrázku 2.3.2.3.2.2, signalizuje, že v období po transformaci ekonomiky začalo docházet k diferenciaci podílu výdajů za potraviny mezi sledovanými třídami. V polovině 90. let narůstá rozdíl mezi třídami spolu s tím, jak se začínají vzájemně odlišovat spotřebitelské preference. Z průběhu křivky je patrné, že podíl výdajů na potraviny se mezi třídami neproměňoval rovnoměrně, neboť po období zvětšování rozdílů v 90. letech se podíly výdajů jednotlivých tříd po roce 2000 opět přiblížily. Po roce 2005, kdy dosahovaly rozdíly v podílech výdajů na potraviny mezi třídami nejnižší hladiny, začíná průběh křivky koeficientu opět stoupat, což signalizuje zvyšující se rozdíly mezi třídami. Je zde patrná počáteční roztržitost spotřeby jednotlivých tříd, která se však s postupem času, jak se od sebe vkus, životní styl i nákupní preference pozvolna vzdalují v závislosti na sociálním postavení jednotlivců, začíná usazovat a vede k větší homogenitě sociálních tříd [Šafr 2006: 13].

Po celé sledované období rapidně klesá podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích domácností napříč sociálními třídami, jak dokladuje tabulka A.5.1.2 a obrázek A.5.2.2 uvedené v příloze č. 5. Tato skutečnost je dána zejména možností využívat své výdělky v mnohem širší míře, než tomu bylo v období komunismu. Po roce 1989 rychle došlo k realizaci zadržované spotřeby (cestování, spotřební zboží). Je zde také patrná diferenciacie příjmů, kdy si servisní třída udržela po celé období nejnižší podíl výdajů za potraviny ze všech sledovaných tříd. Mezilehlá třída se od dělnické začala vymezovat

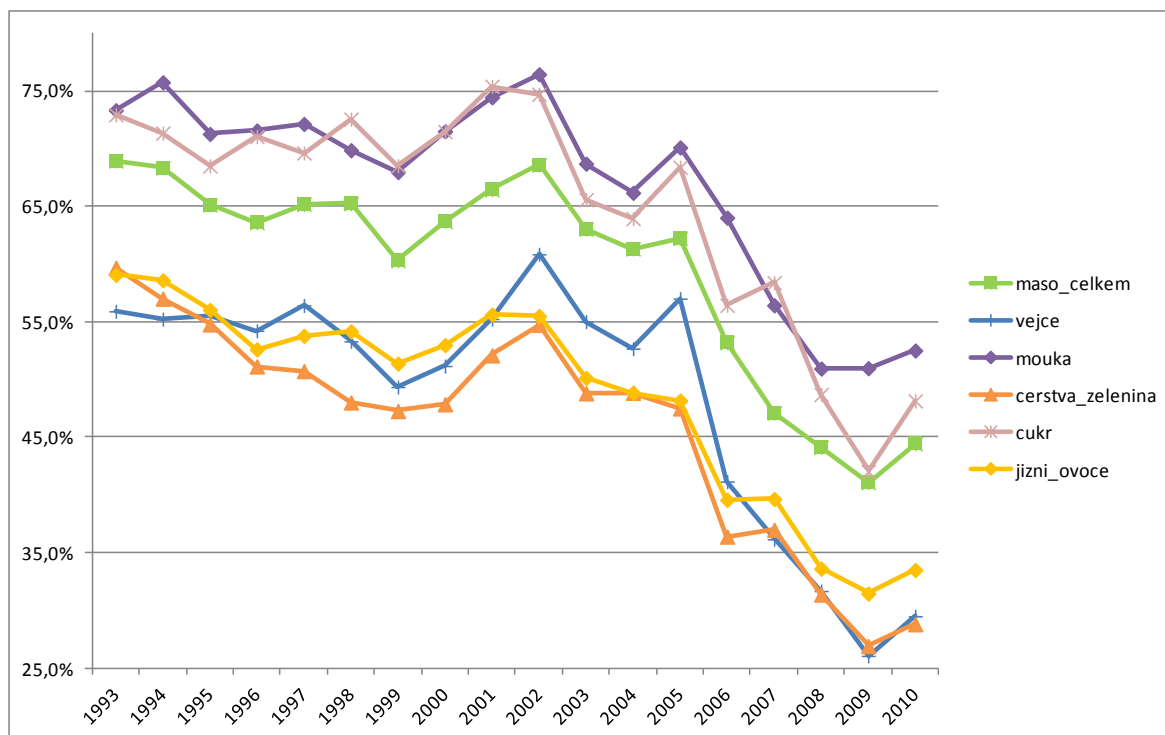
zejména v druhé polovině sledovaného období, kdy její podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích domácnosti oproti dělnické třídě poklesl.

Zejména v období po transformaci ekonomiky přestává být cena dobrým vodítkem pro mapování spotřeby, neboť stejné nebo srovnatelné zboží (včetně potravin) může být v různých prodejnách nabízeno za různou cenu. Proto je zde spotřeba jednotlivých druhů potravin sledována v naturálních ukazatelích. Konkrétně je zde spotřeba potravin sledována za tyto druhy potravin: maso vepřové, maso hovězí, uzeniny, drůbež, ryby, máslo, vepřové sádlo včetně slaniny, rostlinné tuky a oleje, vejce, mléko, sýry, chléb, pečivo, mouka, rýže, brambory, zelenina, jižní ovoce, ovoce mírného pásma, cukr a čokoláda a čokoládové výrobky. Součástí pohledu na spotřebu je také naturální spotřeba, která byla v tomto období sledována pro komodity: maso vepřové, maso hovězí, drůbež, vejce, mléko, brambory, čerstvá zelenina a čerstvé ovoce. Tabulka A.6.1.2 s naturální spotřebou jednotlivých typů domácností v kilogramech (resp. kusech) je uvedena v příloze č. 6.

Za období let 1993-2010 jsem měla k dispozici mikrodata ze statistiky Rodinných účtů, sledovaných Českým statistickým úřadem. Pro zkoumání spotřeby potravin jsou zde zkonstruovány tři sociální třídy vycházející z třídního modelu EGP (blíže viz kapitola 3.2), s nímž je následně pracováno i při analýze nákupního chování sociálních tříd ve výzkumné části. Konstrukce tří sociálních tříd – servisní, mezilehlé a dělnické (blíže viz kapitola 3.2) je provedena na základě pracovní pozice zastávané přednostou domácnosti.

Spotřeba jednotlivých potravin mezi sledovanými sociálními třídami je znázorněna v obrázku 2.3.2.3.2.3 pomocí variačního koeficientu, jehož prostřednictvím jsou vyjádřeny rozdíly panující mezi jednotlivými typy domácností.

Obrázek 2.3.2.3.2.3 - Variační koeficient pro spotřebu potravin v servisní, mezilehlé a dělnické třídě, vybrané komodity, roky 1993-2010

Zdroj: Český statistický úřad, statistika Rodinných účtů (upraveno); variační koeficient vlastní výpočty.

Rozdíly mezi sledovanými třídami mají klesající tendenci, je zde tak patrný trend ke sblížení spotřeby mezi servisní, mezilehlou a dělnickou třídou. Po počátečních rozdílech ve spotřebě mezi jednotlivými třídami v období po transformaci ekonomiky nastává zejména po roce 2005 sblížení ve spotřebě potravin. Oproti období komunismu zde již neplatí nivelizační tlaky, ba naopak toto období přispívá k diverzifikaci a individualizaci spotřeby. Co je skryto za trendem klesajícího rozdílu ve spotřebě pomůže rozklíčovat podrobnější pohled na spotřebu konkrétních potravin jednotlivých tříd, jak je uveden v tabulce A.8.1.2 v příloze č. 8.

Z pohledu spotřeby jednotlivých potravin je na první pohled patrný trend jednotlivých sociálních tříd. Spotřeba se sblíží zejména proto, že spotřeba potravin servisní a dělnické třídy obecně ve sledovaném období spíše klesala, zatímco spotřeba mezilehlé třídy měla spíše vzestupnou tendenci.

Spotřeba vajec poklesla ve sledovaném období u servisní třídy, vzrostla u mezilehlé třídy. V dělnické třídě měla spíše klesající tendenci, kterou přerušil růst spotřeby v letech 2000-2005, ale poté dále klesal. Klesala i naturální spotřeba vajec ve všech třídách, nejvyšší naturální spotřebu co do množství měla dělnická třída (viz tabulka A.6.1.2 v příloze č. 6).

Spotřeba mléka měla podobný průběh jako spotřeba vajec. U dělnické třídy spíše poklesla, u mezilehlé sice stoupla, nicméně i tak je spotřeba mléka co do množství u mezilehlé třídy nejnižší ze všech sledovaných tříd. U dělnické třídy nastal ve spotřebě mléka růst v letech 2000-2003, ke konci sledovaného období ale již klesal.

Ve spotřebě chleba se u mezilehlé třídy projevil mírný nárůst, až téměř stagnace, u dělnické a servisní třídy došlo k poklesu spotřeby. I když u dělnické třídy poklesla spotřeba chleba během sledovaného období o více než polovinu, i tak spotřebovává téměř dvakrát více chleba než ostatní třídy.

Stejně tak poklesla spotřeba pečiva v dělnické a servisní třídě, v mezilehlé třídě došlo spíše k nárůstu. Spotřeba brambor byla ovlivněna výkyvy, ale v průměru se z delšího časového hlediska jeví spíše jako stagnace, pouze u mezilehlé třídy zaznamenala spotřeba brambor mírný nárůst.

Spotřeba zeleniny zaznamenala prudký nárůst napříč sociálními třídami. Je zde patrný vliv modernizačního trendu, který šíří povědomí o zdravém životním stylu a zdravé výživě. U dělníků však spotřeba zeleniny po roce 2005 poklesla, poklesla u nich i míra naturální spotřeby.

Spotřeba uzenin zaznamenala pokles u servisní třídy a nárůst u mezilehlé třídy. V dělnické třídě spotřeba uzenin stoukala, po roce 2005 ale došlo k poklesu. I tak ale je spotřeba uzenin u dělnické třídy zhruba dvakrát vyšší než u ostatních tříd.

Spotřeba ovoce má podobný nárůst jako ostatní komodity, klesá u servisní a dělnické třídy, roste u mezilehlé třídy. Spotřeba ovoce mírného pásma a jižního ovoce se u všech sociálních tříd překrývá. V dnešní době již není jižní ovoce známkou luxusu, ale je chápáno jako běžně dostupná alternativa k ovoci mírného pásma. Také se často stává, že některé druhy jižního ovoce bývají levnější než běžné druhy ovoce mírného pásma.

Spotřeba mouky klesá u servisní a dělnické třídy, vzrostla u třídy mezilehlé.

Spotřeba drůbežího masa zvolna narůstá napříč třídami, strměji však u mezilehlé třídy. Ostatní druhy potravin v delší časové řadě spíše stagnují, pouze u mezilehlé třídy všechny potraviny alespoň mírně stoupají, ovšem kromě vepřového sádla, jehož spotřeba neroste ani neklesá, ale je v celé řadě u všech sociálních tříd na zhruba stejné úrovni.

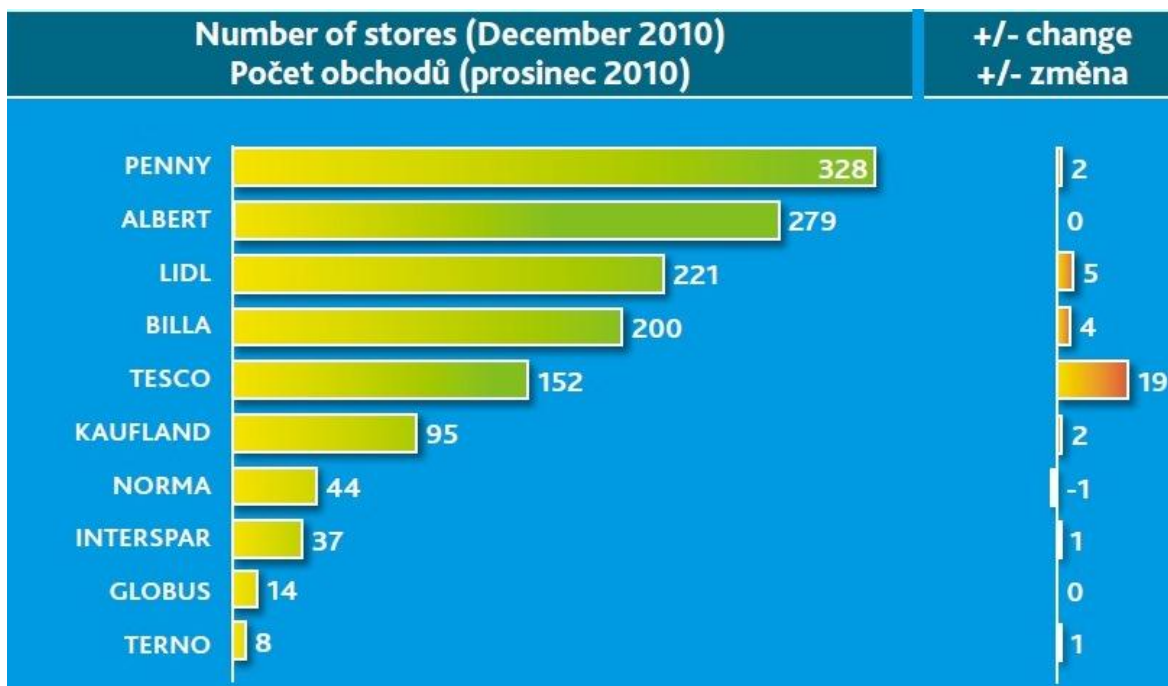
Co však klesá, je naturální spotřeba jednotlivých tříd (viz tabulka A.6.1.2 v příloze č. 6). V dnešní době má naturální spotřeba mnohem nižší váhu než v období komunismu. Energie vydaná na pěstování vlastních potravin se již nevyplácí, neboť jakoukoli potravinu není problém zakoupit. I když v dnešní době se objevuje snaha o návrat k pěstování vlastních bio plodin.

Z celkového pohledu na spotřebu konkrétních druhů potravin jednotlivými sociálními třídami se vyčleňuje základní poznatek, a to vyšší spotřeba některých druhů potravin u dělnické třídy. Jedná se zejména o chléb, pečivo, vejce, mléko a uzeniny, tedy většinou levné potraviny. Dělnická třída se tak vyčleňuje ve své spotřebě potravin oproti ostatním sociálním třídám, jejichž spotřební zvyklosti se spíše sblíží.

Je však třeba mít na paměti, že tato data sledují spotřebu typů potravin, nikoli však konkrétních výrobků, které však mohou mít rozdílnou kvalitu i cenu. Je tak pravděpodobné, že vyšší spotřeba dělnické třídy plyne ze skutečnosti, že nakupuje levnější potraviny, kterých může za stejný finanční obnos pořídit více. Naopak servisní třídy nakupují méně, ale o to kvalitnější potraviny, zatímco mezilehlé třídy se snaží zvyšovat spotřebu potravin, ovšem zda na úkor kvality, není z těchto dat možné zjistit. Pro jemnější nuance a podrobnější vhléd do problematiky spotřeby by byla potřeba jemnější diverzifikace potravin, nebo informací o tom, jak jednotlivé třídy zachází s nakoupenými potravinami a jakým způsobem je zpracovávají a konzumují.

Možnosti nakupování potravin se po uvolnění trhu značně rozšířily. Kromě množství malých prodejen nabízí své standarty nakupování řada řetězců supermarketů, hypermarketů i diskontních prodejen. Počty prodejen provozovaných největšími maloobchodními řetězci v České republice ke konci roku 2010 mapuje obrázek 2.3.2.3.2.4.

Obrázek 2.3.2.3.2.4 – Počet prodejen největších maloobchodních řetězců v ČR k prosinci 2010

Zdroj: Nielsen 2011 [online].

Obrázek 2.3.2.3.2.4 dokresluje situaci na českém maloobchodním trhu s potravinami. Je zde graficky znázorněn počet prodejen s převahou potravin, které provozovaly největší maloobchodní řetězce k prosinci roku 2010, a změnu jejich počtu oproti minulému období. Je zde patrné, že co do počtu prodejen mírně převažují diskontní prodejny (Penny Market, Lidl, Kaufland, Norma a Terno) s celkem 696 prodejny nad prodejny typu supermarket a hypermarket, provozované ostatními řetězci (celkem 682 prodejen). Diskontní prodejny obecně cílí na zákazníky svou širokou obchodní sítí, zejména ve středně velkých obcích (5-20 tisíc obyvatel) [Spilková 2012: 110]. Hlavní cílovou skupinou jsou pro diskontní prodejny šetřiví nakupující a zároveň ti, kteří rádi nakupují v dochozí vzdálenosti [tamtéž: 110]. Vzhledem k udržení co nejnižších cen nabízí diskonty nižší komfort nakupování. Nabízí pouze omezené množství druhů konkrétního zboží a navíc potraviny v regálech nevybaluje z přepravních obalů. Navíc se snaží fungovat s co nejmenším počtem pracovníků, proto se u pokladen často tvoří fronty a v obchodě není k zastížení informovaný personál. Nižší cena některých potravin je tak zde vykoupena omezením pohodlí při nákupu.

Struktura společnosti i spotřeby se od minulého období značně proměnila. S tím souvisí i problém, jak přistupovat k utváření sociálních tříd a možnostem sledování jejich konzumního chování. Oficiální statistiky spotřeby udávají sice množství spotřebovaných potravin, nemohou však postihnout preference v konzumní kultuře, týkající se způsobu, jakým jednotlivé třídy potraviny nakupují, a jaké preference je v tomto procesu ovlivňují. Proto na tuto část práce navazuje výzkumná část, která podrobněji mapuje současnou třídní strukturu v české společnosti a zkoumá, zda a jaké existují rozdíly nebo naopak podobnosti v nákupních zvyklostech mezi jednotlivými sociálními třídami, které vychází z postavení jednotlivců na trhu práce.

**3. Konzumní kultura
sociálních tříd při nákupu potravin
v České republice v roce 2009**

Výzkumná část

3. Vymezení cíle výzkumné části

Výzkumná část práce se blíže zaměřuje na druhé popisované historické období vývoje na území dnešní České republiky, a to konkrétně na období od roku 1990 do současnosti. Toto období je charakteristické přerodem centrálně plánovaného hospodářství na princip tržní ekonomiky. Výzkum se zde zabývá konzumní kulturou ekonomicky aktivních jedinců v závislosti na pozici v třídním systému v roce 2009, tedy v období, kdy trh s potravinami i sociální status ekonomicky aktivních občanů České republiky jsou po téměř dvaceti letech po začátku ekonomické i společenské transformace již víceméně stabilní.

Nakupování potravin je nedílnou součástí životního stylu, který se odráží v nákupních zvyklostech různých sociálních tříd. V této části práce jsou zkoumány vazby mezi spotřebou a sociální třídou, které se mohou posunovat od čistě ekonomického modelu, kdy lidé nakupují ty potraviny, na které mají peníze, do symbolické roviny, kdy nakupují takové potraviny, o kterých se domnívají, že jsou kvalitní, nebo se svými preferencemi snaží přiblížit spotřebě vyšších sociálních tříd. Nemalou roli zde hraje i vnější vyjádření spotřeby svým zakotvením v symbolickém prostoru, tedy tím, kde, v jakých typech prodejen jednotlivé sociální vrstvy své nákupy realizují.

Cílem je zde odhalit zvyklosti jednotlivých sociálních tříd při nakupování potravin roce 2009 v České republice. Tato část práce zjišťuje, zda a jaké mezi zkoumanými třídami existují jak podobné zvyklosti a preference, tak významné rozdíly nákupního chování při obstarávání potravin pro denní potřebu, a které konkrétní faktory a v jaké míře mají na jejich nákupní preference vliv.

3.1 Hlavní výzkumná otázka a hlavní hypotéza

V této části práce je podrobněji zmapována konzumní kultura ekonomicky aktivních společenských tříd při obstarávání potravin v roce 2009. Hlavním úkolem této části je zodpovědět hlavní výzkumnou otázku, která zní:

Existuje v současnosti rozdíl v konzumní kultuře různých sociálních tříd při nakupování potravin, a pokud ano, mezi kterými třídami jsou nákupní zvyklosti a preference podobné a kde a jaké lze nalézt významné rozdíly?

Pro zodpovězení této otázky byly stanoveny dílčí výzkumné otázky a témata. Rozdíly mezi sociálními třídami ve spotřebním chování při nakupování potravin jsou sledována na základě čtyř hledisek. Jednak v oblasti nákupních strategií, jednak co se týče nákupního chování dle ceny a kvality potravin a dále dle pohodlí při nakupování potravin.

Hlavní hypotéza, kterou má práce ověřuje, zní:

Konzumní kultura vyšších sociálních tříd při nákupu potravin se vyznačuje preferencí kvality potravin, pohodlí při nákupu, při menší citlivosti na cenu, oproti nižším sociálním třídám.

Sledovaný problém zde vychází z předpokladu, že Česká společnost je v roce 2009 již sociálně stratifikovaná v návaznosti na vykonávanou pracovní pozici a z ní vyplývající finanční ohodnocení. Rozdělení společnosti zde vychází z třídního modelu EGP (blíže viz kapitola 3.2), který vychází ze zastávané pracovní pozice. Proto je výzkumná otázka vztažena pouze na ekonomicky aktivní respondenty. Základní třídní rozvrstvení, které zde bude explicitně zkoumáno, vychází z rozdělení ekonomicky aktivních respondentů na servisní třídu, mezilehlé třídy a dělnickou třídu. Vyššími sociálními třídami jsou zde uvažovány třídy bílých límečků a větších podnikatelů, kteří mají vzhledem ke svému socioekonomickému statusu vyšší nároky při nakupování potravin. Naproti tomu nižší sociální třídy zastoupené v největší míře manuálními pracovníky mají na nákup potravin jiné nároky, vzhledem k jejich nižším příjmům zejména z pohledu ceny. Zajímavé je zde postavení mezilehlé sociální třídy zahrnující rutinní nemanuální pracovníky a nižší a střední podnikatele vůči nákupním strategiím a preferencím. Obecně lze předpokládat, že střední třída se bude snažit dosáhnout na status vyšší sociální třídy, zejména preferencí pohodlí při nakupování a kvality potravin, ovšem pouze do takové míry, do jaké si mohou dovolit za ně zaplatit. Tyto sociální třídy zde představují tři typy spotřebitelů potravin, kteří mají různý přístup k jejich obstarávání.

Lze předpokládat, že preference kvality nakupovaných potravin nebo pohodlí při nakupování budou akcentovat všechny třídy, i když do různé míry. Nižší cena pak bude kritériem zejména pro nižší třídy, do určité míry i pro třídy střední. Nákupní strategie podle typu prodejny mohou být ovlivněny dostupností různých formátů prodejen potravin, tudíž určitý vliv může mít i velikost obce, v níž respondenti žijí.

Tato situace je zajímavá z historicko-sociologického hlediska zejména z důvodu velké změny, kterou společnost ve svém vývoji od konce II. světové války až do současnosti prodělala. Po více než čtyřiceti letech umělého udržování rovnostářské společnosti a klesající úrovně v oblasti nakupování potravin se po přechodu na tržní ekonomiku v novém demokratickém uspořádání třídní stratifikace obnovila a zároveň se na pozadí dramatické změny nákupních podmínek vytvořily nové nákupní vzorce chování.

3.2 Vymezení sociálních tříd

Pro následné zkoumání byly sledované skupiny vymezeny jako sociální třídy ekonomicky aktivních respondentů. Sociální třídy byly určeny na základě zastávané pracovní pozice a dosaženého vzdělání. Jedinci mimo pracovní trh nejsou proto předmětem další sociologické analýzy. Použitý model sociálních tříd vychází z třídního schématu EGP [Katrňák, Fučík 2010: 25-35, Katrňák 2005: 47-57].

Model EGP neboli Goldthorpeovo třídní schéma vymezuje třídní pozici jednak podle postavení na trhu práce a jednak na postavení v zaměstnanecké struktuře [Katrňák 2005: 48]. Toto schéma je, podobně jako jiná stratifikační měřítka (např. statkové škály ISEI, SIOPS), konstruováno z mezinárodní klasifikace povolání ISCO (International Standard Classification of Occupations) [Ganzeboom, Treiman 2003: 172-174]. Česká verze klasifikace povolání CZ-ISCO [Český statistický úřad 2010b] metodicky vychází z mezinárodní klasifikace povolání ISCO-08. Ta vychází ze dvou hlavních principů, a to druhu vykonávané práce a úrovně dovedností. Vychází z logiky, že zaměstnání, která vyžadují vykonávání stejných úkolů, by měla být vždy zařazena na stejném místě.

Než schéma EGP získalo podobu, jak je používáno dnes, prošlo určitým vývojem. V roce 1977 vytvořili Goldthorpe a Llewellyn sedmitřídní schéma, které bylo platné pro Velkou Británii. Toto schéma vycházelo z agregací škály sociální žádanosti profesí, kterou vytvořil Goldthorpe a Hope v roce 1974. Roku 1979 sedmitřídní schéma rozšířili Erikson, Goldthorpe a Portocarerová na devět tříd [Katrňák 2005: 47-49]. Zkratka EGP, vytvořená z počátečních písmen příjmení autorů, se jako název pro toto schéma vžila i v mezinárodním kontextu [Katrňák, Fučík 2010: 28]. Další úpravou a zpřesněním schéma prošlo v roce 1986. Plnou jedenáctitřídní verzi schématu pak Erikson a Goldthorpe představili v roce 1992. Tato verze schématu obsahuje vnořené verze, čítající sedm, pět a tři třídy, do nichž lze jedenáctitřídní verzi agregovat [Katrňák 2005: 48]. Možnosti transformace do jednotlivých verzí tříd dobře ilustruje tabulka 3.2.1.1, přičemž v této práci je využita trojtřídní verze třídního schématu.

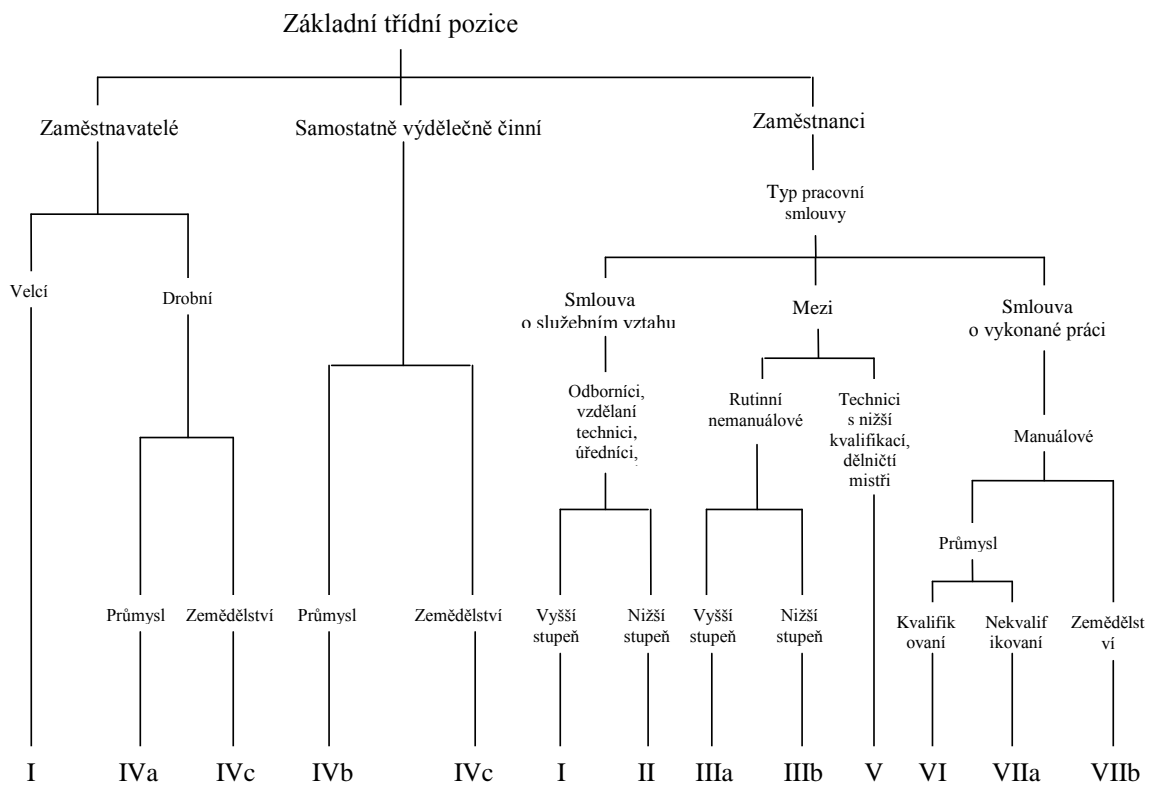
Tabulka 3.2.1.1 – Plná a redukovánoé verze třídního schématu EGP

Plná verze	Verze 7 tříd	Verze 5 tříd	Verze 3 tříd
I	I+II Třída služeb	I+III Bílé límečky	Nemanuální pracovníci
II			
IIIa	III Rutinní nemanuálové	IVa+b Drobní podnikatelé	
IIIb			
IVa	IVa+b Drobní podnikatelé	IVc+VIIb Zemědělci	Zemědělci
IVb			
IVc	IVc Zemědělci	IVc+VIIb Zemědělci	Zemědělci
V	V+VI Kvalifikovaní dělníci	V+VI Kvalifikovaní dělníci	Manuální pracovníci
VI			
VIIa	VIIa Nekvalifikovaní dělníci	VIIa Nekvalifikovaní dělníci	
VIIb	VIIb Zaměstnanci v zemědělství		

Zdroj: Erikson, Goldthorp 1992: 39.

Do poslední revidované verze schématu z roku 1992 byla promítnuta snaha o co nejpřesnější diferenciaci pracovních pozic podle typu smlouvy, se kterou jsou svázány [Erikson, Goldthorpe 1992: 37]. Schéma EGP rozlišuje tři základní třídní pozice. Na základě toho, jestli člověk pracovní sílu kupuje nebo nabízí nebo nedělá ani jedno z toho, rozlišuje zaměstnavatele, zaměstnance a samostatně výdělečně činné osoby [Katrňák 2005: 49, Katrňák, Fučík 2010: 29]. Vzhledem k tomu, že v dnešní době jsou většinou zaměstnavateli velké organizace, odlišují se od sebe jednotliví zaměstnanci typem pracovní smlouvy, která vyjadřuje postavení ve firmě, a to jak z pohledu typu práce a míry dohledu nad jejím vykonáváním, tak i velikostí ekonomického příjmu a zaměstnaneckými výhodami. Právě typ pracovní smlouvy, který odráží vztah mezi zaměstnancem a zaměstnavatelem, rozděluje zaměstnance na ty, jež mají uzavřenou smlouvu o pracovní pozici a jejich vztah k zaměstnavateli je služební, a na ty, kteří mají uzavřenou smlouvu o vykonávané práci, a jejich vztah k zaměstnavateli je definován prostřednictvím pracovního výkonu. První typ pracovní smlouvy je typický zejména pro vyšší zaměstnance velkých společností, odborné pracovníky, manažery apod., kde konkrétní osoba není zcela jednoduše zaměnitelná. Naopak druhý typ pracovní smlouvy se nejčastěji vyskytuje u manuálně pracujících, kteří pobírají mzdu za vykonanou práci [Katrňák 2005: 51-52, Katrňák, Fučík 2010: 31-32]. Rozdělení do tříd na základě toho, zda jde o zaměstnavatele, zaměstnance a samostatně výdělečně činné osoby a typu pracovní smlouvy je graficky znázorněno v obrázku 3.2.2.1.

Obrázek 3.2.2.1 - Model třídního schématu EGP

Zdroj: Katrňák 2005: 50.

Obrázek 3.2.2.1 znázorňuje rozčlenění do jednotlivých tříd schématu EGP. Jedná se o pozice, které jsou vymezené na základě kombinace typu pracovní smlouvy a postavení v zaměstnanecké hierarchii [Katrňák 2005: 49]. Kompletní EGP třídní schéma obsahuje jedenáct tříd. Každé třídě je přiřazena římská číslice, některé jsou doplněny o abecední písmeno. Přestože značení tříd může evokovat jejich vzájemnou hierarchii, nejsou jednotlivé třídy jednoduše hierarchizovatelné [Katrňák, Fučík 2010: 33]. Třídy lze uspořádat na základě vnějších kritérií, která odpovídají třídnímu uspořádání (např. na základě prestiže zaměstnání nebo socioekonomického statusu představitelů třídních pozic).

Konkrétní vymezení jednotlivých tříd a k nim vázaného typu pracovní smlouvy ukazuje v příloze č. 9 tabulka A.9.1.1. V horním bloku, který zahrnuje třídy I a II, se nacházejí třídy služeb, tzv. salariáty. Tato třída je charakteristická tím, že má nejvyšší ekonomické příjmy a největší jistotu zaměstnání. Uprostřed schématu se nachází tzv. mezilehlé třídy, označené číslicemi III – V. Pro představitele mezilehlé třídy je charakteristická nejednoznačnost pracovní smlouvy a vyšší ekonomická i sociální nejistota než pro třídu služeb. Oproti následné dělnické třídě však mají vyšší možnosti akumulace ekonomického kapitálu na trhu práce. Třetí třída, označená číslicemi VI a VII, je třída dělnická. Představitelé této

třídy vydělávají méně, a vzhledem ke smlouvám o vykonané práci se podle odvedené práce odvíjí i jejich mzda. Sociální nejistota je zde nejvyšší ze všech popisovaných tříd [Katrňák 2005: 55].

V této diplomové práci je pro analýzu použita právě tato trojtřídní varianta (blíže viz kapitola 3.3.1, tabulka 3.3.1.1.1), vzhledem k relativně nízkým absolutním četnostem respondentů v některých skupinách, zejména při třídění třetího stupně. Výhodou trojtřídní varianty je však skutečnost, že skýtá, více než podrobnější varianty modelu EGP, částečnou srovnatelnost s třídní strukturou společnosti před rokem 1989, která se oficiálně dělila na třídu dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků.

Limitující je zde skutečnost, že dnešní sociální třídy nejsou plně srovnatelné s třídní strukturou za socialismu. Největší rozdíl v pohledu na sociální třídy před a po roce 1989 spočívá v obnovení soukromého podnikání a z něj plynoucí rozdílné zařazení v sociálních třídách. Třída zemědělců se rozdělila do dvou skupin – soukromí podnikatelé v zemědělství jsou zahrnuti do mezilehlé třídy, zatímco pracovníci v odvětví zemědělství do dělnické třídy. Z třídy dělníků se vyčlenili jednak jedinci, kteří byli do tohoto sektoru vykázáni pro nepohodlnost režimu, jednak se část začala zabývat soukromým podnikáním nebo odešla jako zaměstnanci do střední třídy. Část dělníků v období transformace také odcházela do důchodu, hlavní základna manuálních pracovníků s nižším vzděláním však v třídě dělníků zůstala. Třída zaměstnanců se rozdělila také na dvě části. Většina těch, kteří pracují jako nemanuální zaměstnanci nebo úředníci, se stali základnou mezilehlé třídy. Odborníci a vyšší manažeři jsou základem servisní třídy. Z pohledu nově vzniklé skupiny samostatně výdělečně činných osob jsou menší podnikatelé zařazeni do mezilehlé třídy, zatímco velcí podnikatelé jsou zařazeni do servisní třídy.

Vývoj po roce 1989 se projevil postupnou změnou ve složení sociálních tříd v rámci třídního modelu EGP, jak ukazuje tabulka 3.2.1.2.

Tabulka 3.2.1.2 - Procentní vyjádření trojtřídní struktury EGP v časové řadě

EGP 3	1988	1993	1999	2006	2009
Servisní třída	9,5	12,0	15,3	13,9	17,6
Mezilehlé třídy	18,9	24,0	29,3	30,1	32,2
Dělnická třída	71,6	64,0	55,4	55,9	50,1
Celkem	100	100	100	100	100

Zdroj: 1988-2006 Šafir 2008: 52; 2009 data Český spotřebitel a potraviny 2009, vlastní výpočty.

V roce 2009 pracovalo dle dat z výzkumu Český spotřebitel a potraviny v rámci servisní třídy 18 % ekonomicky aktivních, v mezilehlé třídě 32 % a 50 % v rámci dělnické třídy. V servisní třídě došlo od roku 1988 k postupnému nárůstu o 8 %, v mezilehlé třídě o

33 % a v dělnické třídě došlo k výraznému poklesu o více než 20 %. Za tento trend může především změna na trhu práce, jednak vlivem vytvoření soukromé sféry, jednak vlivem vzniku nových pracovních pozic, kdy se staly žádanější nemanuální profese [Katrňák, Fučík 2010: 68-69].

3.3 Datový soubor

Data, která jsou v rámci výzkumné části práce analyzována, pochází z reprezentativního výzkumu "Český spotřebitel a potraviny". Výzkum byl realizován agenturou Focus, Marketing & Social Research pro Českou zemědělskou a potravinářskou inspekci. Dotazníkové šetření proběhlo na podzim roku 2009. Výběrový soubor obsahuje 1039 respondentů ve věku 18-79 let, přičemž vzorek provedený na základě kvótního výběru reprezentuje složení české populace dle kritérií věku, pohlaví, dosaženého vzdělání, velikosti obce a konkrétního kraje, ve kterém respondenti žijí.

Kromě otázek týkajících se primárního tématu potravin a dále nezbytných socioekonomických a sociodemografických ukazatelů, byla do výzkumu přidána i omnibusová část výzkumu týkající se jiných témat (čtenost časopisů, sledovanost televizních stanic, vlastnictví předmětů denní potřeby). Některé otázky jsou využity i pro tuto analýzu (např. vlastnictví automobilu).

3.3.1 Základní informace o výběrovém souboru

Charakteristiky výběrového souboru jako celku odpovídají kvótnímu výběru z hlediska věku, pohlaví, dosaženého vzdělání, velikosti obce a kraje, v němž respondenti žijí. Z pohledu analýzy je třeba specifikovat si z tohoto pohledu zkoumanou skupinu. Vzhledem k využití třídního modelu EGP, který se odvíjí od pozice zastávané na trhu práce, jsou pro další zkoumání využity odpovědi pouze ekonomicky aktivních respondentů. Ze zkoumání jsou tak vyřazeni všichni ti, kteří si na svou spotřebu nevydělávají peníze vlastní ekonomickou činností (důchodci, studenti, nezaměstnaní, ženy na mateřské dovolené). Zejména u skupiny důchodců by bylo problematické jejich paušalizování jako jedné sociální skupiny, neboť o důchodcích nelze z hlediska stratifikace hovořit jako o homogenní skupině. Třídní rozvrstvení jejich spotřebních preferencí je podobně vyhraněné jako u zbytku populace [Šafr 2006: 16]. Vzhledem k tomu, že z výzkumu Český spotřebitel a potraviny není známo vykonávané povolání před odchodem do důchodu, nelze z těchto dat dále usuzovat na zachování spotřebního habitusu z doby ekonomické aktivity.

Data ve výběrovém vzorku byla data rekódována nejprve na podrobnější sedmitřídní variantu modelu EGP, jejíž četnostní i podílové zastoupení ukazuje tabulka 3.3.1.1.1.

Tabulka 3.3.1.1.1 - Rozložení zkoumaného vzorku do sedmitřídního schématu EGP

EGP 7	Počet	%
Vyšší odborníci	57	9%
Střední odborníci	49	8%
Úředníci	126	21%
OSVČ <5 zam., včetně zemědělců	69	11%
Rutinní nemanuální pracovníci	61	10%
Kvalifikovaní dělníci	179	29%
Nekvalifikovaní dělníci	70	12%
Celkem	611	100%

Zdroj: Český spotřebitel a potraviny 2009 (upraveno).

Tabulka 3.3.1.1.1 uvádí zastoupení jednotlivých tříd v sedmitřídní variantě modelu EGP ve výběrovém souboru. Tato varianta zahrnuje sedm kategorií, v jejichž rámci jsou zařazeni jak zaměstnanci, tak osoby samostatně výdělečně činné. Kategorie vyšších odborníků agreguje ze zaměstnanců vysoce kvalifikované odborníky (např. lékaře, učitele, vědecké pracovníky) a vyšší řídicí pracovníky zodpovědné za podřízené osoby, dále pak z osob samostatně výdělečně činných vysoce kvalifikované odborníky (např. právníky, advokáty, soukromé lékaře apod.) a majitele společností zodpovědné za šest a více podřízených osob. V třídě středních odborníků jsou zahrnuti zaměstnanci – střední řídicí pracovníci zodpovědní za podřízené osoby. Třída nižší administrativy obsahuje zaměstnance – úředníky a nemanuální pracovníky pracující převážně v kanceláři. Čtvrtá třída zahrnuje samostatně výdělečně činné osoby – majitele společností zodpovědné za pět a méně podřízených osob a dále samostatně výdělečně činné družstevníky a zemědělce. Ve třídě rutinních nemanuálních pracovníků jsou agregováni zaměstnanci – ostatní nemanuální pracovníci, kteří nepracují převážně v kanceláři (např. obchodní cestující). Třída kvalifikovaných dělníků zahrnuje manuální pracovníky (např. mistři). Poslední třída nekvalifikovaných dělníků obsahuje nekvalifikované manuální pracovníky.

Z celkových 1039 respondentů je ekonomicky aktivních 59 %, tedy 611 respondentů, pro něž je prováděna následující analýza. Nejčetněji je zastoupena třída kvalifikovaných dělníků (29 %), následovaná třídou nižší administrativy (21 %). Ostatní třídy jsou ve vzorku zastoupeny v rozmezí 8 – 12 %. Sedmitřídní schéma výběrového vzorku je poměrně podrobné. Pro samotnou analýzu je však z důvodu homogenity vzorku použita pouze trojtřídní varianta (viz tabulka 3.3.1.1.2), a to zejména z důvodu prováděného třídění třetího stupně při ověřování pomocných hypotéz, kdy se zkoumaný soubor rozpadne na

podrobnější členění, a vzhledem k velikosti datového souboru by chyběly v některých kategoriích případy.

Tabulka 3.3.1.1.2 - Rozložení zkoumaného vzorku do trojtřídního schématu EGP

EGP 3	Počet	%
Servisní třída	108	18%
Mezilehlé třídy	197	32%
Dělnická třída	306	50%
Celkem	611	100%

Zdroj: Český spotřebitel a potraviny 2009 (upraveno).

Trojtrídní varianta modelu EGP na zkoumaném vzorku obsahuje tři kategorie, a to servisní třídu, mezilehlé třídy a dělnickou třídu. Servisní třída v sobě obsahuje vyšší a střední odborníky, mezilehlé třídy agregují úředníky, osoby samostatně výdělečně činné – majitele společnosti, kteří jsou zodpovědní za 5 a méně osob a samostatně výdělečně činné družstevníky a zemědělce. V dělnické třídě jsou zahrnuti méně kvalifikovaní zaměstnanci, konkrétně rutinní nemanuální pracovníci a kvalifikovaní a nekvalifikovaní dělníci. Servisní třída obsahuje 18 % respondentů, mezilehlé třídy pak 32 % respondentů. Nejpočetněji zastoupenou skupinou je dělnická třída s 50% četností výskytu ve výběrovém souboru.

3.4 Metody analýzy

V uplatněném modelu sociálních tříd EGP jsou z analýzy vyloučeny ekonomicky neaktivní skupiny respondentů, konkrétně se jedná o důchodce, studenty a ostatní ekonomicky neaktivní osoby (např. ženy na mateřské dovolené, nezaměstnané apod.), protože dotazník nezjišťoval poslední zaměstnání. Velikost výběrového souboru pro analýzu v praktické části práce tak činí 611 respondentů.

Analýza dat probíhala ve statistickém software SPSS. Nejprve byla rekódována data do sedmi a tří třídní varianty sociálních tříd dle modelu EGP v závislosti na typu vykonávané profese a příjmu. Dále byly rekódovány ostatní závislé proměnné, u nichž to bylo žádoucí (viz kapitola 3.5). Jednotlivé pomocné hypotézy jsou testovány jednak pomocí χ^2 (chí-kvadrát) testu dobré shody [Hendl 2009: 314-315, Hindls 2000: 37-38], který testuje nulovou hypotézu o homogenitě polí v kontingenční tabulce, tj. závislost jednoho znaku na druhém (zvolila jsem 5% hladinu významnosti). Respektive testuje se hypotéza o nezávislosti obou proměnných proti alternativní hypotéze, která tvrdí, že tyto proměnné jsou závislé [Hindls 2000: 37].

Následně byla data testována pomocí výpočtu kontingenčního koeficientu Cramerovo V (Cramer's V) [tamtéž: 18], který se používá pro měření těsnosti závislosti v tabulce větší než 2x2 řádky a sloupce a představuje míru nejvhodnější asociace mezi dvěma nominálními proměnnými. Tento koeficient nabývá hodnoty v intervalu 0-1, kde hodnota koeficientu 1 znamená úplný vztah v tabulce a hodnota koeficientu 0 znamená, že v tabulce není žádný vztah [Hendl 2009: 323]. Koeficienty jsou posuzovány tak, že hodnota koeficientu nad 0,5 představuje silnou závislost, hodnota v rozmezí 0,5-0,3 představuje střední závislost a hodnota nižší než 0,3 mírnou závislost.

Tabulky s procentním vyjádřením zastoupení četností odpovědí jsou publikovány spolu se znaménkovým schématem (adjustovanými residui) [Machonin 1969: 566], které umožňuje rychlou orientaci ve struktuře asociací v kontingenční tabulce. Residuál je vyjádřen v jednotkách směrodatné odchylky nad nebo pod průměrem. Na 5% hladině významnosti je vztah vyšší než 3,29 označen +++ nebo ---, vztah vyšší než 2,58 je označen ++ nebo --, vztah vyšší než 1,96 je označen + nebo -. Nižší vztah než 1,96, tedy statisticky nevýznamný, je označen 0.

Pro porovnání průměrů indexů podle sociálních tříd je použita analýza rozptylu ANOVA (analysis of variance) [Hendl 2009: 347-349]. Analýza rozptylu slouží k porovnání libovolného počtu průměrů a odpovídá na otázku, zda jsou rozdíly mezi sledovanými skupinami statisticky významné. Analýza rozptylu při jednoduchém třídění (one-way ANOVA) [Budíková 2010: 181] analyzuje rozdíly průměrů závisle proměnné mezi skupinami, které jsou určeny nezávisle proměnnou (faktorem). V tomto případě je počítáno s hladinou významnosti 0,05.

U pomocných hypotéz 3 – 6 je pro rozložení hodnot napříč jednotlivými třídami použito znázornění pomocí grafu errorbar. Jedná se o graf průměrných hodnot s vyznačením chybových úseček pro zvolený interval spolehlivosti, v tomto případě 95%. Velkou výhodou těchto grafů je jejich přehlednost, nevýhodou je jejich citlivost na počet zkoumaných případů.

3.5 Operacionalizace výzkumného problému

Výzkum v této práci probíhá metodou kvantitativního výzkumu, konkrétně sekundární analýzou kvantitativních dat. Postup probíhá metodou dedukce, kdy teoretický problém je vyjádřen hypotézami. Hypotézy ukazují, jaký vztah mezi proměnnými je třeba hledat, pokud je stanovená hypotéza pravdivá. Následuje sběr dat, který je v této práci nahrazen aplikací na již uskutečněný výzkum. Závěrem je třeba zhodnotit, zda zjištěné skutečnosti

odpovídají předpokladům, a na základě zjištěných informací hypotézy přijmout jako platné nebo je zamítnout [Disman 1993: 76-77].

Pro zodpovězení stanovené výzkumné otázky této práce byla vytvořena hlavní hypotéza o konzumní vytříbenosti vyšších sociálních tříd (viz kapitola 3.1). Pro zjištění informací vedoucích k zodpovězení hlavní výzkumné otázky byly následně stanoveny pomocné hypotézy (viz kapitola 3.5.1). Pomocné hypotézy vyjadřují jednotlivé dílčí indikátory zkoumaného jevu, tedy závislé proměnné, které mají předpokládaný vliv na nezávisle proměnnou (sociální třídy) [Disman 1993: 85].

Operacionalizace v této práci se liší od klasické operacionalizace, kdy výzkumník sám sestavuje dotazník a provádí sběr dat, tím, že zde se jedná o sekundární analýzu dat sbíraných původně za jiným účelem. Úskalím každé sekundární analýzy [Reichel 2009: 168-169] je skutečnost, že sebraná data nemusí obsahovat všechny potřebné informace o výzkumném problému, který je předmětem sekundární analýzy [Vávra, Čížek 2011: 12, Disman 1993: 175-176]. Pro sekundární analýzu je proto třeba zvolit taková data, která obsahují co nejvíce relevantních informací. Výhodou zde však je dostatečně velký vzorek populace bez nutnosti vynakládání vysokých finančních prostředků [Vávra 2007: 8, Disman 1993: 175]. Je běžnou praxí, že v rámci primární analýzy nebývají vytěženy všechny informace obsažené v sebraných datech [Vávra 2007: 8, Disman 1993: 175], není zde proto riziko, že je prováděn již jednou provedený výzkum, zejména je-li zkoumaný problém pojat z jiného úhlu pohledu, jako je tomu i v této práci.

Operacionalizace [Řehák, Mánek 1994: 45-50] je cestou od pojmů a teorie k empiricky zjistitelným údajům. Cílem operacionalizace je převést zkoumaný teoretický problém do empiricky zkoumatelné podoby. Vzhledem k využívání dat pro sekundární analýzu bylo třeba najít soulad mezi zkoumanými hledisky a proměnnými, které byly v primárním výzkumu k dispozici. Data z výzkumu "Český spotřebitel a potraviny" obsahují mnohem více informací, než je pro analýzu zde stanoveného výzkumného problému třeba, proto byly vybrány a následně využity k testování hypotéz pouze relevantní proměnné.

Pro operacionalizaci sociální třídy dle konceptu EGP v této práci jsou z výzkumu "Český spotřebitel a potraviny" využity konkrétně tyto otázky:

- D1 Jaké je v současnosti Vaše zaměstnání?
- D2 Pokud pracujete jako OSVČ, jaká je Vaše konkrétní pozice?
- D3 Jaké je v současnosti Vaše zaměstnání?

Z otázek D1 – D3 byly rekódovány třídy dle modelu EGP.

K operacionalizaci závislých proměnných byly vybrány následující otázky z dotazníku:

Q1 Jakým způsobem se u Vás doma nakupují potraviny? Která z uvedených možností nejlépe vystihuje nákupní zvyklosti Vaší domácnosti?

Otázka Q1 se týká nákupních zvyklostí, konkrétně zda respondenti nakupují potraviny při velkých nákupech nebo nakupují potraviny spíše průběžně dle potřeby. Otázka Q1 je využita pro zhodnocení pomocné hypotézy H1.

Q3 Kde, kde kterém typu prodejny, utratí Vaše domácnost měsíčně nejvíce peněz za potraviny?

Otázka Q3 je použita pro zhodnocení pomocných hypotéz H2 a H3. Odpovědi byly rekódovány do čtyř kategorií dle typu prodejen, a to konkrétně: malé prodejny, diskontní prodejny, supermarkety a hypermarkety.

R5 Počet obyvatel v obci, ve které respondent bydlí.

Otázka R5 je využita v pomocné hypotéze H3, kde má ukázat vliv velikosti obce na nákupní strategie respondentů. Tato otázka byla rekódována na dvě kategorie, jedna zahrnuje vesnice a malá města do 20 tisíc obyvatel (resp. do 19 999 obyvatel) a druhá větší a velká města nad 20 tisíc obyvatel, kde je předpokládána vyšší koncentrace prodejen potravin.

Q4 Na prodejně, kde nakupujete nejvíce potravin, oceňujete především... Uveďte prosím všechny aspekty, které se Vám na dané prodejně líbí.

Tato otázka slouží pro zhodnocení pomocných hypotéz H4, H5 a H6. Jedná se o baterii pozitivních výroků, s nimiž se respondent ztotožňuje. Pro zhodnocení každé z hypotéz byly vybrány tematicky odpovídající výroky.

Q5 Kdybyste měl/a říci, co Vám na prodejně, kde nakupujete nejčastěji, vadí, co by to bylo? Uveďte prosím všechny aspekty, které se Vám na dané prodejně nelíbí.

Tato otázka slouží pro zhodnocení pomocných hypotéz H4, H5 a H6. Jedná se o baterii negativních výroků, s nimiž se respondent ztotožňuje. Pro zhodnocení každé z hypotéz byly vybrány tematicky odpovídající výroky.

Q6 Věnujme se ještě chvíli nakupování. Do jaké míry o Vás platí následující výroky?

Tato otázka slouží pro zhodnocení pomocných hypotéz H4 a H5. Jedná se o baterii výroků, s nimiž se respondent ztotožňuje. Pro zhodnocení každé z hypotéz byly vybrány tematicky odpovídající výroky.

Pro hypotézy 4 – 6 byly výroky z otázek Q4 – Q6 rekódovány jako dichotomické proměnné v závislosti na tom, zda se s výrokem respondent ztotožňuje nebo neztotožňuje. Z každé otázky byly vybrány takové výroky, které odpovídají povaze stanovené hypotézy, a na závěr byl v rámci jednotlivých hypotéz proveden součet výskytu výroků, s nimiž se

respondenti ztotožňují. Součty výskytů ztotožnění se s vybranými výroky byly seřazeny podle četností a znázorněny s pomocí krabicových grafů s anténami.

Z hlediska ceny potravin byly vybrány následující výroky:

Q4 Na prodejně, kde nakupujete nejvíce potravin, oceňujete především:

Nízké ceny potravin

Nabídku zboží s výraznou slevou (cenové akce, trvale snížená cena apod.)

Posílá mi letáky s akční nabídkou

Q5 Co Vám na prodejně, kde nakupujete nejčastěji, vadí?

Vysoké ceny potravin

Nenabízí zboží s výraznou slevou (cenové akce, trvale snížená cena apod.)

Q6 Do jaké míry o Vás platí následující výroky o nakupování?

Kupuji i méně jakostní ovoce a zeleninu, pokud je za výhodnou cenu.

Preferuji potraviny ve slevě (zboží, které je v akci či je za trvale nízké ceny). Vyhledávám akce a slevy.

Čas od času koupím i potraviny, jejichž doba trvanlivosti je těsně před vypršením, pokud jsou ve velké slevě.

Občas kupuji potraviny ve specializovaných prodejnách se zlevněným zbožím (tzv. Zlevněnky nebo Prošlenky apod.). Nabízí tam stejně kvalitní zboží za zlomek původní ceny.

Obvykle nakupuji potraviny do zásoby. Nakoupím je ve velkém za výhodnou cenu a než je spotřebujeme, uchovávám je doma.

Maso kupujeme ve velkém (pokud je za výhodnou cenu), něco spotřebujeme přímo, zbytek zamrazíme.

Z hlediska kvality potravin byly vybrány následující výroky:

Q4 Na prodejně, kde nakupujete nejvíce potravin, oceňujete především:

Čerstvost nabízených potravin

Mám jistotu, že nepodává prošlé, či jinak závadné potraviny

Nabízí produkty ekologického zemědělství, bio výrobky apod.

Denně čerstvé pečivo, zelenina a ovoce

Kvalita prodávaných potravin je na vysoké úrovni

Q5 Co Vám na prodejně, kde nakupujete nejčastěji, vadí?

Problémy s čerstvostí nabízených potravin

Nemám jistotu, že neprodává prošlé či jinak závadné potraviny

Prodejna nenabízí denně čerstvé pečivo, zeleninu a ovoce

Nenabízí produkty ekologického zemědělství nebo jich nabízí málo

Kvalita prodávaných potravin zde není na vysoké úrovni

Hygiena prodeje zde není dobrá

Q6 Do jaké míry o Vás platí následující výroky o nakupování?

Preferuji nákup čerstvých nebalených potravin.

Při nákupu pozorně sleduji datum minimální trvanlivosti a použitelnosti.

K nákupu mražených výrobků používáme chladicí tašku.

Všímám si hygieny v prodejně.

Hygiena v prodejně ovlivňuje mé rozhodnutí, zda tam půjdu i příště nakupovat.

Potravin kupuji jen od výrobců, které znám.

Preferuji výrobky označené certifikátem kvality (Klasa apod.).

Za kvalitní potraviny označené certifikátem jsem si ochoten/a připlatit.

Preferuji výrobky ekologického zemědělství.

Při nákupu obvykle sleduji složení kupovaných potravin.

Rád/a kupuji značky potravin, o kterých je známo, že vyhrály nějakou soutěž.

Z hlediska pohodlí při nakupování potravin byly vybrány následující výroky:

Q4 Na prodejně, kde nakupujete nejvíce potravin, oceňujete především:

Širokou nabídku zboží, a to nejen potravinářského

Dostupnost personálu, který je odborně na výši (který umí poradit)

Prodlouženou prodejní dobu (do 22 hod., resp. nonstop)

Dostupnost, je blízko mého bydliště, je pro mne dostupný

Osobní přístup prodavače k zákazníkovi

Rychlý nákup bez front a čekání

Možnost bez problémů zaparkovat

Možnost platit platební kartou

Q5 Co Vám na prodejně, kde nakupujete nejčastěji, vadí?

Nedostatečná šíře sortimentu potravin

Nedostatečná šíře nabídky jiných věcí denní potřeby

Malá dostupnost personálu (když potřebujete prodavače, který něco ví, je problém ho sehnat)

Krátká prodejní doba

Je daleko, není pro mě dostupná, jak bych potřeboval/a (např. každý den)

Chybí tu osobní přístup prodavače k zákazníkovi

Nedá se tu pohodlně zaparkovat

Málokdy se stane, že je tu rychlý nákup bez front a čekání

Dále byly pro testování vlivu třetí proměnné použity následující otázky:

D15 Vlastníte Vy nebo někdo z Vaší domácnosti následující předměty?

Automobil

R1 Kolik je Vám let?

3.5.1 Výčet pomocných hypotéz

Pro zodpovězení hlavní hypotézy, která zní: "konzumní kultura vyšších sociálních tříd při nákupu potravin se vyznačuje preferencí kvality potravin, pohodlí při nákupu, při menší citlivosti na cenu, oproti nižším sociálním třídám", bylo stanoveno šest pomocných hypotéz. Pomocné hypotézy se dají shrnout do čtyř hledisek, v jejichž rámci je konzumní kultura sociálních tříd zkoumána.

Pro zkoumání dat z hlediska nákupních strategií byly stanoveny tyto hypotézy:

H1: Vyšší třídy dávají přednost velkým nákupům potravin, zatímco nižší třídy upřednostňují spíše průběžné nákupy.

H2: Vyšší třídy upřednostňují nakupování potravin v hypermarketech, zatímco nižší třídy preferují spíše nakupování v diskontních prodejnách.

H3: Nákupní strategie se mění v závislosti na velikosti obce, kde respondenti žijí. V menších obcích a na vesnici převažuje obstarávání potravin spíše v malých a diskontních prodejnách potravin, zatímco ve velkých obcích respondenti preferují nakupování ve velkých prodejnách, supermarketech a hypermarketech, bez ohledu na sociální třídu.

Pro analýzu z hlediska ceny byla stanovena tato hypotéza:

H4: Nižší sociální třídy preferují nabídku nižší ceny potravin ve větší míře než vyšší třídy.

Pro analýzu z hlediska kvality potravin byla stanovena tato hypotéza:

H5: Vyšší sociální třídy preferují nabídku kvalitních potravin ve větší míře než nižší sociální třídy.

Pro analýzu z hlediska pohodlí při nakupování byla stanovena tato hypotéza:

H6: Vyšší sociální třídy preferují při nakupování pohodlí ve větší míře než nižší sociální třídy.

3.6 Analýza dat

Konzumní kultura sociálních tříd je zde testována na základě čtyř hledisek: dle nákupních strategií podle typu prodejny, kde sledované skupiny utratí nejvíce peněz za

potravin, z hlediska ceny potravin, z hlediska kvality potravin a z hlediska pohodlí při nakupování potravin. Každé ze zvolených hledisek má za úkol zjistit, zda a jaké rozdíly nebo naopak podobné preference v konzumní kultuře panují mezi různými sociálními třídami při nakupování potravin, a odhalit, jaké sociologické pozadí ovlivňuje nakupování potravin mezi jednotlivými třídami.

3.6.1 Analýza nákupních strategií

Nákupní strategie zde představují způsob, jakým v domácnostech v závislosti na jejich třídní pozici probíhá nákup potravin. Lze předpokládat, že vyšší třídy preferují velké nákupy, a to jednak z důvodu časové vytíženosti během pracovního týdne a jednak pro ně není problém zaplatit za nákup jednorázově vyšší částku. Oproti tomuto tvrzení lze postavit předpoklad, že nižší sociální třídy mají během pracovního týdne více času věnovat se nákupu potravin, tedy nakupují spíše dle aktuální potřeby nebo vyhledávají nejlevnější srovnatelný výrobek ve více prodejnách. Z hlediska symbolicky vytyčených hranic mezi třídami zde velký nákup znamená, že ti, kteří takto nakupují, si takový způsob nakupování mohou dovolit.

Dále lze vycházet z předpokladu, že při nákupu potravin dávají vyšší sociální třídy přednost nakupování v hypermarketech, kde mají na výběr širší sortiment zboží, a to nejen potravin, a mohou tedy nakoupit na jednom místě i další spotřební zboží. Naproti tomu nižší sociální třídy budou preferovat spíše nakupování potravin v diskontních prodejnách, kde je sice sortimentní základna omezená, ale nabízí nejlevnější alternativu. Zde hraje svou roli i vymezení sociálních tříd v prostoru, tedy v preferencích, v jakých prodejnách své nákupy uskutečňují. Nejen samotné nakupované potraviny, ale také místo, kde jsou nakupovány, symbolicky vyjadřuje sociální status nakupujících.

Lze předpokládat, že rozdíl v nákupních strategiích se liší v návaznosti na velikost obce, v níž respondenti žijí. Pravděpodobně bude jiná situace na vesnicích a malých městech než ve velkých městech, kde je kupní síla vyšší vzhledem k lepším možnostem pracovního uplatnění. Lze se tedy domnívat, že ve velkých městech budou preferovány spíše nákupy ve velkých prodejnách a v menších městech a na vesnicích spíše v malých a diskontních prodejnách, a to bez ohledu na sociální třídu, spíše zde bude hrát roli lokální dostupnost různých typů prodejen.

Zajímavý je i posun preferencí mezilehlé třídy, zda jsou více ovlivněny ekonomickými možnostmi nebo se snaží svým nákupním chováním přiblížit servisní třídě, která je pro ně referenční skupinou [Vysekalová 2011: 91]. Referenční skupiny ovlivňují nákupní chování

ostatních, neboť slouží ostatním skupinám pro orientaci ve spotřebním chování. Mohou tak ovlivňovat nejen preferenční soudy o produktech nebo nákupní rozhodnutí, ale také osvojování nových způsobů spotřebitelského chování. Jejich spotřební habitus se tak může stát dominantním a může fungovat jako nástroj symbolické sociální exkluze, která napomáhá utvářet symbolické hranice mezi jednotlivými sociálními třídami [Šafr 2006: 13].

H1: Vyšší třídy dávají přednost velkým nákupům potravin, zatímco nižší třídy upřednostňují spíše průběžné nákupy.

Hypotéza č. 1 předpokládá, že velké nákupy potravin preferují ve větší míře vyšší třídy, na rozdíl od nižších tříd, které nakupují ve větší míře průběžně. Preference velkých nebo průběžných nákupů má symbolicky vyjadřovat habitus sociální třídy, kdy vyšší sociální třídy svým množstvím nakupovaných potravin symbolicky vyjadřují své možnosti vyplývající z vyššího sociálního postavení.

Tato hypotéza je zkoumána na základě faktoru preference velkých či průběžných nákupů potravin ve vztahu k sociálním třídám. Následně jsou jako kontrolní faktory testovány vlivy vlastnictví automobilu a věku.

Tabulka 3.6.1.1.1 - Nákupní zvyklosti tříd - velké a průběžné nákupy, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

	EGP3			Total
	Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída	
Velké nákupy	63%	63%	58%	60%
	o	o	o	
Průběžné nákupy	37%	37%	42%	40%
	o	o	o	
	100%	100%	100%	100,0%
N	108	196	306	610

ChiSq = 1,585 (df = 2), sig. 0,453; CrV = 0,051

Z tabulky 3.6.1.1.1 je patrné, že se v kontingenční tabulce nevyskytuje odchylka od očekávané četnosti, tudíž mezi jednotlivými sociálními třídami není statisticky významný rozdíl v nákupní strategii ohledně velkých nebo průběžných nákupů. Všechny sledované třídy bez rozdílu nakupují potraviny ve větší míře při velkých nákupech. Servisní a mezilehlé třídy shodně uvádějí, že upřednostňují nákup potravin při velkých nákupech v 63 %, dělnická třída v 58 %. Pětiprocentní rozdíl mezi servisní a mezilehlou třídou na jedné straně a dělnickou třídou na druhé straně vyjadřuje, že zde přeci jen určitá odlišnost

existuje. Zatímco střední třídy napodobují habitus servisní třídy a při nakupování více plánují, nakupování je pro ně organizovanější činnost, se kterou nechtějí na jednu stranu ztrácet čas a na druhu ji mají technologicky propracovanější, dělnická třída nakupování věnuje více času a její technika nakupování se soustřeďuje spíše na vyhledávání akčních nabídek a dokupování chybějících druhů potravin.

Na skutečnost, jaké typy nákupů potravin sledované třídy preferují, může mít podstatný vliv i mobilita, tedy faktor, zda domácnost vlastní či nevlastní automobil. Tento kontrolní faktor má za následek, že třídy, které automobil nevlastní, preferují spíše průběžné nákupy, neboť velké nákupy jsou bez možnosti odvozu většího objemu potravin z prodejny domů obtížně realizovatelné. Pro testování tohoto faktoru je provedeno třídění třetího stupně s kontrolní proměnnou vlastnictví automobilu.

Tabulka 3.6.1.1.2 - Nákupní zvyklosti tříd - velké a průběžné nákupy - vliv vlastnictví automobilu, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

Vlastnictví automobilu		EGP3			Total
		Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída	
ANO	Velké nákupy	63%	65%	57%	61%
		o	o	o	
	Průběžné nákupy	37%	35%	43%	39%
		o	o	o	
		100%	100%	100%	100%
	N	101	173	281	555
NE	Velké nákupy	57%	43%	64%	55%
		o	o	o	
	Průběžné nákupy	43%	57%	36%	45%
		o	o	o	
			100%	100%	100%
	N	7	23	25	55

Chi² ANO = 3,209 (df = 2), sig. 0,201; NE = 2,057 (df = 2), sig. 0,358; CrV ANO = 0,076; NE = 0,193

Přestože ani z hlediska vlastnictví automobilu se v kontingenční tabulce nevyskytuje procentní odchylka od teoretického rozdělení četností, a není tak mezi jednotlivými třídami statisticky významný rozdíl, je z tabulky 3.6.1.1.2 patrná skutečnost, že ve skupině, která automobil vlastní, preferují všechny třídy velké nákupy. Z tohoto úhlu pohledu je však více patrné, že zatímco servisní a mezilehlá třída ve větší míře preferuje velké nákupy, dělnická třída preferuje velké nákupy v nižší míře. Toto může být způsobeno tím, že dělnická třída šetří na pohonných hmotách a používá automobil pro důležitější cesty, než je nákup potravin, a potraviny ve větší míře než servisní a mezilehlé třídy nakupuje průběžně, bez nutnosti použití automobilu.

Ve skupině, která automobil nevlastní (což je pouze 10 % respondentů), se již preference ohledně nákupů mění. Velké nákupy zde nejvíce preferuje dělnická třída, o 7 % méně pak servisní třída. Mezilehlá třída v tomto případě dává přednost spíše průběžným nákupům. Vzhledem k relativně nízkým četnostem však tyto údaje nemají přílišnou vypovídající hodnotu. Zejména když 90 % respondentů uvádí, že domácnost, v níž žijí, automobil vlastní, není tento ukazatel zcela vypovídající.

Nákupní zvyklosti mohou být ovlivněny také věkem. Pro následující testování byla populace rozdělena do tří věkových kohort. Kohorta od 18 do 34 let zahrnuje mladé lidi, kteří jsou na počátku své profesní kariéry, pěstují koníčky a mimopracovní aktivity, zajišťují si vlastní bydlení a z větší části se ještě nestarají o rodinu. Jedinci v této věkové kategorii mají mimo potraviny množství dalších výdajů (na zajištění bydlení, koníčky apod.). Kohorta 35-49 let zahrnuje střední generaci, která v zaměstnání dosáhla již kariérního vrcholu, obstarala si vlastní bydlení a hlavní náplní soukromého života je starost o rodinu. U nich lze předpokládat zejména tlak na kvalitu potravin pro potomky, ale zároveň snahu zkrátit veškeré aktivity probíhající mimo rodinu. Kohorta 50 a více let (maximálně 79 let, vzhledem k ekonomické neaktivitě neobsahuje důchodce) zahrnuje starší generaci, která je v předdůchodovém věku, jejich děti odrůstají a odcházejí z domova. Tato skupina má na nakupování více času než věkově mladší kategorie, lze zde tedy předpokládat větší preference průběžných nákupů než u mladších generací. Tato kategorie má zároveň již zajištěné bydlení a spolu s odchodem dětí z domova jim zbývá i více peněz na nákup potravin.

Rozdíly mezi sociálními třídami uvnitř věkových kohort, jak vyplývá z provedené analýzy, vychází zejména z pracovních zkušeností a získané praxe. V nejmladší věkové kohortě má nejvyšší procentní zastoupení dělnická třída a nejmenší servisní třída. V prostřední věkové kohortě je nejvyšší procentní zastoupení servisní třídy a nejmenší naopak dělnické třídy. Nejstarší věková kohorta má nejvyšší procentní zastoupení mezilehlou a servisní třídou a nejmenší dělnickou třídou. Toto vše napovídá o tom, že manuální profese zastávají zejména mladší věkové kategorie, které mají dostatek sil na fyzickou práci, naopak servisní třída vyžaduje jistou odbornost a praxi, proto má nejvyšší zastoupení zejména ve střední a nejstarší věkové kategorii.

Nyní je úkolem zjistit, zda vztah mezi způsobem, jakým jsou prováděny nákupy, není ovlivněn věkem. Proto je zde použito třídění třetího stupně, kde je způsob nakupování potravin jednotlivými sociálními třídami rozdělen podle stanovených věkových kategorií.

Tabulka 3.6.1.1.3 - Nákupní zvyklosti tříd - velké a průběžné nákupy - vliv věku, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

Věkové kategorie		EGP3			Total
		Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída	
18-34 let	Velké nákupy	71,4%	59,6%	62,4%	62,9%
		o	o	o	
	Průběžné nákupy	28,6%	40,4%	37,6%	37,1%
		o	o	o	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	N	28	57	109	194
35-49 let	Velké nákupy	60,8%	59,3%	59,2%	59,5%
		o	o	o	
	Průběžné nákupy	39,2%	40,7%	40,8%	40,5%
		o	o	o	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	N	51	86	120	257
50 a více let	Velké nákupy	58,6%	71,7%	49,4%	58,5%
		o	+	-	
	Průběžné nákupy	41,4%	28,3%	50,6%	41,5%
		o	-	+	
		100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
	N	299	53	77	159

ChiSq 18-34 let = 1,143 (df = 2), sig. 0,565; 35-49 let = 0,42 (df = 2), sig. 0,979; 50 a více let = 6,457 (df = 2), sig. 0,40; CrV 18-34 let = 0,079; 25-49 let = 0,013; 50 a více let = 0,202

Z pohledu věkových kohort, jak jsou zachyceny v tabulce 3.6.1.1.3, je patrné, že mezi sociálními třídami nepanují větší rozdíly v nákupních zvyklostech v mladší a střední věkové kohortě, kde není procentní odchylka od teoretického rozložení četností. V obou těchto věkových skupinách všichni preferují spíše velké nákupy potravin, přičemž v nejmladší věkové kohortě nakupuje potraviny při velkých nákupech zejména servisní třída, o 9 % méně velké nákupy realizuje dělnická třída, ale ve větší míře než mezilehlá třída. Ve střední věkové kohortě rozdíly v nákupních zvyklostech jednotlivých tříd dle velikosti realizovaných nákupů potravin nejsou. Je patrné, že servisní třída v nejmladší věkové kategorii má nejvyšší podíl těch, kteří nakupují potraviny při velkých nákupech, je zde tak již zřetelný vytvářející se habitus této třídy. Střední věková kohorta se vyznačuje určitou konzistencí spotřebních zvyklostí napříč třídami, je zde tak zřejmá shoda priorit při nakupování potravin. Mezilehlá i dělnická třída zde napodobuje nákupní habitus servisní třídy.

Ve věkové kohortě nad 50 let lze vidět větší posuny preferencí, jak napovídají odchylky od očekávaných četností. Velké nákupy zde v největší míře realizuje mezilehlá třída (72 %), o 13 % méně pak servisní třída a u dělnické třídy jsou zvyklosti velkých a průběžných nákupů potravin vyrovnané. Z pohledu symbolického významu spotřeby je zde vidět, že

mezilehlé a servisní třídy mají vyšší preference velkých nákupů, což svědčí na jedné straně o jejich zaneprázdněnosti a malé ochotě věnovat nakupování více času, na druhé straně o jejich snaze dávat najevo spotřebou potravin své vyšší postavení na společenském žebříčku. Naopak u dělnické třídy je nejnižší podíl těch, kteří nakupují potraviny při velkých nákupech ze všech sledovaných věkových kohort. Zde je patrná spíše orientace na vyhledávání výhodných nabídek a projevuje se zde také dostatečné množství času, který si mohou dovolit při průběžných nákupech strávit.

H2: Vyšší třídy upřednostňují nakupování potravin v hypermarketech, zatímco nižší třídy preferují spíše nakupování v diskontních prodejnách.

Hypotéza č. 2 předpokládá, že preference jednotlivých maloobchodních formátů jako hlavního nákupního místa souvisí se sociálním zařazením nakupujících [Spilková 2012: 110]. Zatímco hypermarkety svou šíří nabídky oslovují především vyšší třídy, nižší třídy se orientují spíše na diskontní prodejny s nabídkou levnějších potravin.

Tato hypotéza je testována na základě faktoru preference jednotlivých typů prodejen potravin jako svého hlavního nákupního místa ve vztahu k sociální třídě. Následně je jako kontrolní faktor testován vliv věku.

Tabulka 3.6.1.1.4 - Nákupní místo podle tříd - typy prodejen, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

	EGP3			Total
	Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída	
Malé prodejny	11,2%	12,2%	19,4%	15,7%
	o	o	++	
Diskontní prodejny	22,4%	27,0%	35,9%	30,6%
	-	o	++	
Supermarket	25,2%	24,0%	17,8%	21,1%
	o	o	-	
Hypermarket	41,1%	36,7%	27,0%	32,6%
	+	o	--	
	100,0%	100,0%	100,0%	100,0%
N	107	196	304	607

ChiSq = 21,023 (df = 6), sig. 0,002; CrV = 0,132

Z procentních odchylek od očekávaných četností v tabulce 3.6.1.1.4 vyplývá, že ve výběru typu prodejny potravin jako hlavního nákupního místa panují mezi třídami podstatné rozdíly. Ukazuje se zde, že servisní třídy nakupují skutečně nejvíce v hypermarketech, stejně jako mezilehlé třídy, ale ve větší míře. Nejvyšší podíl spotřebitelů z dělnické třídy nakupuje potraviny v diskontních prodejnách. V malých prodejnách

nakupuje ze všech sledovaných tříd nejvíce dělnická třída, potraviny zde nakupuje téměř 20 % zákazníků z dělnické třídy. V diskontních prodejnách v nejnižší míře nakupuje servisní třída (22 %) a výrazně nejvíce dělnická třída (36 %). V supermarketech dělnická třída nakupuje ze všech tříd nejméně, podíl mezilehlých a servisních tříd je zde vyrovnaný a nakupuje zde zhruba čtvrtina zákazníků z obou těchto tříd. V hypermarketech nakupuje s nejvyšším procentním podílem 41 % servisní třída. Následuje jí třída mezilehlá s 37 %, výrazně méně zde nakupuje dělnická třída (o 10, resp. 14 %).

Z pohledu symbolického vymezení v prostoru je zde patrné, že servisní třídy vyjadřují svůj vyšší sociální status tím, že nejvíce nakupují potraviny v hypermarketech, které bývají dobře zásobené, nabízí i nepotravinové zboží a jsou součástí větších nákupních center. Naopak dělnická třída výrazně akcentuje cenu potravin a nakupuje zboží v diskontních prodejnách. Mezilehlé třídy se ve výběru typu prodejny potravin jako hlavního nákupního místa chovají podobně jako servisní třída, ale ve větší míře se orientují na diskontní prodejny, kde nakupují potraviny o 5 % více než servisní třídy. Je zde tak patrná symbolická orientace na vyšší sociální třídu, ovšem jen do takové míry, do jaké jsou limitováni cenou potravin.

I při výběru typu prodejny potravin jako hlavního nákupního místa může hrát v rámci jednotlivých tříd svou roli faktor věku zákazníků. Pro zhodnocení rozdílů mezi sociálními třídami zde zůstaly zachovány věkové kohorty stejné jako v předchozí pomocné hypotéze. Lze zde předpokládat, že se vzrůstajícím věkem roste obliba menších formátů potravin, neboť starší kohorta se bude orientovat spíše na lokální menší formáty prodejen, které nabízí zejména potravinářské zboží a nerozptylují zákazníky nabídkou jiného zboží, popřípadě jiných přidružených prodejen.

Tabulka 3.6.1.1.5 - Nákupní místo podle tříd - typy prodejen - vliv věku, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

Věkové kategorie		EGP3			Total
		Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída	
18-34 let	Malé prodejny	4%	19%	15%	15%
		o	o	o	
	Diskontní prodejny	26%	26%	34%	31%
		o	o	o	
	Supermarket	22%	28%	20%	23%
		o	o	o	
	Hypermarket	48%	26%	31%	32%
+		o	o		
	100%	100%	100%	100%	
N	27	57	108	192	
35-49 let	Malé prodejny	20%	6%	18%	15%
		o	--	o	
	Diskontní prodejny	24%	27%	34%	30%
		o	o	o	
	Supermarket	16%	21%	18%	18%
		o	o	o	
	Hypermarket	41%	46%	29%	37%
o		+	-		
	100%	100%	100%	100%	
N	51	85	119	255	
50 a více let	Malé prodejny	3%	15%	27%	19%
		-	o	++	
	Diskontní prodejny	17%	28%	40%	32%
		o	o	+	
	Supermarket	45%	24%	14%	23%
		++	o	-	
	Hypermarket	34%	33%	18%	26%
o		o	-		
	100%	100%	100%	100%	
N	29	54	77	160	

Chi² 18-34 let = 7,902 (df = 6), sig. 0,245; 35-49 let = 12,793 (df = 6), sig. 0,046; 50 a více let = 23,201 (df = 6), sig. 0,001; CrV 18-34 let = 0,143; 25-49 let = 0,158; 50 a více let = 0,269

V tabulce 3.6.1.1.5 se již setkáváme s čtenějším výskytem procentních odchylek od teoretického rozdělení četností. Z tohoto pohledu se nejmenší vliv věku projevuje v nejmladší věkové kohortě, kde výrazněji vybočuje pouze servisní třída, která nakupuje výrazně více v hypermarketech než ostatní třídy. V malých prodejnách nakupují všechny třídy napříč nejmladší věkovou kohortou nejméně. Mezilehlá třída nakupuje zhruba srovnatelným podílem ve všech větších formátech prodejen. Dělnická třída nakupuje nejvíce v diskontních prodejnách, na druhém místě ale také třetina nakupuje v hypermarketech. Tato skutečnost je daná jednak snahou napodobit nákupní habitus vyšších tříd, jednak možností využívat i jiných možností, které nabízí nákupní centra, v jejichž

rámci se hypermarkety nacházejí. Pro dělnickou třídu se tak nakupování stává i způsobem trávení volného času.

V prostřední věkové kohortě se nachází největší rozdíly v kategorii malých prodejen, kde mají výrazně nejnižší podíl mezilehlé třídy, a v kategorii hypermarketů, kde nakupují nejvíce mezilehlé třídy a nejméně dělnická třída. Servisní třída nakupuje nejvíce v hypermarketech, o 5 % více zde ale nakupují mezilehlé třídy. Dělnická třída nakupuje v největší míře v diskontních prodejnách, opět ve 34 % procent případů, tedy stejně jako v nejmladší věkové kohortě.

Největší rozdíly v nákupním chování zaznamenáváme v nejstarší věkové kohortě. V malých prodejnách nakupuje méně zákazníků ze servisní třídy, ale výrazně více zákazníků z dělnické třídy. V diskontních prodejnách nakupuje největší podíl zákazníků z dělnické třídy (40 %), což je vyšší podíl než u mladších věkových kohort. V supermarketech, které u mladších věkových kohort tvoří spíše doplňkový prodej potravin, v nejstarší věkové kohortě výrazně převažuje u servisní třídy, zatímco z dělnické třídy zde nakupuje nejnižší podíl zákazníků. V hypermarketech pak nakupuje zhruba třetina zákazníků z mezilehlé a servisní třídy, zatímco z dělnické třídy zde nakupuje zákazníků výrazně méně (pouze 18 %). Svým rozložením hlavního nákupního místa mezi jednotlivými třídami se ukazuje, že mezilehlé třídy nakupují v největší míře v hypermarketech, a zatímco téměř stejné procento zákazníků ze servisní třídy preferuje za své hlavní nákupní místo také hypermarket, mnohem větší procento zákazníků ze servisní třídy nakupuje v supermarketech.

Tato skutečnost zde plyne zejména z toho, že nákupní habitus servisní třídy se v nejstarší věkové kohortě nezaměřuje v první řadě na cenu, ale zároveň ani na nakupování jiného než potravinářského zboží v rámci jednoho nákupu. Zároveň tak symbolicky vyjadřují, že mohou nakupovat v supermarketech, které mají dražší ceny potravin než diskontní prodejny a často také než hypermarkety, které si mohou dovolit levnější potraviny díky množstevním slevám. Zároveň však mají supermarkety širší nabídku než malé nebo diskontní prodejny a jsou dostupné zejména ve městech v dochozí vzdálenosti od bydliště.

H3: Nákupní strategie se mění v závislosti na velikosti obce, kde respondenti žijí. V menších obcích a na vesnici převažuje obstarávání potravin spíše v malých a diskontních prodejnách potravin, zatímco ve velkých obcích respondenti preferují nakupování ve velkých prodejnách, supermarketech a hypermarketech, bez ohledu na sociální třídu.

Hypotéza č. 3 předpokládá, že preference jednotlivých maloobchodních formátů jako hlavního nákupního místa souvisí nejen se sociálním, ale i demografickým zařazením nakupujících [Spilková 2012: 110]. Nejoblíbenějším nákupním místem ve velkých městech jsou hypermarkety, v menších pak diskontní prodejny. Supermarkety slouží spíše jako doplňkové nákupní místo pro každodenní nákupy, a to zejména díky blízkosti místa bydliště. Maloformátové prodejny potravin si pak zákazníci častěji vybírají pro své nákupy tam, kde je nabídka jiných formátů prodejen omezená, což je zejména v obcích do 5 tisíc obyvatel [tamtéž: 110]. Výběr hlavního nákupního místa je ale zároveň podmíněn řadou faktorů, a to jak subjektivních, včetně sociálního a ekonomického postavení, tak objektivních, kam spadá i struktura obchodní sítě v okolí bydliště nebo zaměstnání [Štiková 2011: 1].

Tato hypotéza se zaměřuje na kontrolu vlivu faktoru velikosti obce, v níž respondenti žijí.

Tabulka 3.6.1.1.6 - Nákupní strategie tříd dle velikosti obce, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

Velikost obce		EGP3			Total
		Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída	
Obce do 4999 obyvatel	Malé prodejny	17%	21%	27%	24%
		o	o	o	
	Diskontní prodejny	21%	35%	38%	35%
		o	o	o	
	Supermarket	24%	17%	14%	16%
		o	o	o	
	Hypermarket	38%	27%	22%	25%
o		o	o		
		100%	100%	100%	100%
N		29	71	128	228
Obce a města nad 5000 obyvatel	Malé prodejny	9%	7%	14%	11%
		o	o	+	
	Diskontní prodejny	23%	22%	35%	28%
		o	o	++	
	Supermarket	26%	28%	20%	24%
		o	o	o	
	Hypermarket	42%	42%	31%	37%
o		o	-		
		100%	100%	100%	100%
N		78	125	176	379

Chísq obce do 4999 obyvatel = 7,064 (df = 6), sig. 0,315; chísq obce a města nad 5000 obyvatel = 13,764 (df=6), sig. 0,032; CrV obce do 4999 obyvatel = 0,124; obce a města nad 5000 obyvatel = 0,135

Tabulka třídění třetího stupně 3.6.1.1.6 ukazuje, jak působí faktor velikosti obce, ve které respondenti žijí, na preference typů prodejen potravin. V obcích do 5 tisíc obyvatel se

nevyskytuje odchylka od očekávaných četností, a tudíž není mezi jednotlivými třídami patrný větší rozdíl ve výběru hlavního nákupního místa. Přesto se ukazuje, že velikost obce má na preferenci typu prodejny vliv, neboť v tomto třídění poprvé vidíme, že mezilehlá třída nekopíruje nákupní habitus servisní, ale spíše dělnické třídy. Největší podíl zákazníků z mezilehlé třídy nakupuje v diskontních prodejnách (35 %), podobně jako zákazníků z dělnické třídy (38 %). Servisní třída i v malých obcích stále nejvíce preferuje nakupování potravin v hypermarketech (38 %). Poměrně vysoký je zde i podíl zákazníků nakupujících v malých prodejnách, a to zejména také z řad mezilehlé a dělnické třídy. Potvrzuje se tak skutečnost, že v menších obcích se nakupuje v místních maloformátových prodejnách potravin a v diskontních prodejnách, nicméně je patrné, že nákupní chování se mezi třídami liší, neboť servisní třída si uchovává svůj habitus a nakupuje nejvíce v hypermarketech, kam dojíždí do okresních či větších měst.

Ve větších obcích a městech nad 5 tisíc obyvatel se struktura výrazně odlišuje zejména u dělnické třídy, kde jsou patrné výraznější procentní odchylky od očekávaného rozdělení četností. Ve větších obcích a městech již v rámci symbolického vyjádření spotřeby potravin napodobují mezilehlé třídy nákupní habitus servisní třídy a nakupují shodně ve 42 % případů v hypermarketech. Dělnická třída orientovaná na cenu pak nakupuje nejvíce v diskontních prodejnách, a to výrazně více než servisní a mezilehlá třída.

Vzhledem k vzájemné provázanosti jednotlivých vlivů třídy a velikosti bydliště je vhodné zjistit, zda vliv třídy oslabí, pokud budeme kontrolovat vliv velikosti bydliště. K zjištění velikosti čistého vztahu mezi sociální třídou a preferencí konkrétního typu prodejny potravin využijeme metody standardizace, kdy převážíme třídní kategorie podle zastoupení v kategoriích velikosti bydliště. Výsledek tak bude očištěn o vliv velikosti obce. Očištěné hodnoty tak ukazují vztah, který panuje mezi sociální třídou a typem prodejen potravin, jako by všichni respondenti bydleli ve stejně velké obci. Porovnáním hrubé a čisté (standardizované) míry lze posoudit, do jaké míry se na vlivu třídy podílí právě velikost bydliště.

Tabulka 3.6.1.1.7 - Nákupní místo podle tříd - typy prodejen - hrubý a čistý vztah, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta

		EGP3		
		Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída
Malé prodejny	hrubý vztah	11,2%	12,2%	19,4%
	čistý vztah	12,0%	12,3%	18,7%
	rozdíl	-0,8%	-0,1%	0,7%
Diskontní prodejny	hrubý vztah	22,4%	27,0%	35,9%
	čistý vztah	22,2%	27,1%	35,7%
	rozdíl	0,2%	-0,1%	0,2%
Supermarket	hrubý vztah	25,2%	24,0%	17,8%
	čistý vztah	25,1%	23,9%	18,1%
	rozdíl	0,1%	0,1%	-0,3%
Hypermarket	hrubý vztah	41,1%	36,7%	27,0%
	čistý vztah	40,7%	36,7%	27,5%
	rozdíl	0,4%	0,1%	-0,5%
N		107	196	304

N = 607

Jak je patrné z tabulky 3.6.1.1.7, rozdíl mezi původním hrubým vztahem a vztahem očištěným o vliv velikosti obce je zanedbatelný, neboť v žádné ze sledovaných kategorií nepřesahuje jeden procentní bod. V tomto případě je zřejmý čistý vliv sociální třídy na preference typu prodejny potravin jako hlavního nákupního místa, na které velikost obce, v níž respondenti žijí, vliv nemá.

3.6.2 Analýzy z hlediska ceny potravin

H4: Nižší sociální třídy preferují nabídku nižší ceny potravin ve větší míře než vyšší třídy.

Hypotéza č. 4 předpokládá, že citlivost na cenu je úzce spojena s třídním postavením, odvozeným od typu vykonávané profese, které jsou v závislosti na složitosti úkolů příjmově diferencované. Preference nižší ceny souvisí s ekonomickým postavením jedinců. Zejména ti, kdo vydělávají méně, se budou snažit nakoupit potraviny co nejlevněji. Otázka ceny či slevových akcí je pro ně při nakupování potravin důležitá. Naopak ti, jejichž příjmy jsou v závislosti na postavení v třídní struktuře vyšší, nebudou v takové míře reagovat na výroky ohledně ceny, jako ti, kteří stojí v třídní struktuře níže. Vyšší sociální skupiny mají totiž tendenci vyhledávat zboží vyšších cenových hladin [Zamazalová 2010: 218]. Produkt jako zřetelný sociální symbol, který vyjadřuje exkluzivitu, je podporován jeho vyšší cenou, neboť exkluzivní zboží nemůže být levné. Vyšší sociální skupiny si vyšší cenou kupují sociální prestiž [tamtéž: 219].

Pro volbu hlavního nákupního místa se zákazníci rozhodují (vědomě i nevědomě) na základě několika kritérií. Jedním z nich je příhodná poloha a široký sortiment, ale neméně důležitým kritériem jsou příznivé ceny a akční slevy [Spilková 2012: 110]. Je však důležité mít na paměti, že zkoumaná data jsou z roku 2009, tedy z období zhruba rok po začátku ekonomické krize, kdy se nákupní chování zákazníků oproti předchozím obdobím ekonomické konjunktury změnilo a zákazníci začali být citlivější na cenu více než dříve [Štiková 2011: 12]. Nicméně i přes tuto skutečnost lze předpokládat, že vyšší sociální třídy si udržely svou ekonomickou pozici a svůj spotřební habitus příliš neměnily, zatímco nižší třídy byly zasaženy mnohem více a tím se zdůraznila jejich citlivost na cenu.

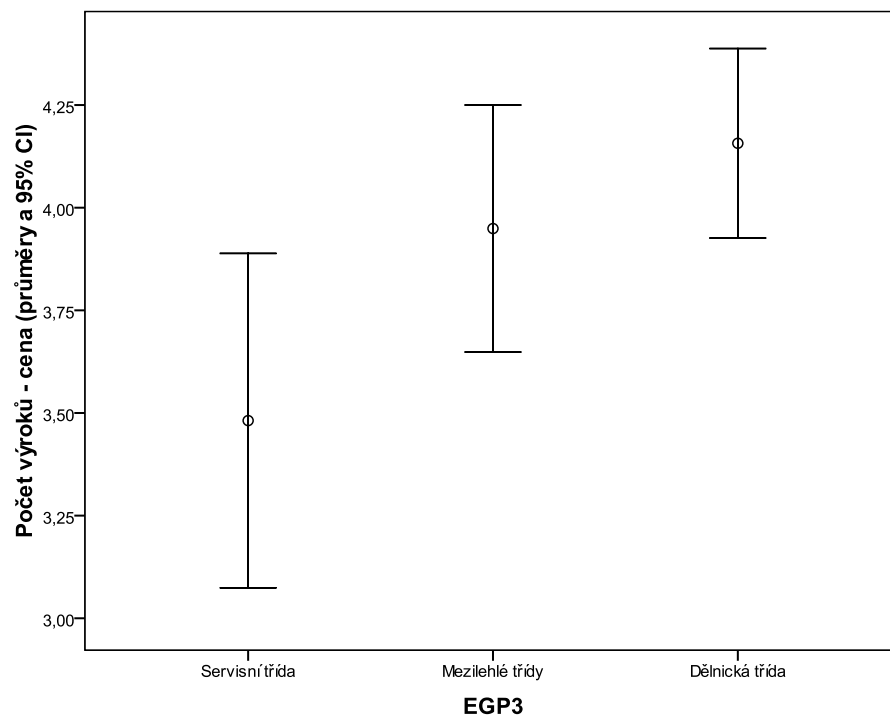
Tato hypotéza testuje vliv faktoru citlivosti na cenu potravin ve vztahu k sociální třídě. Následně je tento vztah podroben testování vlivů kontrolních proměnných věku a velikosti obce, v níž respondenti žijí.

Tabulka 3.6.2.1.1 - Citlivost tříd na cenu potravin, populace ČR 18-79 let

Cena potravin	EGP3			Total
	Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída	
0	8%	5%	4%	5%
1	10%	9%	5%	7%
2	15%	15%	13%	14%
3	19%	12%	16%	15%
4	22%	17%	20%	19%
5	6%	16%	17%	15%
6	8%	13%	11%	11%
7	8%	8%	10%	9%
8	2%	4%	4%	3%
9	1%	1%	1%	1%
10	0%	0%	0%	0%
	100%	100%	100%	100%
N	108	197	306	611

N = 611; ANOVA = 36,544 (df = 2), sig. = 0,014; Eta = 0,118

Obrázek 3.6.2.2.1 - Citlivost tříd na cenu potravin, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti

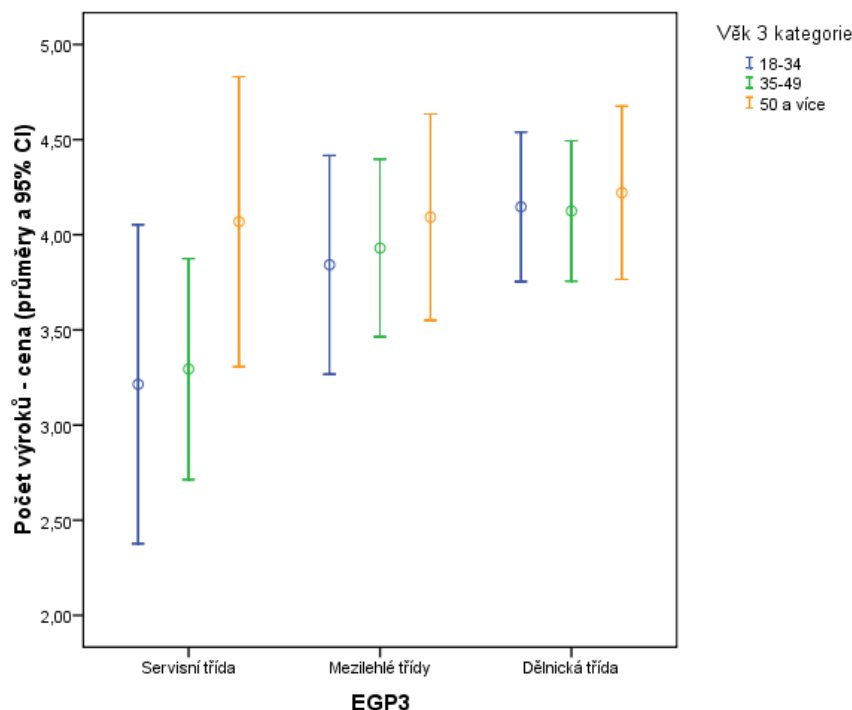
N = 611

Z tabulky 3.6.2.1.1 a obrázku 3.6.2.2.1 je patrné, že citlivost na cenu klesá se sociální prestiží třídy. Nejvíce citlivá je na cenu dělnická třída, o něco méně mezilehlá třída. Nejnižší citlivostí na cenu, ovšem se značným rozptylem od průměru, se vyznačuje servisní třída. Předěly mezi třídami však nemají jasně ohraničené kontury a míra citlivosti na cenu se spíše překrývá.

To je známkou toho, že ve sledovaném období byla otázka ceny citlivá pro všechny zákazníky napříč sociálními třídami. Nicméně je patrné, že pro servisní třídu byla cena ve větší míře méně zdůrazňovaná, než v mezilehlé a dělnické třídě.

Nyní je úkolem zjistit, zda vztah mezi sociální třídou a citlivostí na cenu potravin není ovlivněn kontrolním faktorem věku. Proto je provedeno třídění třetího stupně sociálních tříd podle věkových kohort.

Obrázek 3.6.2.2.2 - Citlivost tříd na cenu potravin – věkové kategorie, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti

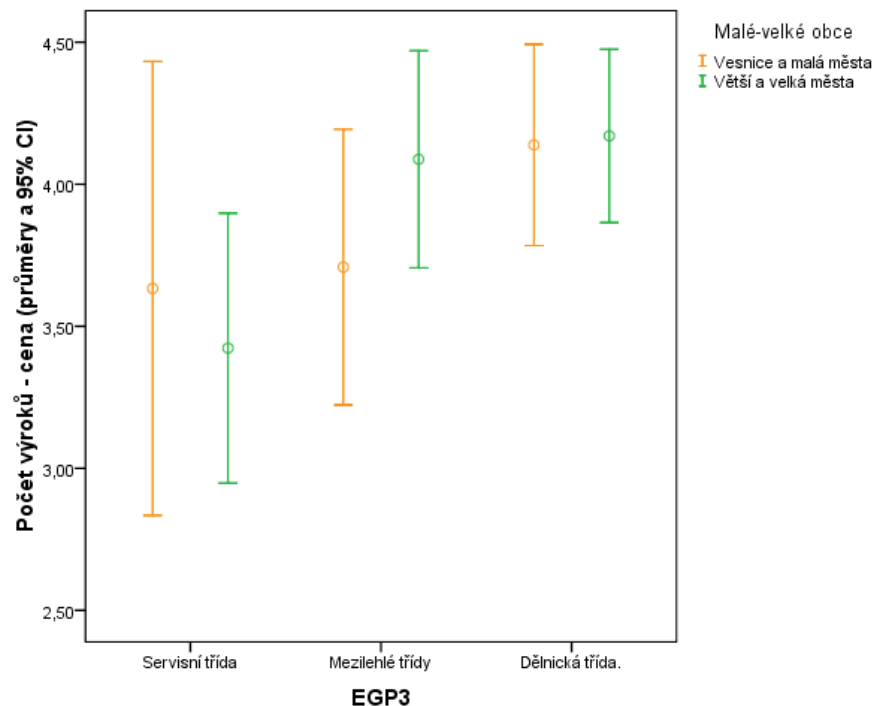
N = 611

Z pohledu věkových kategorií, jak znázorňuje obrázek 3.6.2.2.2, je patrné, že rozdíly mezi věkovými kategoriemi v jednotlivých třídách jsou zanedbatelné, kromě servisní třídy, kde se vyčleňuje nejstarší věková kohorta. Věková kategorie 50-79 let ze servisní třídy se blíží spíše stejné věkové kohortě mezilehlé třídy, jen s rozdílem většího rozptylu. Skutečnost, že tato skupina reaguje na cenu citlivěji než mladší věkové kohorty ve stejné sociální třídě, je způsobena tím, že tato skupina připisuje svému sociálnímu statusu jiné hodnoty, které se neprojevují ve spotřebě, respektive v preferenci vyšší ceny spotřebovávaných potravin.

Lze konstatovat, že nositeli hodnot servisní třídy jsou mladší věkové kohorty, zatímco u mezilehlé a dělnické třídy nemá věk na citlivost na cenu potravin vliv a projevuje se zde pouze čistý vliv třídy.

Dalším kontrolním faktorem je velikost místa bydliště. Citlivost sociálních tříd na cenu potravin v odlišném prostředí vesnic a měst je zobrazeno v obrázku 3.6.2.2.3.

Obrázek 3.6.2.2.3 - Citlivost tříd na cenu potravin – velikost obce, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti

N = 611

Je patrné, že citlivost na cenu se nemění u dělnické třídy, která je na cenu stejně citlivá bez ohledu na velikosti obce, kde respondenti žijí. U mezilehlé třídy je patrný mírný pokles citlivosti na cenu u těch respondentů, kteří žijí na vesnici a v malých městech, u servisní třídy pak naopak lehce klesá citlivost na cenu u respondentů žijících ve větších městech. Vzhledem k širší rozptýlu hodnot však lze konstatovat, že faktor velikosti obce, v níž respondenti žijí, působí na citlivost na cenu potravin se sociální třídou nezávisle.

3.6.3 Analýza z hlediska kvality potravin

H5: Vyšší sociální třídy preferují nabídku kvalitních potravin ve větší míře než nižší sociální třídy.

Hypotéza č. 5 vychází z předpokladu, že vyšší třídy mají náročnější požadavky na kvalitu potravin, neboť nemusí zohledňovat cenu a za kvalitnější potraviny si mohou dovolit připlatit, na rozdíl od nižších tříd, které preferují spíše cenově dostupnější potraviny, které však mohou být méně kvalitní. Zároveň se tak vyšší třídy symbolicky vymezují vůči nižším třídám, neboť kvalitnější potraviny bývají dražší.

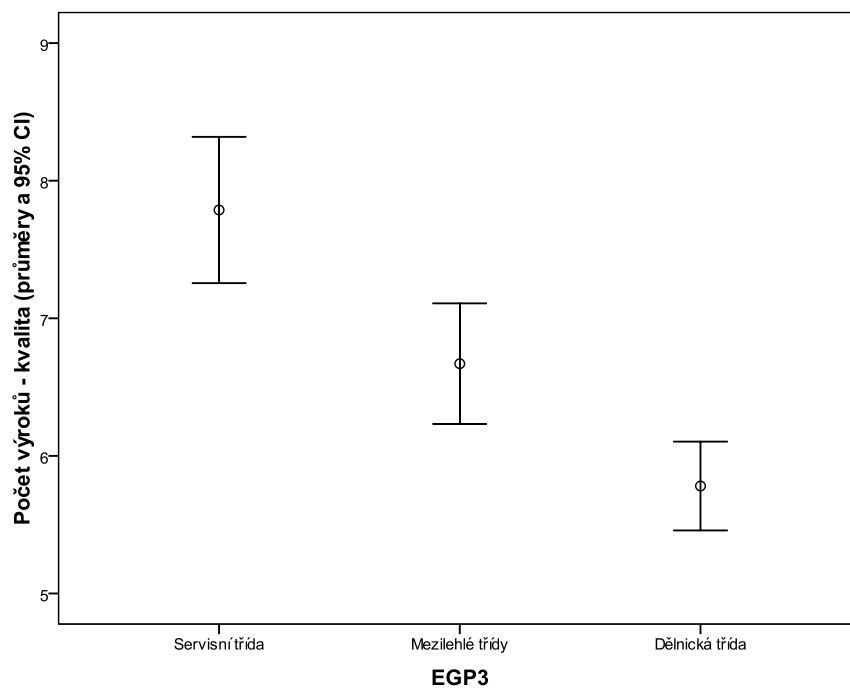
Tato hypotéza zkoumá vliv faktoru preference kvalitních potravin ve vztahu k sociálním třídám. Následně je testován také vliv kontrolních faktorů věku a velikosti obce, v níž respondenti žijí.

Tabulka 3.6.3.1.1 - Citlivost tříd na kvalitu potravin, populace ČR 18-79 let

Kvalita potravin	EGP3			Total
	Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída	
0	1%	3%	3%	3%
1	1%	2%	2%	2%
2	1%	5%	6%	5%
3	3%	5%	8%	6%
4	7%	7%	11%	9%
5	6%	14%	19%	15%
6	12%	18%	14%	15%
7	14%	10%	11%	11%
8	14%	11%	7%	9%
9	14%	7%	8%	9%
10	9%	7%	4%	6%
11	8%	5%	2%	4%
12	6%	5%	4%	4%
13	3%	1%	1%	1%
14	1%	2%	0%	1%
	100%	100%	100%	100%
N	108	197	306	611

N = 611; ANOVA = 339,072 (df = 2), sig. = 0; Eta = 0,249

Obrázek 3.6.3.2.1 - Citlivost tříd na kvalitu potravin, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti

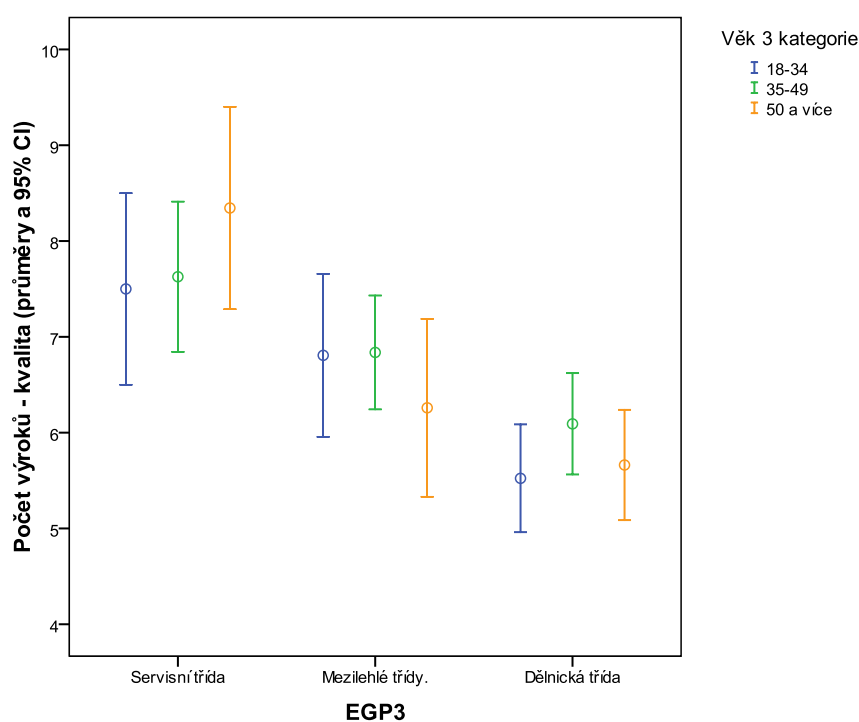

N = 611

Z tabulky 3.6.3.1.1 a obrázku 3.6.3.2.1 je jasně patrná návaznost sociální třídy a kvality potravin. Potvrdilo se, že servisní třída je nejvíce citlivá na kvalitu potravin, následuje ji mezilehlá třída a nejméně kvalitu potravin zmiňovala dělnická třída. Dělnická třída se soustředí spíše na cenu potravin, bez ohledu na jejich kvalitu, respektive sleduje kvalitu potravin v menší míře než ostatní sociální třídy. Servisní třída naopak preferuje kvalitní potraviny, jejichž prostřednictvím tak dávají najevo svou sociální příslušnost.

Na citlivost tříd na kvalitu potravin může mít vliv i věk, kdy se preference kvalitních potravin může měnit podle věkových kategorií napříč sociálními třídami. Proto je zde testován vliv kontrolní proměnné věku.

Obrázek 3.6.3.2.2 - Citlivost tříd na kvalitu potravin – věkové kategorie, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti

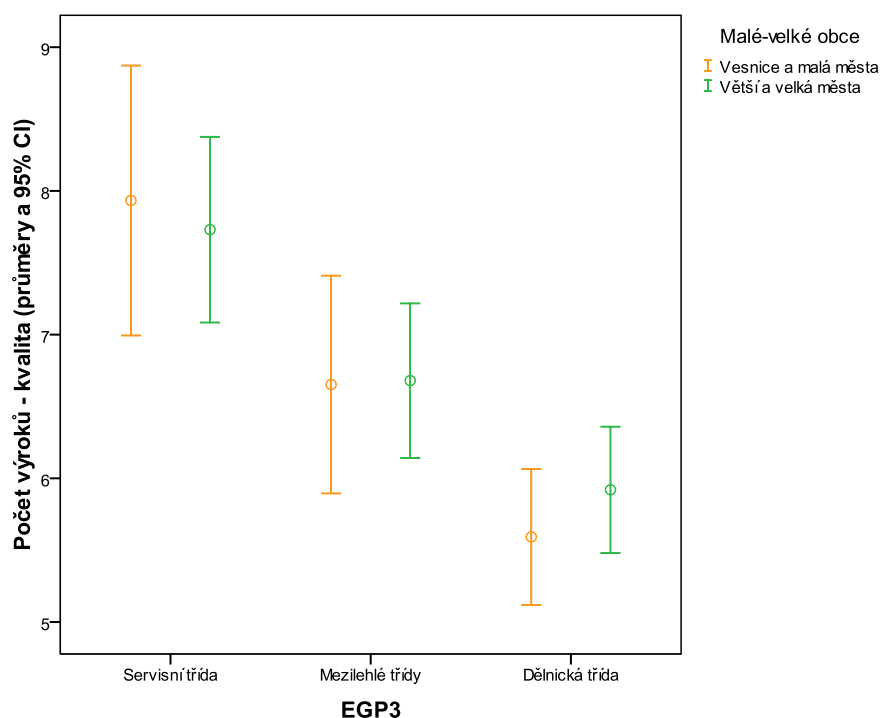
N = 611

Věkové kategorie, jak je znázorňuje obrázek 3.6.3.2.2, bližší vhléd do problematiky citlivosti na kvalitu potravin nepřinášejí. V rámci jednotlivých věkových kohort se sledované sociální třídy příliš neodlišují, kromě věkové kategorie 50-79 let u servisní třídy. Zde je patrná nejvyšší citlivost na kvalitu potravin ze všech sledovaných skupin, i když s velkým rozptylem hodnot.

Nicméně kontrola vlivu faktoru věku ukazuje, že na preferenci kvalitních potravin má čistý vliv příslušnost k sociální třídě. Potvrzuje se tak závěr, že citlivost na kvalitu potravin roste u vyšších tříd a klesá u tříd nižších.

Dále je zde testován vliv kontrolního faktoru velikosti obce, v níž respondenti žijí, na preference kvality potravin. Lze předpokládat, že vliv velikosti obce nebude mít na preference v návaznosti na sociální třídy vliv, neboť preference kvality potravin je symbolickým vyjádřením příslušnosti k sociální třídě napříč různě velkými obcemi či městy.

Obrázek 3.6.3.2.3 - Citlivost tříd na kvalitu potravin – velikost obce, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti

N = 611

Z pohledu velikosti obce, kde respondenti žijí, jak znázorňuje obrázek 3.6.3.2.3, není v rámci jednotlivých sociálních tříd patrný žádný velký rozdíl. Sledované sociální třídy jsou podobně citlivé na kvalitu potravin bez ohledu na velikost obce, v níž žijí. Drobný posun v preferencích lze pozorovat u dělnické třídy, kdy respondenti, žijící na vesnici a v malých městech, zmiňovali kvalitu potravin méně často než ti, kteří žijí ve městech nad 5 tisíc obyvatel. Toto je způsobeno zejména tím, že na vesnicích a v menších městech mají k dispozici menší výběr prodejen a jsou tak limitováni i pestrostí sortimentu. Nakupují tak spíše bez ohledu na to, zda je potravina více či méně kvalitní.

Opět tak lze konstatovat, že ani testování vlivu kontrolního faktoru velikosti obce na preference kvality potravin nepůsobí a projevuje se zde čistý vliv sociální třídy.

3.6.4 Analýza z hlediska pohodlí při nakupování potravin

H6: Vyšší sociální třídy preferují při nakupování pohodlí ve větší míře než nižší sociální třídy.

Chování spotřebitele je motivováno také subjektivně, často dokonce ve větší míře než na základě objektivních faktorů [Spilková 2012: 118]. Zákazníci se tak často rozhodují pro své hlavní místo pro nákup potravin na základě image nákupního místa, kde ho ovlivňuje kvalita obsluhy, atmosféra obchodu, přátelské prostředí, důvěrnost, možnost pohodlně zaparkovat nebo subjektivní vzdálenost. Tato otázka v sobě zahrnuje zhodnocení aspektů jako uspokojivá šíře nabízeného zboží, dostupnost personálu, osobní přístup k zákazníkům, příznivá otevírací doba, rychlý nákup bez front, možnost bezproblémového parkování nebo možnost platit za nákup platební kartou. Všechny tyto aspekty ovlivňují výběr hlavního nákupního místa. Existují prodejny, které tyto aspekty poskytují v plné šíři, ale i takové, které nabízí pouze některé z nich. Lze předpokládat, že zejména nižší třídy jsou ochotny ustoupit z některých požadavků na pohodlí při nákupu, zejména mohou-li získat nižší cenu zboží. Naopak vyšší třídy chtějí získat co největší pohodlí a symbolicky tak vyjádřit, že si toto pohodlí mohou dovolit.

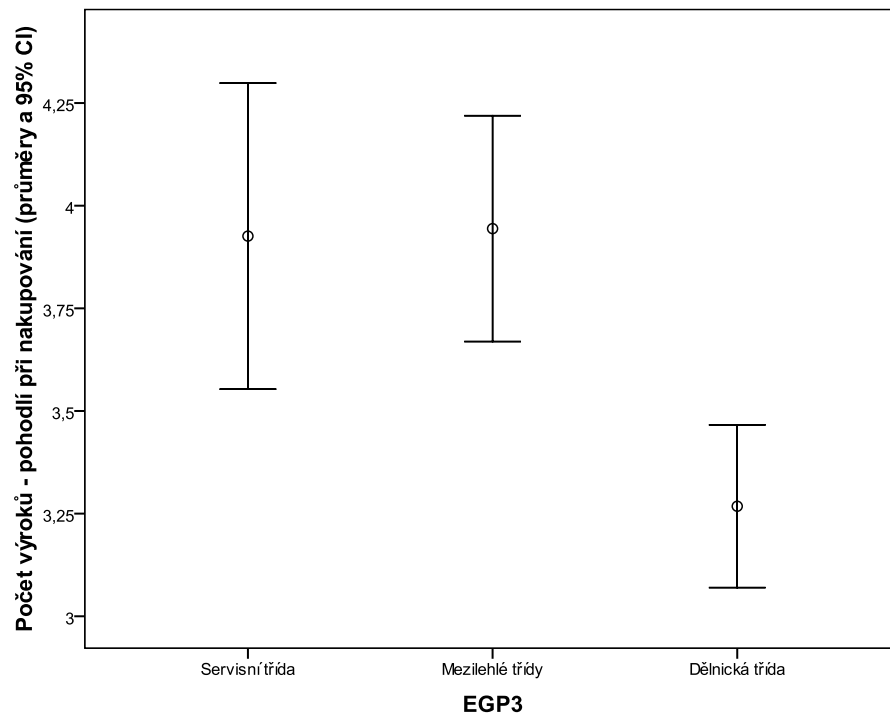
Tato hypotéza testuje vliv faktoru preference pohodlí při nakupování potravin v návaznosti na sociální třídu. Dále je zde testován vliv kontrolních faktorů věku a velikosti obce, v níž respondenti žijí.

Tabulka 3.6.4.1.1 - Citlivost tříd na pohodlí při nakupování potravin, populace ČR 18-79 let

Pohodlí při nakupování	EGP3			Total
	Servisní třída	Mezilehlé třídy	Dělnická třída	
0	4%	3%	2%	3%
1	8%	6%	12%	9%
2	10%	18%	24%	19%
3	22%	19%	18%	19%
4	14%	15%	22%	18%
5	21%	15%	11%	14%
6	10%	13%	5%	9%
7	8%	8%	3%	5%
8	1%	3%	2%	2%
9	1%	0%	0%	0%
	100%	100%	100%	100%
N	108	197	306	611

N = 611; ANOVA = 68,537 (df = 2), sig. = 0; Eta = 0,18

Obrázek 3.6.4.2.1 - Citlivost tříd na pohodlí při nakupování potravin, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti

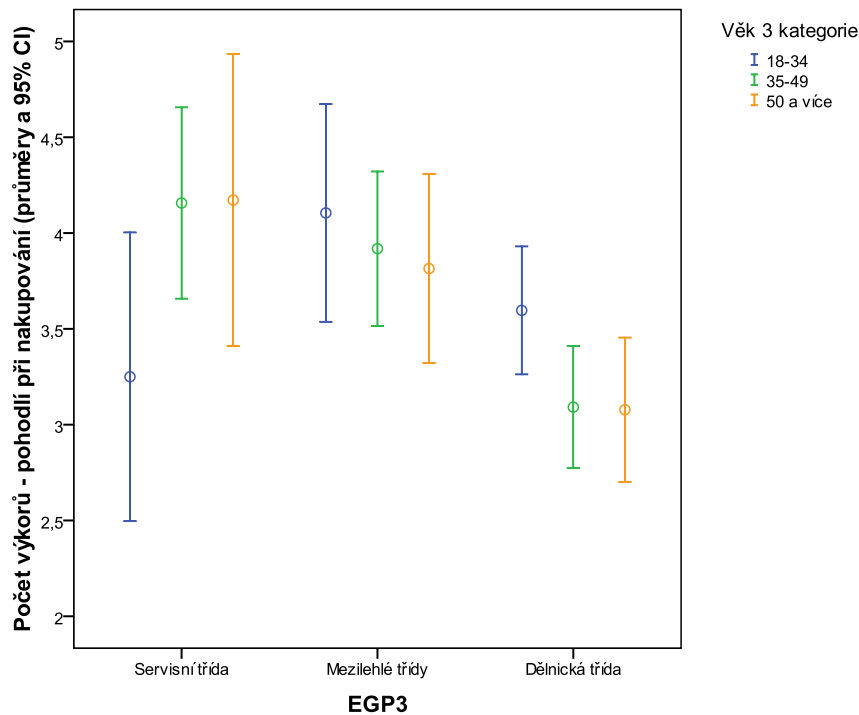

N = 611

Jak ukazuje tabulka 3.6.4.1.1 a obrázek 3.6.4.2.1, nejméně citliví na pohodlí při nakupování potravin zákazníci z dělnické třídy. Tato třída se zcela odlišuje od servisní a mezilehlé třídy, které jsou citlivé na pohodlí při nakupování potravin zhruba srovnatelně. Zde je patrné, že mezilehlé třídy přebírají nejen nákupní habitus, ale i požadavky na služby poskytované zákazníkům od servisní třídy, zatímco dělnická třída nehledí tolik na pohodlí při nakupování jako spíše na cenu zboží.

Dalším úkolem je zjistit míru vlivu kontrolního faktoru věku na preferenci pohodlí při nakupování potravin.

Obrázek 3.6.4.2.2 - Citlivost tříd na pohodlí při nakupování potravin – věkové kategorie, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti

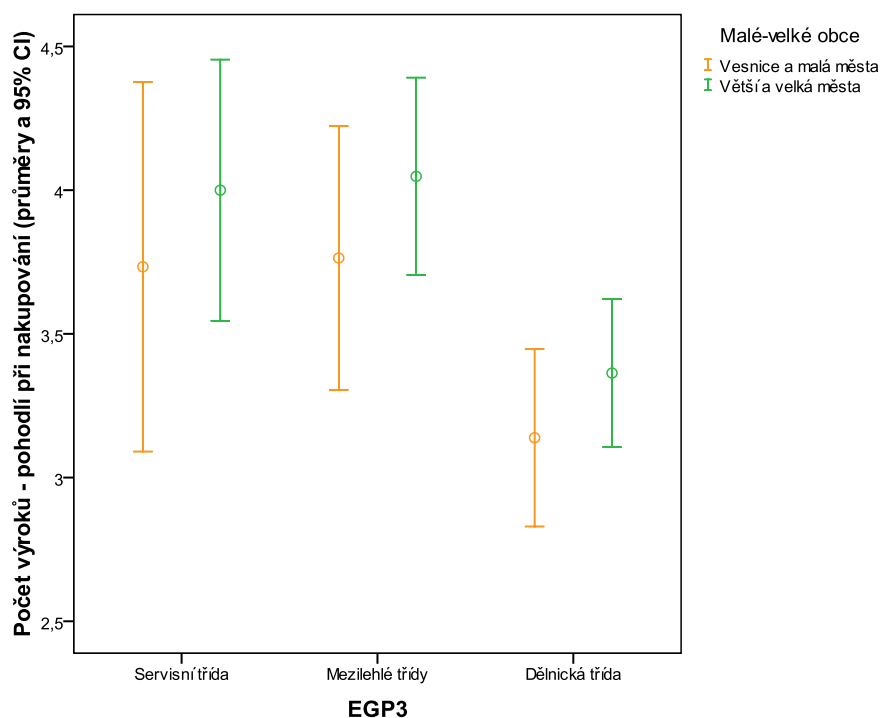

N = 611

Z pohledu věkových kohort, jak je zachycuje obrázek 3.6.4.2.2, je patné, že v jednotlivých věkových kohortách je na indikátory pohodlí citlivá zejména nejmladší věková kohorta. U servisní třídy je na pohodlí při nakupování potravin méně citlivá než ostatní věkové kategorie, naopak u mezilehlé třídy je tato věková kohorta citlivější a u dělnické třídy výrazně citlivější na pohodlí při nakupování potravin než starší věkové kategorie. Tuto skutečnost lze vysvětlit tím, že příslušníci servisní třídy v tomto věku berou tyto atributy pohodlí za samozřejmost, proto je v takové míře nezmiňují, zatímco u dělnické třídy se nejmladší třída snaží o následování nákupního habitu vyšších sociálních tříd alespoň ve svých požadavcích na své hlavní nákupní místo. Nositelé hodnot ve sledovaných sociálních třídách tak jsou střední a nejstarší věková kohorta.

Následuje testování vlivu kontrolního faktoru velikosti obce, kde respondenti žijí, na vztah mezi citlivostí na pohodlí při nakupování potravin v návaznosti na sociální třídu.

Obrázek 3.6.4.2.3 - Citlivost tříd na pohodlí při nakupování potravin – velikost obce, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti

N = 6011

Z hlediska vlivu kontrolního faktoru velikosti obce, v níž respondenti žijí, jak ukazuje obrázek 3.6.4.2.3, je patrná tendence vyšší citlivosti na pohodlí při nakupování u zákazníků z větších měst, napříč všemi sledovanými třídami. Tento trend lze vysvětlit tak, že zákazníci žijící ve městech mají lepší možnost srovnání různých formátů prodejen potravin a mohou je tak navzájem porovnávat a vidět pozitivní i negativní stránky jednotlivých typů prodejen. Jejich preference vyššího pohodlí při nakupování potravin pak plyne s obeznámeností s podmínkami, za jakých lze nakupovat potraviny, nejsou tolik svázáni pouze dostupnými formáty prodejen, jako zákazníci žijící na vesnici a v menších městech.

3.7 Vyhodnocení zkoumaných hledisek

Po otestování jednotlivých pomocných hypotéz následuje vyhodnocení jednotlivých hledisek analýzy: nákupních strategií a nákupního chování dle ceny potravin, kvality potravin a pohodlí při nakupování potravin. Tato hlediska přináší dílčí odpovědi pro zodpovězení hlavní hypotézy a následně hlavní výzkumné otázky.

3.7.1 Vyhodnocení hlediska nákupních strategií

Nákupní strategie jednotlivých sociálních tříd jsou si do určité míry podobné, v mnoha aspektech se však vzájemně odlišují. Z hlediska preference velkých či průběžných nákupů potravin se ukázalo, že všechny sociální třídy bez rozdílu dávají přednost jednorázovým velkým nákupům potravin. Nicméně je tu patrný rozdíl mezi servisní a mezilehlou třídou na straně jedné a dělnickou třídou na straně druhé, kdy dělnická třída sice preferuje velké nákupy potravin oproti průběžným, ovšem v menší míře (o 5 %), než ostatní třídy. Vysvětlením tohoto jevu může být skutečnost, že vyšší třídy mají lépe propracované techniky nakupování, aby nákupem potravin strávily co nejméně času, oproti dělnické třídě, která se zaměřuje spíše na vyhledávání akčních nabídek a na nákup potravin se předem nepřipravuje.

Velké nákupy předpokládají možnost odvézt objemnější nákup z prodejny domů. Ovšem z pohledu toho, zda domácnost respondentů vlastní nebo nevlastní automobil, nevnese do tohoto pohledu nové informace. Vzhledem k tomu, že 90 % všech domácností automobil vlastní, nemá test tímto kontrolním faktorem přílišnou vypovídací hodnotu a je zde patrný čistý vliv sociální třídy.

Testování kontrolní proměnnou věku ukázalo, že v mladší a střední věkové kohortě nemá věk na nákupní zvyklosti podstatný vliv, i když i v těchto věkových kohortách převažuje servisní třída nad mezilehlou a dělnickou třídou v preferenci velkých nákupů potravin. V mladších věkových kohortách se projevuje vliv servisní třídy jakožto referenční skupiny, jejíž nákupní zvyklosti přejímají i nižší sociální třídy. Zároveň u mladších věkových kohort lze předpokládat větší časové vytížení (zaměstnání, starost o děti), proto je nakupování potravin méně často při velkých nákupech snazší formou obstarávání potravin.

Naopak v nejstarší věkové kohortě nakupuje potraviny při velkých nákupech výrazně více, v 72 % případů, mezilehlá třída, o 13 % méně pak třída servisní. Dělnická třída v nejstarší věkové kohortě je mezi typy nákupů nevyhraněná, polovina nakupuje potraviny jednorázově při velkých nákupech a polovina průběžně. Tato skupina tak tvoří s 50,6 % největší podíl těch, kteří nakupují potraviny průběžně, je u ní tak patrná orientace spíše na vyhledávání akčních nabídek potravin, předpokládající více času, který je tato skupina ochotna věnovat nakupování potravin. Na druhé straně vyšší třídy mohou dávat velkými nákupy symbolicky najevo svou sociální příslušnost.

Různé typy prodejen potravin svou povahou pomáhají určovat symbolické vymezení v prostoru. Zatímco diskontní prodejny evokují vzhledem ke svému charakteru nízké ceny

potravin a omezený sortiment druhů potravin, hypermarkety vzhledem ke svému umístění na periferiích větších měst vyžadují dostupnost, vzhledem ke své rozloze dostatek času na nákup. Hypermarkety bývají umístěny do obchodních center, dávají tak tušit pocit luxusu a možnosti trávení volného času v rámci celého obchodního centra. Navíc hypermarkety jako takové nabízejí i rozsáhlé řady nepotravinářského zboží, lze v nich tak nakoupit i jiné spotřební zboží než pouze potraviny, jako je tomu např. v supermarketech. Supermarkety mají pouze omezenou nabídku nepotravinářského zboží, mají však širokou nabídku potravin a bývají umístěny v rámci sídlišť ve velkých městech a nedaleko center menších měst, jsou tak pro zákazníky dostupné v pěší vzdálenosti. Oproti tomu malé prodejny potravin se nachází buď ve městech jako specializované prodejny, kde ovšem nelze pořídit celý nákup v rámci jedné prodejny, nebo v menších městech a obcích, kde jsou pro obyvatele těchto míst dobře dostupné. Tyto prodejny mají sortiment základních potravin, ovšem také vyšší ceny než větší prodejny. Maloformátové typy prodejen potravin se vyskytují i ve velkých městech, kde oproti konkurenci nabízí delší otevírací dobu.

Z pohledu sociálních tříd je patrná jednoznačná preference formátu diskontních prodejen u dělnické třídy a formátu hypermarketů u servisní třídy. Mezilehlá třída za své hlavní nákupní místo považuje také hypermarkety, ne ale v takové míře, jako servisní třída. U mezilehlé třídy je výběr typu prodejny potravin rozložen mezi supermarkety a diskontní prodejny.

V malých prodejnách nakupuje nejnižší podíl zákazníků ze servisní a mezilehlé třídy. Nejvíce v malých prodejnách nakupuje dělnická třída, a to dokonce více, než v supermarketech. V diskontních prodejnách nakupuje nejvíce dělnická třída, jak již bylo zmíněno výše, o 9 % méně mezilehlá třída a servisní třída o téměř 14 % méně než dělnická třída. Supermarkety jsou hlavním nákupním místem pro čtvrtinu servisní i mezilehlé třídy, u dělnické třídy jsou nejméně využívaným formátem prodejen potravin. Hypermarkety si vybírá nejvíce servisní třída (41 %) a mezilehlá třída (37 %), dělnická třída využívá hypermarkety jako hlavní nákupní místo pouze ve 27 %. Z pohledu preference formátů prodejen potravin jednotlivými sociálními třídami je patrná tendence dělnické třídy nakupovat potraviny co nejlevněji, což plyne z jednoznačné preference diskontních prodejen. Na druhé straně servisní třída napodobuje nákupní zvyklosti třídy servisní a shodně preferuje nákup potravin v hypermarketu.

Při testování kontrolní proměnné věku se projevil důraz na levnější potraviny u dělnické třídy, která napříč všemi věkovými kohortami preferuje nejčastěji jako své hlavní místo nákupu potravin diskontní prodejny, nejstarší věková kohorta ještě o 6 % více než mladší

věkové kohorty. Nejstarší věková skupina se také vyznačuje nejvyšším podílem nákupů potravin v malých prodejnách, a to více než čtvrtinou. U nejmladší věkové kohorty se objevuje snaha o symbolické zvýšení prestiže, neboť tato skupina nakupuje potraviny v hypermarketech jen ve 3 % méně případů, než v diskontních prodejnách.

Servisní třída potvrdila jako hlavní místo pro nákup potravin hypermarket v nejmladší a prostřední věkové kohortě. Nejstarší věková kohorta u servisní třídy nakupuje potraviny nejvíce v supermarketech, přesto v hypermarketech tato skupina nakupuje více než ostatní třídy v rámci stejné věkové kohorty. V mezilehlé třídě se vyskytuje preference hypermarketů u střední a nejstarší kohorty, u nejmladší věkové kohorty je hlavní místo pro nákup potravin rovnoměrně rozloženo mezi supermarkety, hypermarkety a diskontní prodejny.

Z úhlu pohledu velikosti obce, v níž respondenti žijí, je patrné, že v obcích a menších městech do 5 tisíc obyvatel nakupuje servisní třída nejvíce v hypermarketech, zatímco srovnatelný podíl zákazníků z mezilehlé a dělnické třídy nakupuje v diskontních prodejnách. V těchto lokalitách je také patrný nárůst podílu zákazníků nakupujících v malých prodejnách napříč všemi třídami, nejvíce zde však nakupuje dělnická třída (27 %). Lze tedy říci, že v obcích a městech do 5 tisíc obyvatel vítězí u nižších tříd dostupnost prodejny nebo cena potravin, u servisní třídy nemá velikost obce na nákupní chování vliv.

Ve městech nad 5 tisíc obyvatel se již podíl zákazníků malých prodejen zmenšuje u všech sociálních tříd. Největší část servisní třídy, stejně jako mezilehlé třídy (shodně 42 %) zde jako hlavní místo pro nákup potravin využívá hypermarket. Dělnická třída nakupuje potraviny nejvíce v diskontních prodejnách (35 %), ovšem o pouhé 4 % nižší část jich nakupuje potraviny nejvíce v hypermarketech. Ve větších městech je tak patrná lepší dostupnost hypermarketů, ale také vliv servisní třídy jako referenční skupiny pro ostatní třídy.

3.7.2 Vyhodnocení hlediska ceny potravin

Cena potravin v sobě skrývá několik informací. Jednak dražší zboží je subjektivně chápáno jako luxusní, nicméně zákazníci nechtějí platit za srovnatelné zboží více. I v této analýze se potvrdilo, že cena je citlivým ukazatelem napříč sociálními třídami. Avšak i přes to, že mezi třídami nejsou v citlivosti na cenu potravin ostré hranice, je patrné, že se zvyšující se sociální třídou citlivost na cenu potravin klesá. Servisní třída je na cenu citlivá nejméně, neboť pro ně není důležitá jako jiné atributy zboží (kvalita, prestiž). Více citlivá je na cenu mezilehlá třída, která se musí rozhodovat mezi cenou na jedné straně a kvalitou

či symbolickou prestiží na straně druhé. Nejvíce citlivá na cenu je dělnická třída, jejíž příjmy neumožňují cenu při nákupu potravin nezohledňovat.

Při testování kontrolního faktoru vlivu věku se ukázala větší citlivost na cenu u servisní třídy v nejstarší věkové kohortě, což může být ovlivněno tím, že tato skupina nepřipisuje potravinám takovou symbolickou hodnotu. U ostatních tříd se vliv věku v citlivosti na cenu potravin neprojevil. Z pohledu velikosti obce, v níž respondenti žijí, se ukázalo, že vliv tohoto kontrolního faktoru se neprojevil u dělnické třídy. U servisní a mezilehlé třídy došlo k posunu citlivost na cenu tak, že u servisní třídy jsou na cenu méně citliví ti respondenti, kteří žijí ve větších městech, zatímco u mezilehlé třídy jsou zákazníci žijící ve větších městech naopak na cenu více citliví.

3.7.3 Vyhodnocení hlediska kvality potravin

Kvalita potravin nemusí být patrná na první pohled. Indikátorem kvality se tak v obchodech pro mnohé zákazníky stává cena, což je patrné i v jasném rozložení citlivosti na kvalitu potravin napříč sociálními třídami, kdy se s vyšší třídou zvyšují i požadavky na kvalitu potravin. Servisní třída je na kvalitu potravin nejcitlivější, mezilehlá je citlivější o něco méně a dělnická třída je na kvalitu potravin citlivá nejméně.

Při testování vlivu kontrolních faktorů věku a velikosti obce vyplynuly pouze dvě odlišnosti, jinak na kvalitu má čistý vliv sociální třída. Vyšší citlivostní na kvalitu potravin vykazuje servisní třída v nejstarší věkové kohortě. Nejméně citliví na kvalitu potravin pak je dělnická třída žijící v obcích a městech do 5 tisíc obyvatel.

Z hlediska ceny a kvality potravin se projevuje polarita preference kvality u servisní třídy na jedné straně a preference ceny dělnické třídy na straně druhé. Je patrné, že dělnická třída preferuje cenu potravin na úkor jejich kvality. U servisní třídy, a to zejména v nejstarší věkové kohortě, se naopak projevuje vzhledem k vyšší citlivosti jak na cenu potravin, tak na jejich kvalitu, požadavek kvalitních potravin za rozumnou cenu.

3.7.4 Vyhodnocení hlediska pohodlí při nakupování potravin

Pohodlí, které nabízí jednotlivé typy prodejen potravin svým zákazníkům, je jedním z faktorů, které ovlivňují rozhodnutí o hlavním nákupním místě. Z hlediska pohodlí při nakupování potravin se jednoznačně vyčleňuje dělnická třída, oproti servisní a mezilehlé třídě, nejnižší citlivostí na pohodlí při nakupování potravin. Tato skutečnost odpovídá jejich volbě diskontních prodejen jako hlavního nákupního místa. U diskontních prodejen se sice dá pohodlně zaparkovat, nicméně je zde snižena kultura prodeje, kdy je nabízen

omezený sortiment potravin, zboží je nabízeno nevybalené přímo z přepravních krabic, je zde nižší dostupnost personálu a z toho plynoucí delší fronty u pokladen. Mezilehlá a servisní třída jsou na pohodlí při nakupování srovnatelně citlivé. Toto souvisí s přebíráním spotřebního habitu servisní třídy třídami mezilehlými, a to nejen z hlediska místa nákupu, ale také požadavků na služby, které prodejny potravin svým zákazníkům poskytují. Do tohoto vzorce zapadá i výběr hypermarketu jako hlavního nákupního místa, neboť tento typ prodejny nabízí vše pod jednou střešou, vychází tak vstříc zejména zákazníkům, kteří nechtějí ztrácet čas návštěvou více specializovaných prodejen.

Při testování vlivu kontrolní proměnné věku se ukázalo, že výrazně méně citlivá na pohodlí při nakupování potravin je nejmladší věková kohorta ze servisní třídy, naopak více než ostatní věkové kohorty je na pohodlí citlivá nejmladší věková kohorta z dělnické třídy. Lze tedy konstatovat, že z hlediska požadavků na pohodlí při nakupování potravin jsou nositeli hodnot zejména starší věkové kohorty. Odchytky nejmladších věkových kohort u servisní a dělnické třídy mohou být způsobeny tím, že zatímco v servisní třídě bere nejmladší věková kohorta určitou míru pohodlí při nakupování za standard a tento aspekt v takové míře ve svých výpovědích nezmiňuje, v dělnické třídě je u nejmladší věkové kohorty patrná snaha o přebírání nákupních zvyklostí vyšších tříd, alespoň ve vyšších nárocích na pohodlí při nakupování potravin.

4. Závěry a zjištění

Tato práce se zabývá historicko-sociologickým pohledem na problematiku obstarávání a spotřeby potravin v období od konce II. světové války po současnost. Východiskem je, že spotřebu a obstarávání potravin lze chápat jako symbolické vyjádření sociálního postavení.

V první teoreticko-historické části jsme sledovali, jak se po roce 1945 proměňovala vazba mezi spotřebou potravin a sociálními třídami na základě dostupných publikovaných statistických údajů. Výzkumná část práce navazuje na téma spotřeby potravin zkoumáním nákupních zvyklostí tříd v současnosti s využitím dat z výzkumu nákupního chování spotřebitelů z roku 2009.

4.1 Diskuse

Před uvedením závěrů práce bych se chtěla krátce zamyslet nad tím, jak se mi podařilo dosáhnout stanoveného cíle práce přes to, že ne všechny zdroje informací byly takové, jak by bylo v ideálním případě potřeba. Zásadním omezením při rekonstrukci spotřeby a způsobů obstarávání potravin byl nedostatek informací o způsobech nakupování za socialismu. Vzhledem k tomu, že v základních rysech se nákupní chování lišilo od trendů západního světa, nebyly zde aplikovatelné klasické teoretické modely. Navíc v dobových materiálech nemohla být z důvodu ilegálnosti podchycena šedá ekonomika.

Dalším omezením při rekonstrukci spotřeby byla neúplnost časových řad. Dobové materiály nebyly ještě archivovány pomocí výpočetní techniky, ale pouze jako tištěné materiály, takže po povodni v roce 2001, kdy byla vytopena i tehdejší knihovna Českého statistického úřadu, bylo mnoho z nich nenávratně zničeno. Navíc ty informace a analýzy, které jsou dostupné z doby před rozdělením Československa, v drtivé většině případů podávají obraz o celém Československu jako celku, nikoli za Česko a Slovensko zvlášť.

Jiným problémem, se kterým jsem se musela vypořádat, byly změny metodiky a publikování některých časových řad po roce 1989. Navíc se díky živelnému rozvoji soukromého podnikání stala nová ekonomická situace složitě zachytitelnou. Po téměř statickém období, které bylo podchyceno statistikou státních podniků, nastalo období, kdy došlo k razantnímu vývoji, které však již nešlo zachycovat tak přesně, jako nehybný, kontrolovaný systém.

Při zkoumání spotřeby jednotlivých druhů potravin v období od roku 1993 jsem sice vycházela z bohaté datové základny, nicméně třídění jednotlivých komodit by vyžadovalo podrobnější členění, respektive diverzifikaci do jemnějších nuancí, nebo konkrétních

značek potravin, které by více vypovídaly o symbolické hodnotě, která je s nimi spojována. V takovémto souhrnném souboru dat mohou být v rámci jedné sledované komodity zahrnuty jak kvalitnější či prestižnější výrobky, tak i ty méně prestižní.

Ve výzkumné části pak bylo nutné vypořádat se s tím, že se projevíly limity dat využívaných pro sekundární analýzu. Pokud bych disponovala dostatečnými finančními a časovými prostředky, koncipovala bych vlastní bádání poněkud odlišným směrem, než nabízel výzkum Český spotřebitel a potraviny 2009. Ne všechny ukazatele zde byly zjišťovány tak, aby dokázaly lépe naplnit informovanost z hlediska zkoumaného problému. V datovém souboru z roku 2009 například naprosto chybí informace o tom, jaké potraviny respondenti nakupují, chybí zde také otázky více přibližující dosah symbolického významu spotřeby a také bych se podrobněji věnovala pracovnímu zařazení respondentů.

Nicméně i přes různé překážky, s nimiž jsem se musela během psaní této práce potýkat, se domnívám, že práce ukázala svůj potenciál pro historickou sociologii spojením teoretické základny a praktického využití dostupných informací pro zkoumání konkrétního fenoménu v průběhu času.

4.2 Vyhodnocení hypotézy o konzumní kultuře sociálních tříd

Hlavní hypotéza výzkumné části, kde jsem analyzovala data z výzkumu Český spotřebitel a potraviny 2001, zněla: "Konzumní kultura vyšších sociálních tříd při nákupu potravin se vyznačuje preferencí kvality potravin, pohodlí při nákupu, při menší citlivosti na cenu, oproti nižším sociálním třídám". K vyhodnocení hlavní výzkumné hypotézy vedlo šest pomocných hypotéz, které byly testovány ze čtyř stanovených hledisek ve výzkumné části práce.

Z výsledků dílčích hypotéz je patrné, že se hlavní hypotéza potvrdila. Servisní třída se skutečně svým nákupním chováním odlišuje od mezilehlé a dělnické třídy. Servisní třída jednoznačně preferuje kvalitu potravin, a to napříč všemi věkovými kohortami a bez ohledu na velikost obce, v níž žijí. Nejvíce citlivou skupinou na kvalitu potravin pak představuje nejstarší věková kohorta servisní třídy.

Pohodlí při nakupování potravin je důležitým faktorem nejen pro servisní třídu, ale také pro třídu mezilehlou, na rozdíl od dělnické třídy, která je na pohodlí při nakupování potravin citlivá v menší míře. V případě preference pohodlí při nakupování potravin je patrná tendence mezilehlé třídy dosáhnout na podobné hodnoty jako servisní třída, přejímá tak preference své referenční skupiny.

Citlivost na cenu je nižší u servisních tříd než u mezilehlé a dělnické třídy, napříč věkovými kohortami i velikostí obce, v níž dané třídy žijí. Patrný je výkyv nejstarší věkové kohorty servisní třídy, která je na cenu potravin více citlivá než mladší věkové kohorty. V kombinaci vyšší citlivosti na kvalitu a cenu potravin je tato skupina charakteristická požadavkem kvalitních potravin za příznivou cenu.

K analýze nákupní kultury jednotlivých sociálních tříd bylo v neposlední řadě třeba prozkoumat nákupní zvyklosti spojené s preferencí různých typů nákupů a také různých typů prodejen potravin, které jednotlivé třídy používají jako hlavní nákupní místo. Z hlediska preferencí jednorázových velkých nebo průběžných nákupů potravin vyplynulo, že ačkoli všechny třídy preferují velké nákupy, u servisní a mezilehlé třídy je tato preference vyšší než u třídy dělnické. Se zohledněním věkových kohort je patrný pokles preferencí velkých nákupů u servisní a dělnické třídy s rostoucím věkem, u mezilehlé třídy naopak s věkem preference velkých nákupů potravin roste.

Oblíbenost jednotlivých typů prodejen ukazuje na další stratifikaci nákupních zvyklostí mezi sociálními třídami. Zatímco na cenu orientovaná dělnická třída si vybírá jako hlavní místo pro nákup potravin diskontní prodejny, servisní a mezilehlé třídy orientované na pohodlí při nákupu potravin, preferují nakupování potravin v hypermarketech. Při bližším zkoumání vyplynulo, že zákazníci z řad mezilehlé třídy, kteří žijí v obcích nebo malých městech, preferují nakupování potravin v diskontních prodejnách, podobně jako dělnická třída. Příklon nákupních zvyklostí k habitu servisní třídy se u mezilehlé třídy projevuje až ve městech nad 5 tisíc obyvatel, kdy shodně preferují jako hlavní místo pro nákup potravin hypermarkety. Z pohledu věku se nemění nákupní zvyklosti dělnické třídy, která napříč sledovanými věkovými kohortami preferuje v největší míře nákup potravin v diskontních prodejnách. V rámci mezilehlé třídy preferují nákup potravin v hypermarketech prostřední a nejstarší věková kohorta. Nejmladší věková kohorta mezilehlé třídy nakupuje ve všech typech prodejen potravin ve srovnatelné míře, méně jen v malých prodejnách, což ale i přesto v dané věkové kohortě činí nejvyšší podíl zákazníků malých prodejen. Pro servisní třídy jsou v tomto případě nositeli hodnot mladší a prostřední věková kohorta, které preferují jako hlavní místo pro nákup potravin hypermarket. Nejstarší věková kohorta servisní třídy nakupuje potraviny nejvíce v supermarketech, i přesto je však podíl těch, kteří v této skupině nakupují v hypermarketech, vyšší, než podíl ostatních sociálních tříd ve stejné věkové kategorii.

4.3 Třídně zakotvená konzumní kultura současné společnosti?

Z výsledků výzkumné části práce a vyhodnocení hlavní hypotézy lze formulovat odpověď na hlavní výzkumnou otázku výzkumné části práce, která zní: "Existuje v současnosti rozdíl v konzumní kultuře různých sociálních tříd při nakupování potravin, a pokud ano, mezi kterými třídami jsou nákupní zvyklosti a preference podobné a kde a jaké lze nalézt významné rozdíly?"

Shrneme-li výsledky z celé výzkumné části, jsou v nich jasně rozeznatelné rozdílné i podobné nákupní zvyklosti a preference při nákupu potravin mezi jednotlivými třídami. Zejména je tu patrné jasné vymezení dělnické třídy, která se ve většině sledovaných hledisek odlišovala od zvyklostí ostatních sociálních tříd. U dělnické třídy je zřejmé zaměření na nízkou cenu, což se ukázalo jak ve výběru diskontních prodejen jako hlavního místa pro nákup potravin, tak v míře citlivosti na cenu. Dělnická třída dokonce preferuje cenu na úkor kvality potravin, na niž je nejméně citlivá ze všech sledovaných tříd. Podobně ani pohodlí při nákupu potravin není pro dělnickou třídu kritériem pro výběr nákupního místa. Určitou změnu v nákupním chování dělnické třídy představuje nejmladší věková kohorta, která pohodlí při nákupu potravin akcentuje více než starší věkové kategorie, a také je skupinou, která preferuje nákup potravin v hypermarketech o pouhých 3 % méně než v diskontních prodejnách.

Nákupní chování servisní třídy je zde v mnoha ohledech pojímáno jako chování referenční skupiny. To je patrné zejména z hlediska preference pohodlí při nakupování, kdy mezilehlá třída a nejmladší věková kohorta servisní třídy vykazují podobné požadavky na své hlavní místo nákupu potravin. Také v ohledu na výběr typu prodejny je patrný vliv servisní třídy, která je skupinou zastoupenou největším podílem mezi zákazníky hypermarketů. Tento nákupní habitus si osvojuje i většina příslušníků mezilehlé třídy a nejmladší věkové kohorty dělnické třídy. Servisní třída se však vůči ostatním třídám v některých aspektech nákupních zvyklostí vymezuje, a to zejména v preferenci kvality potravin a nižší citlivosti na cenu, kdy je patrné, že právě servisní třída může svou spotřebou kvalitnějších a dražších potravin symbolicky vymezovat hranici mezi ní a ostatními sociálními třídami.

Mezilehlá třída je charakteristická svou oscilací mezi snahou o přiblížení se nákupnímu habitu servisní třídy na jedné straně a omezenými možnostmi danými výší dostupných příjmů na straně druhé. Při výběru hlavního místa pro nákup potravin volí podobně jako servisní třída hypermarket, ovšem při bližším pohledu je patrné, že toto tvrzení se vztahuje pouze na obyvatele měst nad 5 tisíc obyvatel, v menších městech a obcích je patrné

přiblížení k nákupním zvyklostem dělnické třídy, neboť zde nakupuje potraviny mezilehlá třída v největší míře v diskontních prodejnách. Skupiny, které přibližují nákupní zvyklosti servisní třídě, tvoří v mezilehlé třídě prostřední a nejstarší věková kohorta. U těchto skupin převládá preference nakupování potravin v hypermarketech, zatímco nejmladší věková kohorta není ve výběru prodejny nijak vyhraněná. Citlivostní na cenu se mezilehlá třída přibližuje dělnické třídě, což je jasný indikátor nedostatečného příjmu pro přejímání nákupních zvyklostí servisní třídy. Co však může tato třída více ovlivnit, jsou požadavky na pohodlí při nakupování potravin, čímž se opět přibližuje požadavkům servisní třídy. V otázce citlivosti na kvalitu potravin tvoří mezilehlá třída pomyslný zlatý střed, kdy je na kvalitu citlivější více než dělnická třída, ale méně než třída servisní.

Závěrem tak lze konstatovat, že v konzumní kultura sociálních tříd při nakupování potravin je stratifikovaná v návaznosti na symbolický projev spotřeby, je však limitovaná dostupnou výší příjmů sociálních tříd.

4.4 Shrnutí

Bohaté historicko-politické pozadí v období od konce II. světové války do současnosti staví problematiku obstarávání a spotřeby potravin v návaznosti na sociální třídy na území České republiky (Československa) do dvou vzájemně protichůdných poloh. Na jedné straně stojí období komunismu, charakteristické snahou o nivelizaci společnosti a centrálním plánováním, které v sobě zahrnovalo i výrobu a distribuci potravin, na druhé straně období demokracie, příznačné rostoucí třídní stratifikovaností, ale také svobodným rozvojem trhu a širokou nabídkou potravin v rozdílné kvalitě i ceně.

V období komunismu po roce 1948 byly podmínky pro třídní stratifikaci značně omezené. Oficiální politika se snažila potlačovat rozdíly ve společnosti platovou nivelizací a reorganizací pracovních sil v rámci národního hospodářství. Sociální třídy, které by reprodukovaly své zažité spotřební vzorce, byly rozbity a napasovány do nového rozdělení společnosti – na dělníky, zaměstnance a družstevní rolníky. Toto nové uspořádání společnosti nebylo třídní v klasickém slova smyslu, přestože proklamace o třídním boji se objevovaly po celou dobu trvání socialismu. Zde měla vládní garnitura zejména na mysli pracujícího dělníka v protikladu k buržoazii, kterou se snažila ve společnosti vymýtit.

Společenská nivelizace se projevila i ve spotřebě potravin. V celkovém pohledu docházelo v průběhu 70. let vlivem působení salámové politiky a dostupnosti stejných potravin napříč celou společností ke sblížování spotřeby potravin mezi jednotlivými typy domácností. Vyčleňovaly se zejména domácnosti družstevních rolníků, u kterých i během

období komunismu přetrvávalo samozásobitelství. Ovšem i míra samozásobitelství jednotlivými typy potravin postupně klesala a v obstarávání potravin stále více převládalo pohodlnější nakupování v obchodech.

Vzhledem k určité jednotvárnosti potravin nabízených socialistickým hospodářstvím se stalo symbolickou známkou luxusu jižní ovoce. Tato komodita v sobě nesla hodnotu určité výjimečnosti. Spotřeba jižního ovoce stoupala v průběhu 60. – 70. let napříč celou společností, až došlo k tomu, že převýšila ve 2. polovině 70. let spotřebu místního ovoce mírného pásma (jablka, broskve apod.). Tento trend však nastal pouze u domácností dělníků a zaměstnanců. Konzumace jižního ovoce v domácnostech dělníků nedosahovala takové úrovně jako u dělníků a zaměstnanců. Zejména po započtení naturální spotřeby ovoce mírného pásma se tak spotřeba jižního ovoce u této skupiny přes míru spotřeby místního sezónního ovoce nedostala. Z tohoto příkladu plyne, že domácnosti družstevních rolníků nepřikládaly symbolickému vyjádření spotřeby takovou váhu, jako domácnosti dělníků a zaměstnanců. Do určité míry k tomuto stavu přispěl fakt, že většina družstevních rolníků žila na vesnici, tedy v místech odkázaných v lokálním měřítku na místní prodejnu se smíšeným zbožím, kde nebyl k dispozici takový výběr ovoce jako ve specializovaných prodejnách ovoce a zeleniny ve větších městech.

Určitým protipólem možností spotřeby a obstarávání potravin k období komunismu je období následující po sametové revoluci roku 1989 a transformaci ekonomiky. Bez umělého udržování beztřídní společnosti se v relativně krátké době začala společnost stratifikovat na základě zastávaného zaměstnání nebo úspěchu na poli soukromého podnikání a z nich plynoucích příjmů. Pomalu se začaly měnit také spotřební zvyklosti jednotlivých tříd.

Sociální rozvrstvení ve společnosti se projevilo i ve spotřebě potravin. V konzumaci potravin dochází mezi jednotlivými sociálními třídami ke sblížení, ovšem v období na počátku 90. let byly rozdíly mezi třídami na poměrně vysoké úrovni. Po roce 2000 začíná docházet ke snižování rozdílů u většiny potravin, což ovšem neznamená, že mezi třídami rozdíl ve spotřebě neexistuje. Zatímco servisní třída udržuje svou spotřebu na stejné či mírně klesající hladině, spotřeba množství potravin mezilehlé třídy kontinuálně stoupá. Tyto dvě třídy se tak ve spotřebě potravin stále více přibližují. Naopak u dělnické třídy dochází v průběhu času k poklesu spotřeby potravin, při pohledu na konkrétní druhy komodit je však patrné, že zejména levných druhů potravin spotřebují dělnické třídy mnohem větší množství než ostatní třídy.

Projevuje se tu tak stejný trend, jaký zaznamenaly i výsledky zkoumání nákupního chování při obstarávání potravin. I z tohoto úhlu pohledu se jasně vyčleňuje dělnická třída oproti servisní a mezilehlé třídě svou vysokou citlivostí na cenu, ovšem nízkou citlivostí na kvalitu potravin či pohodlí při nakupování potravin. Dělnická třída volí jako své hlavní místo pro nákup potravin diskontní prodejny, které nabízí svým zákazníkům nižší cenu potravin při nižším nákupním komfortu. Oproti tomu servisní třídy jasně preferují kvalitu potravin a pohodlí při nakupování, jsou v porovnání s ostatními třídami nejméně citlivé na cenu a jako své hlavní místo pro nákup potravin si volí hypermarket. Mezilehlé třídy se pak kromě spotřeby přibližují servisním třídám i nákupním chováním, kdy při vysoké citlivosti na pohodlí při nákupu a střední míru citlivosti na kvalitu potravin volí ve většině případů jako hlavní místo svých nákupů také hypermarket. Mezilehlá třída je však limitovaná ve spotřebě i nákupním chování výší svého příjmu.

Ze závěrů této práce je patrné, jak se konzumní kultura měnila v průběhu času. V období komunismu šely jak společenská struktura, tak i spotřeba potravin k postupné nivelizaci. V dnešní době se společenská struktura i spotřeba změnily, staly se více stratifikované. Mezilehlá třída se ve své spotřebě potravin podobá servisní třídě, čímž dochází k vytyčování symbolické hranice mezi ní a dělnickou třídou, která je ve svých symbolických projevech spotřeby limitována svými příjmy.

Seznam použité literatury a odborných článků

- Arlt, Josef, Markéta Arltová. 2009. *Ekonomické časové řady*. Příbram: Professional Publishing.
- Boček, Martin a kol. 2009. *POP – In-store komunikace v praxi. Trendy a nástroje marketingu v místě prodeje*. Praha: Grada Publishing, a.s.
- Bourdieu, Pierre. 1984. *Distinction: a social critique of the judgement of taste*. Londýn: Routledge.
- Budíková Marie, Maria Králová, Bohumil Maroš. 2010. *Průvodce základními statistickými metodami*. Praha: Grada Publishing, a.s.
- Český statistický úřad. 1971. *Statisticko-ekonomické informace. Vývoj maloobchodní sítě v letech 1962-1970 v ČSR*. Praha: Český statistický úřad
- Český statistický úřad. 1994. *Časové řady základních ukazatelů statistiky práce (1948-1992) II. díl*. Praha: Český statistický úřad.
- Český statistický úřad. 1997. *Klasifikace individuální spotřeby podle účelu - CZ-COICOP*. Zlín-Louky, SIAK, s.r.o.
- Český statistický úřad. 1983. *Peněžní příjmy, vydání a naturální spotřeba u domácností zpravodajského souboru SŽÚD v letech 1957-1982 v ČSR*. Praha: Český statistický úřad.
- Český statistický úřad. 2007. *Časové řady základních ukazatelů statistiky práce (1948-2006)*. Praha: Český statistický úřad.
- Český statistický úřad. 2008a. *Klasifikace ekonomických činností (CZ-NACE)*. Praha: Český statistický úřad.
- Český statistický úřad. 2008b. *Časové řady základních ukazatelů statistiky práce*. Praha: Český statistický úřad.
- Český statistický úřad 2010a. *Analýza stavu maloobchodní sítě na území ČR*. Praha: Český statistický úřad.
- Český statistický úřad. 2010b. *Klasifikace zaměstnání (CZ-ISCO)*. Praha: Český statistický úřad.
- Český statistický úřad 2010c. *Stav prodejních jednotek v České republice za rok 1999*. Praha: Český statistický úřad.
- Čornej, Petr, Jiří Pokorný. 2003. *Dějiny českých zemí do roku 2004 ve zkratce*. Praha: Práh.
- Disman, Miroslav. 1993. *Jak se vyrábí sociologická znalost*. Praha: Karolinum.
- Erikson, R., J. H. Goldthorp. 1992. *The Constant Flux. A Study of Class Mobility in Industrial Societies*. Oxford: Clarendon Press.
- Featherstone, Mike. 2007. *Consumer culture and postmodernism*. London: SAGE Publications Ltd.
- Ganzeboom, H. B. G., D. J. Treiman. 2003. Three Internationally Standardised Measures for Comparative Research on Occupational Status. In: Hoffmeyer-Zlotnik J. H. P., Wolf, Ch. (eds.). *Advanced in Cross-National Comparison. A European Working Book for Demographic and Socio-Economic Variables*. New York: Kluwer.
- Geršlová, Jana, Sekanina, Milan. 2003. *Lexikon našich hospodářských dějin*. Praha: Nakladatelství Libri.

- Hendl, Jan. 2009. *Přehled statistických metod. Analýza a metaanalýza dat*. Praha: Portál.
- Hindls, Richard, Stanislava Hronová, Ilja Novák. 2000. *Metody statistické analýzy pro ekonomy*. Praha: Management press.
- Hindls, Richard a kol. 2004. *Statistika pro ekonomy*. Praha: Professional Publishing.
- Holman, Robert. 2000. *Transformace české ekonomiky*. Praha: Centrum pro ekonomiku a politiku.
- Houška, Václav a kolektiv. 1971. *Vývoj zemědělství a výživy v Československu*. Praha: SEVT.
- Janovský, Julius. 1994. *Dějiny Československé republiky 1918-1992*. Praha: S & M.
- Kaplan, Karel. 1991a. *Československo v letech 1945-1948*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kaplan, Karel. 1991b. *Československo v letech 1948-1953*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kaplan, Karel. 1992. *Československo v letech 1953-1966*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kaplan, Karel. 1993a. *Československo v letech 1967-1969*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kaplan, Karel. 1993b. *Nekrvavá revoluce*. Praha: Mladá fronta.
- Kaplan, Karel. 2007. *Proměny české společnosti 1948-1960. Česká společnost po roce 1945*. Praha: Ústav pro soudobé dějiny AV ČR.
- Katrňák, Tomáš. 2005. *Třídní analýza a sociální mobilita*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Katrňák, Tomáš, Petr Fučík. 2010. *Návrat k sociálnímu původu. Vývoj sociální stratifikace české společnosti v letech 1989 – 2009*. Brno: Centrum pro studium demokracie a kultury.
- Keller, Jan. 1997. *Úvod do sociologie*. Praha: Slon.
- Kocian, Jiří. 1991. *Poválečný vývoj v Československu 1945-1948*. Praha: Státní pedagogické nakladatelství.
- Kučera, Jaroslav. 1992. *Odsunové ztráty sudetoněmeckého obyvatelstva. Problémy jejich přesného vyčíslení*. Praha: Federální ministerstvo zahraničních věcí ČSFR.
- Machonin, Pavel. 1969. *Československá společnost. Sociologická analýza sociální stratifikace*. Bratislava: Epoque.
- Machonin, Pavel, Milan Tuček. 1996. *Česká společnost v transformaci. K proměnám sociální struktury*. Praha: Sociologické nakladatelství.
- Mencl, Vojtěch. 1990. *Křižovatky 20. století. Světlo na bílá místa v nejnovějších dějinách*. Praha: Naše vojsko, nakladatelství a knižní obchod, s.p.
- Možný, Ivo. 2002. *Česká společnost. Nejdůležitější fakta o kvalitě našeho života*. Praha: Portál, s.r.o.
- Možný, Ivo. 2009. *Proč tak snadno*. Praha: SLON.
- Petrusek, Miloslav. 1989. Sociální nerovnosti – fakt a problém (K redistributivní hypotéze vzniku sociálních nerovností). in: *Sociální diferenciacie současné československé a polské společnosti v oblasti materiálních podmínek života. Sborník statí ze společného čs.-*

- polského semináře, Varšava květen 1988.* Praha: Ústav pro filozofii a sociologii ČSAV Praha
- Petrusek, Miloslav. 1996. *Velký sociologický slovník.* Praha: Karolinum.
- Průcha, Václav a kol. 2009. *Hospodářské a sociální dějiny Československa 1918-1992. II. díl. Období 1945-1992.* Brno: Nakladatelství Doplněk.
- Reichel, Jiří. 2009. *Kapitoly metodologie sociálních výzkumů.* Praha: Grada Publishing.
- Řehák, Jan, Pavel Mánek. 1994. *Prostředky kauzálního modelování v sociologii: shrnující pojednání o postupech a přehled základních pojmů.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Schiffman, L. G., Kanuk, L. L. 2004. *Nákupní chování.* Brno: Computer Press.
- Spilková, Jana. 2012. *Geografie maloobchodu a spotřeby: Věda o nakupování.* Praha: Karolinum
- Srb, Vladimír, Alois Andrlé. Industrializace a deagrarizace Československa 1950-1991 podle okresů. *Demografie. Revue pro výzkum populačního vývoje.* 1999, roč. 41, č. 1, s. 6-23. Český statistický úřad. Praha: GTA.
- Šafr, Jiří. Okázalá spotřeba a sociální třídy v České republice v roce 2004. *SDA Info – Informační bulletin Sociologického datového archivu.* 2006, roč. 8, č. 2, s. 13-16. Sociologický ústav Akademie věd České republiky. [online]. [citováno 7. 9. 2012]. Dostupné z: http://www.socdistance.wz.cz/publikace/sdai2006_safr_okazspotreba.pdf.
- Šafr, Jiří. 2008. *Životní styl a sociální třídy: vytváření symbolické kulturní hranice diferenciací vkusu a spotřeby.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Šanderová, Jadwiga. 2008. Hlavní proudy teorie a výzkumu sociální stratifikace. in: Šubrt, Jiří a kolektiv. *Soudobá sociologie II. (Teorie sociálního jednání a sociální struktury).* Praha: Karolinum.
- Štiková, Olga. Aktuální vývoj vnitřního obchodu. Shrnutí výsledků studie "Shopping monitor 2011". Shrnutí výsledků "Ročenky Českého a slovenského obchodu a marketingu 2010". *Bulletin ÚZEI.* 2011, č. 4, s. 1-12. Ústav zemědělské ekonomiky a informací. Praha: ÚZEI.
- United Nations. Department of Economic Affairs. 1948. *Post-war Shortages of Food and Coal.* New York: Lake Success.
- Vávra, Martin. 2007. *Archivace sociologických dat.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Vávra, Martin, Čížek, Tomáš. 2011. Sekundární analýza socio-ekonomických dat a zdroje dat. In: *Zkoumání veřejného mínění, zdroje dat a kvalita dat z výběrového šetření.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Večerník, Jiří. 1969. Problém materiálních potřeb v sociologii. In: *Sociologický časopis č. 5.* Praha: Sociologický ústav AV ČR.
- Vykoukal, Jiří, Bohuslav Litera. 2000. *Východ. Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944-1989.* Praha: Nakladatelství Libri.
- Vysekalová, Jitka a kol. 2011. *Chování zákazníka. Jak odhalit tajemství „černé skříňky“.* Praha: Grada Publishing, a.s.
- Záboj, Marek. 2010. *Obchodní operace.* Elportál, Brno: Masarykova univerzita.
- Zamazalová, Marcela. 2009. *Marketing obchodní firmy.* Praha: Grada Publishing, a.s.
- Zamazalová, Marcela. 2010. *Marketing. 2. přepracované vydání.* Praha: C. H. Beck

Seznam použitých internetových odkazů

Český statistický úřad. 31. 1. 2012. *Průměrný počet zaměstnanců v národním hospodářství podle ekonomické činnosti (sekce CZ-NACE), (fyzické osoby) 2005-2010*. [online]. [citováno 23. 6. 2012]. Dostupné z: http://www.czso.cz/csu/2012edicniplan.nsf/publ/3107-12-p1_2012.

Nielsen. 2011. *Moderní maloobchodní trh 2010*. [online]. [citováno 30. 10. 2011] <http://www.mistoprodeje.cz/proc-misto-prodeje/hypermarkety-2010.html>.

Plz, iDNES.cz. 11. 6. 2006. *Před 15 lety otevřel první český supermarket*. [online]. [citováno 21. 6. 2012] Dostupné z: http://ekonomika.idnes.cz/pred-15-lety-otevrel-prvni-cesky-supermarket-fmj-/ekonomika.aspx?c=A060801_114604_ekonomika_plz.

Skála, Zdeněk. 2009. *TOP50 českého obchodu. Trendy trhu a vývoj řetězců*. [online]. [citováno 21. 6. 2012] Dostupné z: http://www.incoma.cz/images/press/TOP50_2009.pdf.

VassarStats. Nedatováno. *Online kalkulačtor statistických výpočtů*. [online]. [citováno 23. 6. 2012]. Dostupné z: <http://vassarstats.net/newcs.html>.

Wikipedia a. Nedatováno. *Maloobchod*. [online]. [citováno 30. 10. 2011] Dostupné z: <http://cs.wikipedia.org/wiki/Maloobchod>.

Wikipedia b. Nedatováno. *První samoobsluha v USA*. [online]. [citováno 25. 3. 2012] Dostupné z: cs.wikipedia.org/wiki/Samoobsluha_%28obchod%29#cite_note-rozhlas-1

Seznam tabulek*

2.3.1.2.1.1 – Počty odsunutých Němců z Československa v letech 1945-1949

2.3.1.3.1.1 - Počty maloobchodních jednotek, z toho sortimentní potravinářské, v Československu v období 1946-1989

2.3.2.3.1.1 - Stav prodejních jednotek potravinářského zboží v České republice v roce 1999

3.2.1.1 – Plná a redukovánoé verze třídního schématu EGP

3.2.1.2 - Procentní vyjádření trojtřídní struktury EGP v časové řadě

3.3.1.1.1 - Rozložení zkoumaného vzorku do sedmitřídního schématu EGP

3.3.1.1.2 - Rozložení zkoumaného vzorku do trojtřídního schématu EGP

3.6.1.1.1 - Nákupní zvyklosti tříd - velké a průběžné nákupy, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

3.6.1.1.2 - Nákupní zvyklosti tříd - velké a průběžné nákupy - vliv vlastnictví automobilu, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

3.6.1.1.3 - Nákupní zvyklosti tříd - velké a průběžné nákupy - vliv věku, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

3.6.1.1.4 - Nákupní místo podle tříd - typy prodejen, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua

* Číslování tabulek a obrázků je koncipováno takto: první číslice označují číslo podkapitoly, v níž je na ně odkazováno, v případě uvedení v příloze je prvním znakem písmeno A. Předposlední znak znamená 1 pro tabulku, 2 pro obrázek. Poslední znak je pořadové číslo tabulky nebo obrázku v uvedené podkapitole nebo příloze.

- 3.6.1.1.5 - Nákupní místo podle tříd - typy prodejen - vliv věku, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua
- 3.6.1.1.6 - Nákupní strategie tříd dle velikosti obce, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta, adjustovaná residua
- 3.6.1.1.7 - Nákupní místo podle tříd - typy prodejen - hrubý a čistý vztah, populace ČR 18-79 let, sloupcová procenta
- 3.6.2.1.1 - Citlivost tříd na cenu potravin, populace ČR 18-79 let
- 3.6.3.1.1 - Citlivost tříd na kvalitu potravin, populace ČR 18-79 let
- 3.6.4.1.1 - Citlivost tříd na pohodlí při nakupování potravin, populace ČR 18-79 let
- A.1.1.1 - Procentní podíl žen v odvětvích národního hospodářství v Československu v letech 1948-1989
- A.1.1.2 - Procentní podíl žen v odvětvích národního hospodářství v Československu v letech 1990-2006
- A.2.1.1 - Procentní vyjádření počtu pracovníků dle převažující činnosti závodu v letech 1948-1989 (dle klasifikace ekonomických činností OKEČ)
- A.2.1.2 - Procentní vyjádření počtu pracovníků dle převažující činnosti závodu v letech 1990-2005 (dle klasifikace ekonomických činností OKEČ)
- A.2.1.3 - Procentní vyjádření počtu pracovníků dle převažující činnosti závodu v letech 2005-2010 (dle klasifikace ekonomických činností CZ-NACE)
- A.5.1.1 - Roční struktura výdajů (z toho za potraviny) dle jednotlivých typů domácností v letech 1955 - 1980 v Československu
- A.5.1.2 - Roční struktura výdajů (z toho za potraviny) dle sociálních tříd v letech 1993-2010 v České republice
- A.6.1.1 - Naturální spotřeba potravin v letech 1961-1980
- A.6.1.2 - Naturální spotřeba potravin v letech 1993-2010
- A.7.1.1 – Variační koeficient pro spotřebu potravin v domácnostech dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků, roky 1961-1980
- A.7.1.2 – Variační koeficient pro spotřebu potravin v domácnostech dělníků a zaměstnanců, roky 1961-1980
- A.7.1.3 – Variační koeficient pro spotřebu potravin pro servisní, mezilehlou a dělnickou třídu, roky 1993-2010
- A.8.1.1 – Spotřeba potravin v domácnostech dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků, roky 1961-1980
- A.8.1.2 – Spotřeba potravin servisní, mezilehlé a dělnické třídy, roky 1993-2010
- A.9.1.1 - EGP třídni schéma

Seznam obrázků

- 2.3.1.2.2.1 - Procentní vyjádření počtu pracovníků v zemědělství, průmyslu a stavebnictví v Československu v letech 1945 - 1989

- 2.3.1.3.2.1 - Hodnota koeficientu Cramerovo V pro podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích domácností pro domácnosti dělníků, rolníků a zaměstnanců pro roky 1961-1980
- 2.3.1.3.2.2 - Variační koeficient pro spotřebu potravin v domácnostech dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků, vybrané komodity, roky 1961-1980
- 2.3.1.3.2.3 - Variační koeficient pro spotřebu potravin v domácnostech dělníků a zaměstnanců, vybrané komodity, roky 1961-1980
- 2.3.1.3.2.4 - Počty jednotek stálé potravinářské maloobchodní sítě 1962-1985 v Československu, stavy k počátku roku
- 2.3.2.3.2.1 – Tržní podíl maloobchodních formátů v letech 1998 – 2008
- 2.3.2.3.2.2 - Hodnota koeficientu Cramerovo V pro podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích domácností pro domácnosti zaměstnanců, zemědělců a samostatně výdělečně činných osob pro roky 1993-2010
- 2.3.2.3.2.3 - Variační koeficient pro spotřebu potravin v servisní, mezilehlé a dělnické třídě, vybrané komodity, roky 1993-2010
- 2.3.2.3.2.4 – Počet prodejen největších maloobchodních řetězců v ČR k prosinci 2010
- 3.2.2.1 - Model třídního schématu EGP
- 3.6.2.2.1 - Citlivost tříd na cenu potravin, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti
- 3.6.2.2.2 - Citlivost tříd na cenu potravin – věkové kategorie, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti
- 3.6.2.2.3 - Citlivost tříd na cenu potravin – velikost obce, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti
- 3.6.3.2.1 - Citlivost tříd na kvalitu potravin, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti
- 3.6.3.2.2 - Citlivost tříd na kvalitu potravin – věkové kategorie, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti
- 3.6.3.2.3 - Citlivost tříd na kvalitu potravin – velikost obce, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti
- 3.6.4.2.1 - Citlivost tříd na pohodlí při nakupování potravin, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti
- 3.6.4.2.2 - Citlivost tříd na pohodlí při nakupování potravin – věkové kategorie, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti
- 3.6.4.2.3 - Citlivost tříd na pohodlí při nakupování potravin – velikost obce, populace ČR 18-79 let, 95% interval spolehlivosti
- A.1.2.1 - Procentní podíl žen v odvětvích národního hospodářství v Československu v letech 1948-1989
- A.1.2.2 - Procentní podíl žen v odvětvích národního hospodářství v Československu v letech 1990-2006
- A.3.2.1, A.3.2.2, A.3.2.3, A.3.2.4 a A.3.2.5 - Podíl ekonomicky aktivních obyvatel v zemědělství a lesnictví – roky 1950, 1961, 1970, 1980 a 1991

A.3.2.6, A3.2.7, A.3.2.8, A.3.2.9 a A.3.2.10 - Podíl ekonomicky aktivních obyvatel v průmyslu a stavebnictví – roky 1950, 1961, 1970, 1980 a 1991

A.4.2.1 - Vývoj maloobchodních cen základních druhů potravin v letech 1914-1969

A.5.2.1 - Procentní podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích v jednotlivých typech domácností v Československu v letech 1955 - 1980

A.5.2.2 - Procentní podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích v jednotlivých typech domácností v České republice v letech 1993-2010

A.5.2.3 - Hodnota koeficientu Cramerovo V pro podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích domácností pro domácnosti dělníků, rolníků a zaměstnanců pro roky 1961-1980 a pro domácnosti zaměstnanců, zemědělců a samostatně výdělečně činných osob v letech 1990-2011

Použitá data

Český statistický úřad – vybraná data ze statistiky Rodinných účtů, roky 1993-2010

Focus, Marketing & Social Research – Český spotřebitel a potraviny, rok 2009

Příloha č. 1

Tabulka A.1.1.1 - Procentní podíl žen v odvětvích národního hospodářství v Československu v letech 1948-1989

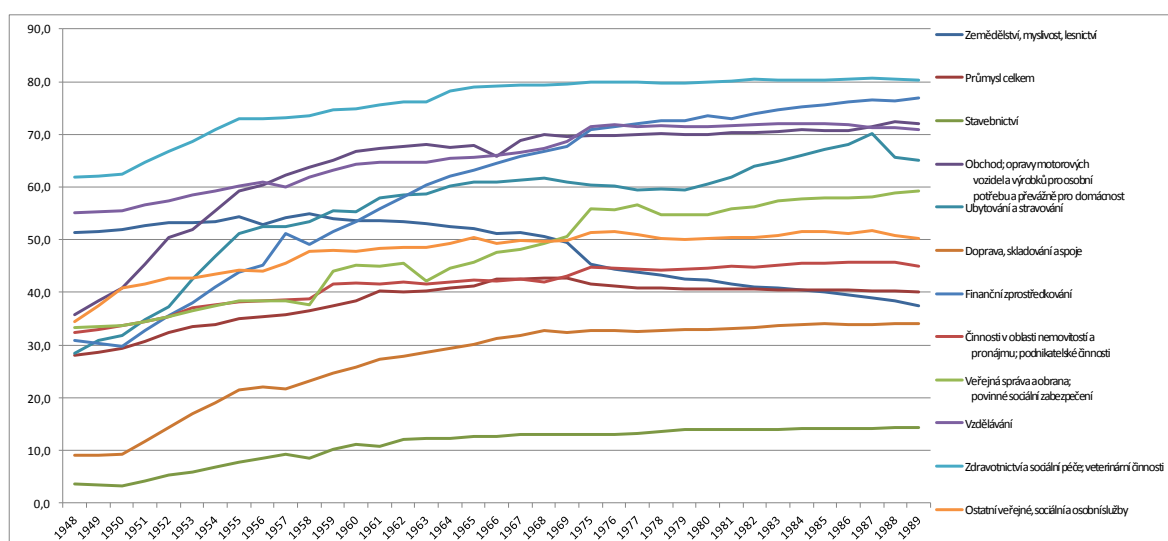
	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Zemědělství, myslivost, lesnictví	51,4	51,5	52,0	52,6	53,3	53,3	53,5	54,3	52,9	54,1	55,0	53,9	53,7	53,7	53,4	53,1	52,4	52,1	51,2	51,3	50,6
Průmysl celkem	28,0	28,7	29,3	30,6	32,3	33,5	33,9	35,1	35,4	35,8	36,6	37,4	38,4	40,3	40,0	40,3	40,8	41,3	42,6	42,5	42,7
Stavebnictví	3,7	3,5	3,3	4,2	5,3	5,8	6,8	7,7	8,5	9,2	8,5	10,2	11,1	10,8	12,0	12,2	12,3	12,6	12,6	13,1	13,1
Obchod; opravy motorových vozidel a výrobků pro osobní potřebu a převážně pro domácnost	35,8	38,3	40,8	45,4	50,4	51,9	55,5	59,2	60,3	62,3	63,7	65,1	66,7	67,4	67,7	68,0	67,6	67,9	65,9	68,9	69,9
Ubytování a stravování	28,4	30,8	31,8	34,9	37,3	42,5	46,9	51,2	52,4	52,5	53,5	55,4	55,4	57,9	58,4	58,6	60,2	60,9	60,9	61,4	61,7
Doprava, skladování a spoje	9,0	9,1	9,3	11,8	14,4	16,9	19,1	21,4	22,1	21,7	23,2	24,7	25,8	27,3	27,8	28,6	29,3	30,2	31,3	31,8	32,7
Finanční zprostředkování	30,9	30,4	29,8	32,7	35,5	38,1	41,0	43,8	45,1	51,1	49,1	51,5	53,5	55,9	58,2	60,4	62,0	63,1	64,5	65,8	66,8
Činnosti v oblasti nemovitosti a pronájmu; podnikatelské činnosti	32,3	33,0	33,7	34,5	35,3	37,0	37,7	38,2	38,3	38,6	38,8	41,6	41,7	41,6	41,9	41,6	42,0	42,4	42,2	42,5	42,0
Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení	33,4	33,5	33,6	34,5	35,4	36,5	37,5	38,4	38,4	38,3	37,7	44,0	45,1	44,9	45,5	42,2	44,6	45,7	47,6	48,1	49,3
Vzdělávání	55,1	55,3	55,5	56,6	57,4	58,5	59,2	60,1	61,0	60,0	61,9	63,2	64,4	64,6	64,6	65,4	65,7	66,0	66,5	67,3	67,3
Zdravotnictví a sociální péče; veterinární činnosti	61,8	62,1	62,5	64,6	66,7	68,6	70,8	72,9	72,9	73,2	73,5	74,6	74,9	75,5	76,1	76,1	78,2	79,0	79,2	79,3	79,4
Ostatní veřejné, sociální a osobní služby	34,4	37,5	40,8	41,6	42,8	42,7	43,4	44,2	44,0	45,6	47,7	48,0	47,7	48,4	48,6	48,5	49,2	50,4	49,3	49,9	49,7

Pokračování tabulky A.1.1.1

	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Zemědělství, myslivost, lesnictví	49,4	49,0	47,2	47,5	46,6	45,7	45,4	44,4	43,9	43,3	42,6	42,3	41,5	41,1	40,9	40,4	40,0	39,5	39,0	38,4	37,5
Průmysl celkem	42,8	43,0	42,8	42,3	42,1	41,8	41,5	41,2	40,9	40,8	40,6	40,7	40,7	40,6	40,4	40,5	40,5	40,4	40,3	40,2	40,0
Stavebnictví	13,0	12,8	12,5	12,6	13,1	13,0	13,0	13,1	13,3	13,6	14,0	14,0	13,9	13,9	13,9	14,1	14,2	14,1	14,1	14,4	14,3
Obchod; opravy motorových vozidel a výrobků pro osobní potřebu a převážně pro domácnost	69,5	70,2	70,4	69,5	69,6	69,8	69,8	69,7	69,9	70,1	69,9	69,9	70,3	70,3	70,5	70,8	70,7	70,7	71,4	72,4	72,1
Ubytování a stravování	60,9	61,5	60,9	61,8	61,1	60,6	60,3	60,2	59,5	59,7	59,5	60,6	61,8	63,9	64,9	66,0	67,2	68,0	70,1	65,6	65,0
Doprava, skladování a spoje	32,3	32,7	32,7	32,2	32,5	32,7	32,8	32,6	32,6	32,8	32,9	32,9	33,1	33,4	33,7	33,9	34,1	33,8	33,9	34,0	34,1
Finanční zprostředkování	67,7	68,3	68,7	69,3	70,9	70,4	70,9	71,5	72,1	72,6	72,5	73,5	72,9	73,9	74,6	75,2	75,6	76,1	76,6	76,4	76,9
Činnosti v oblasti nemovitosti a pronájmu; podnikatelské činnosti	43,0	43,3	43,9	44,6	44,8	44,6	44,8	44,6	44,4	44,3	44,4	44,6	45,0	44,8	45,2	45,5	45,5	45,7	45,8	45,8	44,9
Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení	50,6	52,1	53,6	63,4	54,6	55,5	55,9	55,6	56,6	54,8	54,8	54,7	55,9	56,3	57,4	57,8	57,9	57,9	58,2	58,9	59,2
Vzdělávání	68,7	68,8	68,0	69,8	70,8	71,1	71,5	71,8	71,5	71,6	71,4	71,4	71,6	71,8	72,0	72,0	72,0	71,9	71,2	71,2	70,8
Zdravotnictví a sociální péče; veterinární činnosti	79,6	79,7	79,6	79,8	79,9	79,9	79,9	80,0	79,9	79,7	79,8	80,0	80,1	80,4	80,3	80,3	80,3	80,4	80,6	80,4	80,2
Ostatní veřejné, sociální a osobní služby	49,9	48,3	50,2	51,9	51,6	51,4	51,3	51,5	50,9	50,3	50,0	50,2	50,4	50,4	50,8	51,6	51,6	51,2	51,7	50,7	50,3

Zdroj: Český statistický úřad 1994: 22-30.

Obrázek A.1.2.1 - Procentní podíl žen v odvětvích národního hospodářství v Československu v letech 1948-1989

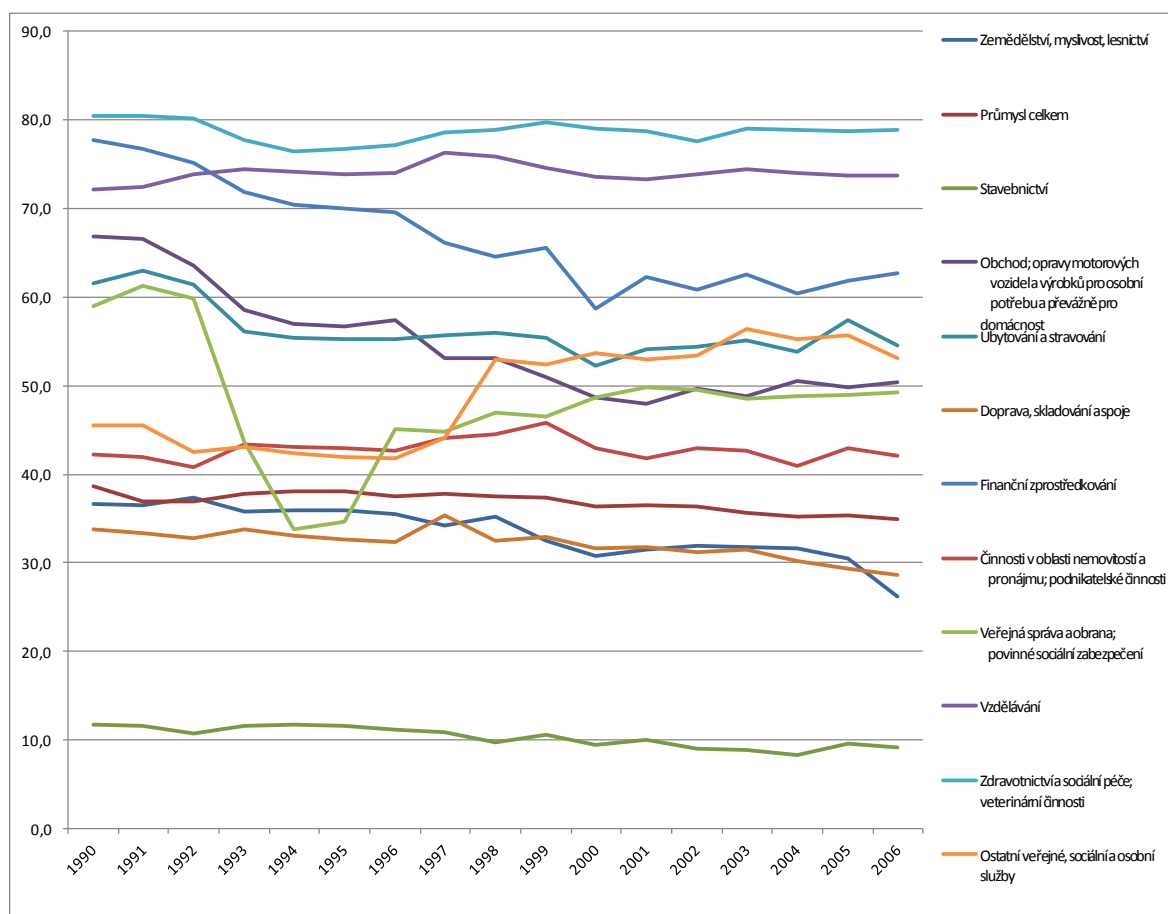
Zdroj: Český statistický úřad 1994: 22-30.

Tabulka A.1.1.2 - Procentní podíl žen v odvětvích národního hospodářství v Československu v letech 1990-2006

	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Zemědělství, myslivost, lesnictví	36,7	36,5	37,4	35,9	36,0	35,9	35,5	34,2	35,3	32,5	30,8	31,6	31,9	31,7	31,7	30,5	26,2
Průmysl celkem	38,6	36,9	36,9	37,7	38,1	38,1	37,6	37,8	37,5	37,4	36,4	36,5	36,4	35,6	35,2	35,4	34,9
Stavebnictví	11,8	11,6	10,8	11,6	11,7	11,6	11,2	10,9	9,8	10,5	9,5	10,0	9,0	8,8	8,2	9,6	9,2
Obchod; opravy motorových vozidel a výrobků pro osobní potřebu a převážně pro domácnost	66,9	66,6	63,5	58,6	57,0	56,7	57,4	53,1	53,0	50,9	48,7	47,9	49,7	48,8	50,6	49,8	50,4
Ubytování a stravování	61,6	63,0	61,4	56,1	55,5	55,2	55,3	55,8	56,0	55,4	52,3	54,1	54,4	55,2	53,8	57,5	54,5
Doprava, skladování a spoje	33,8	33,4	32,8	33,8	33,1	32,7	32,4	35,4	32,5	32,9	31,6	31,7	31,3	31,5	30,1	29,4	28,6
Finanční zprostředkování	77,7	76,8	75,1	71,9	70,4	70,0	69,6	66,2	64,5	65,6	58,7	62,3	60,9	62,5	60,4	61,8	62,6
Činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu; podnikatelské činnosti	42,3	41,9	40,8	43,3	43,1	42,9	42,6	44,0	44,5	45,8	43,0	41,8	43,0	42,7	40,9	43,0	42,1
Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení	59,0	61,3	59,8	43,7	33,8	34,7	45,1	44,8	47,0	46,6	48,6	49,8	49,5	48,5	48,8	49,0	49,2
Vzdělávání	72,1	72,4	73,8	74,5	74,1	73,8	74,0	76,4	75,8	74,5	73,5	73,3	73,9	74,5	74,0	73,8	73,7
Zdravotnictví a sociální péče; veterinární činnosti	80,5	80,5	80,2	77,7	76,4	76,7	77,1	78,7	78,9	79,7	79,1	78,8	77,6	79,0	78,9	78,7	78,9
Ostatní veřejné, sociální a osobní služby	45,6	45,6	42,5	43,1	42,3	42,0	41,8	44,1	53,0	52,3	53,7	52,9	53,5	56,5	55,2	55,6	53,1

Zdroj: 1990-1992 Český statistický úřad 1994: 30; 1993-2005 Český statistický úřad 2007: 27-38; 2006 Český statistický úřad 2008b: 100.

Obrázek A.1.2.2 - Procentní podíl žen v odvětvích národního hospodářství v Československu v letech 1990-2006

Zdroj: 1990-1992 Český statistický úřad 1994: 30; 1993-2005 Český statistický úřad 2007: 27-38; 2006 Český statistický úřad 2008b: 100.

Příloha č. 2

Tabulka A.2.1.1 - Procentní vyjádření počtu pracovníků dle převažující činnosti závodu v letech 1948-1989 (dle klasifikace ekonomických činností OKEČ)

	1948	1949	1950	1951	1952	1953	1954	1955	1956	1957	1958	1959	1960	1961	1962	1963	1964	1965	1966	1967	1968
Zemědělství, myslivost, lesnictví	34,7	33,5	32,2	31,0	29,5	28,3	28,3	27,7	26,6	25,3	24,5	23,4	21,6	20,4	19,6	19,3	18,9	18,2	17,8	17,2	16,7
Průmysl celkem	35,2	35,1	35,1	35,9	37,1	37,6	37,8	38,1	38,4	39,4	39,4	40,2	41,6	41,8	42,3	41,8	41,8	41,8	42,0	41,9	41,7
Stavebnictví	3,5	4,3	5,0	5,4	5,7	6,1	5,8	5,8	6,2	6,3	6,8	7,3	7,3	7,5	7,2	6,9	6,9	6,9	7,0	7,3	7,4
Obchod; opravy motorových vozidel a výrobků pro osobní potřebu a převážně pro domácnost	7,6	7,8	7,8	7,7	7,5	7,3	7,3	7,4	7,4	7,1	7,2	7,1	7,1	7,3	7,3	7,6	7,6	7,5	7,4	7,4	7,7
Úbytování a stravování	1,3	1,3	1,3	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2	1,2	1,3	1,2	1,2	1,2
Doprava, skladování a spoje	5,4	5,4	5,5	5,6	5,7	5,8	5,8	5,8	5,9	5,9	6,1	6,0	6,0	6,0	6,0	6,2	6,3	6,3	6,3	6,4	6,5
Finanční zprostředkování	0,9	0,8	0,8	0,7	0,7	0,7	0,6	0,6	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5
Činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu; podnikatelské činnosti	2,5	2,5	2,6	2,7	2,7	2,9	3,2	3,5	3,9	4,1	4,2	4,2	4,4	4,7	5,0	5,3	5,4	5,7	6,0	6,3	6,3
Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení	2,5	2,7	2,9	2,7	2,5	2,4	2,2	2,0	1,9	2,0	1,8	1,8	1,6	1,6	1,6	1,6	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5
Vzdělávání	2,2	2,3	2,5	2,6	2,9	3,0	3,0	3,1	3,1	3,3	3,3	3,3	3,4	3,7	3,7	3,9	4,0	4,2	4,2	4,2	4,3
Zdravotnictví a sociální péče; veterinární činnosti	1,9	2,1	2,2	2,3	2,5	2,7	2,7	2,7	2,8	2,8	2,8	2,8	2,9	2,9	3,1	3,1	3,1	3,2	3,3	3,3	3,4
Ostatní veřejné, sociální a osobní služby	2,3	2,2	2,1	2,1	2,0	2,0	2,1	2,1	2,1	2,1	2,2	2,2	2,3	2,4	2,5	2,6	2,7	2,8	2,8	2,8	2,8

Pokračování tabulky A.2.1.1

	1969	1970	1971	1972	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989
Zemědělství, myslivost, lesnictví	16,0	15,7	15,6	14,8	14,4	14,2	13,8	13,4	13,1	12,8	12,6	12,5	12,4	12,3	12,0	12,0	12,0	11,9	11,9	11,8	11,6
Průmysl celkem	41,1	41,5	41,3	41,3	41,3	41,1	41,0	40,7	40,4	40,4	40,2	39,9	39,9	39,8	39,9	39,7	39,5	39,5	39,4	39,2	39,1
Stavebnictví	7,4	7,4	7,5	7,7	7,9	8,0	8,1	8,2	8,1	8,1	8,1	8,0	7,9	7,7	7,7	7,7	7,7	7,8	7,8	7,7	7,3
Obchod; opravy motorových vozidel a výrobků pro osobní potřebu a převážně pro domácnost	8,1	7,8	8,2	8,6	8,7	8,7	8,8	8,9	9,1	9,1	9,2	9,2	9,2	9,3	9,4	9,4	9,4	9,4	9,4	9,5	9,7
Úbytování a stravování	1,3	1,3	1,3	1,4	1,4	1,4	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,6	1,6	1,6	1,7	1,6	1,6	1,7	1,8
Doprava, skladování a spoje	6,8	6,8	6,8	6,7	6,7	6,7	6,6	6,7	6,7	6,7	6,7	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,6	6,5	6,5	6,5	6,5
Finanční zprostředkování	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,5	0,4	0,5	0,5	0,5	0,5
Činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu; podnikatelské činnosti	6,5	6,2	6,1	6,2	6,1	6,2	6,3	6,4	6,5	6,5	6,5	6,7	6,7	6,8	6,8	6,9	7,0	7,1	7,0	7,1	7,2
Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení	1,5	1,6	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,5	1,7	1,7	1,7	1,8	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7	1,7
Vzdělávání	4,3	4,4	4,3	4,5	4,5	4,6	4,6	4,7	4,8	4,9	5,0	5,1	5,1	5,2	5,3	5,4	5,4	5,5	5,6	5,6	5,7
Zdravotnictví a sociální péče; veterinární činnosti	3,6	3,7	3,8	3,9	4,0	4,1	4,2	4,3	4,4	4,4	4,5	4,6	4,7	4,8	4,8	4,8	4,9	4,9	5,0	5,0	5,1
Ostatní veřejné, sociální a osobní služby	2,9	3,2	3,1	2,9	3,0	3,0	3,1	3,2	3,4	3,4	3,5	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,7	3,6	3,6	3,7	3,8

Zdroj: Český statistický úřad 1994: 5-9.

Tabulka A.2.1.2 - Procentní vyjádření počtu pracovníků dle převažující činnosti závodu v letech 1990-2005 (dle klasifikace ekonomických činností OKEČ)

OKEČ	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	2005	2006
Zemědělství, myslivost, lesnictví	11,8	10,0	8,6	6,8	6,9	6,2	6,0	5,7	5,1	4,9	4,6	4,3	4,3	4,2	4,0	3,9	3,7
Průmysl celkem	37,9	38,5	36,5	35,3	33,1	32,5	31,9	32,5	32,4	32,2	31,5	31,8	31,0	30,6	30,5	30,6	30,5
Stavebnictví	7,5	8,0	8,3	9,4	9,1	9,0	9,0	8,8	8,8	8,5	8,6	8,3	8,1	8,1	8,2	8,3	8,3
Obchod; opravy motorových vozidel a výrobků pro osobní potřebu a převážně pro domácnost	9,8	9,6	11,0	12,6	14,4	14,9	15,4	14,8	14,5	14,6	14,4	14,6	15,0	14,7	14,7	14,6	14,5
Ubytování a stravování	1,7	1,7	2,1	2,3	2,8	2,8	3,1	3,1	3,5	3,4	3,5	3,5	3,5	3,5	3,7	3,5	3,4
Doprava, skladování a spoje	7,0	7,3	7,4	7,9	7,2	7,1	7,2	7,1	7,1	7,4	7,3	7,3	7,4	7,5	7,4	7,2	7,2
Finanční zprostředkování	0,5	0,7	1,0	1,3	1,6	1,7	1,8	1,8	2,0	1,8	2,0	1,9	1,8	1,7	1,7	1,6	1,6
Činnosti v oblasti nemovitostí a pronájmu; podnikatelské činnosti	7,1	6,9	6,9	6,3	7,0	7,8	7,6	7,9	8,0	8,5	9,2	9,4	9,7	9,9	9,9	9,9	10,4
Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení	1,8	2,0	2,5	2,7	3,0	3,2	3,3	3,6	3,7	3,8	3,9	4,0	4,0	4,1	4,1	4,2	4,3
Vzdělávání	5,9	6,4	6,6	6,7	6,6	6,5	6,4	6,2	6,3	6,3	6,2	6,1	6,1	6,4	6,3	6,4	6,4
Zdravotnictví a sociální péče; veterinární činnosti	5,2	5,3	5,5	5,4	5,3	5,2	5,3	5,4	5,4	5,6	5,5	5,5	5,7	5,9	5,9	6,2	6,1
Ostatní veřejné, sociální a osobní služby	3,8	3,5	3,6	3,3	3,0	3,1	3,0	3,0	3,2	3,0	3,3	3,3	3,4	3,4	3,6	3,6	3,6

Zdroj: 1990-1992 Český statistický úřad 1994: 13; 1993-2005 Český statistický úřad 2007: 11-12.

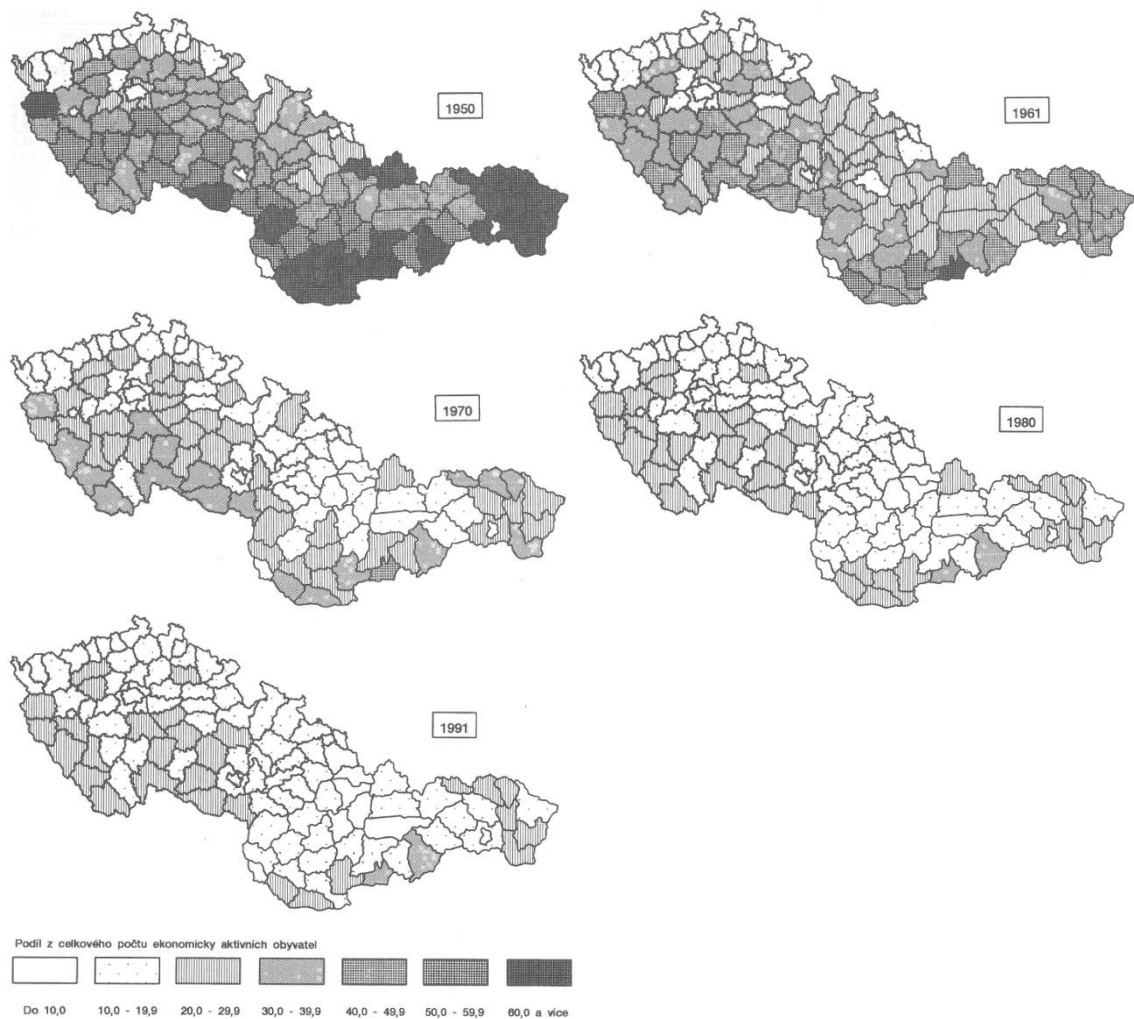
Tabulka A.2.1.3 - Procentní vyjádření počtu pracovníků dle převažující činnosti závodu v letech 2005-2010 (dle klasifikace ekonomických činností CZ-NACE)

CZ-NACE	2005	2006	2007	2008	2009	2010
Zemědělství, lesnictví a rybníkářství	3,6	3,5	3,2	2,9	2,9	2,7
Průmysl	33,1	33,0	33,1	32,7	30,5	30,0
Stavebnictví	6,5	6,5	6,5	6,5	6,7	6,6
Velkoobchod a maloobchod; opravy a údržba motorových vozidel	12,1	12,2	12,3	12,5	12,8	12,9
Doprava a skladování	6,8	6,7	6,7	6,6	6,6	6,5
Ubytování, stravování a pohostinství	3,1	3,0	2,9	3,0	3,2	3,2
Informační a komunikační činnosti	2,0	2,1	2,2	2,3	2,4	2,5
Peněžnictví a pojišťovnictví	1,7	1,7	1,7	1,7	1,8	1,8
Činnosti v oblasti nemovitostí	1,1	1,1	1,1	1,2	1,2	1,2
Profesní, vědecké a technické činnosti	3,2	3,3	3,5	3,7	3,9	3,9
Administrativní a podpůrné činnosti	3,2	3,5	3,8	3,9	3,6	3,6
Veřejná správa a obrana; povinné sociální zabezpečení	7,4	7,4	7,2	7,0	7,5	7,5
Vzdělávání	7,2	7,2	7,2	7,1	7,5	7,5
Zdravotní a sociální péče	6,6	6,5	6,5	6,5	7,0	7,5
Kulturní, zábavní a rekreační činnosti	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3
Ostatní činnosti	1,0	1,0	1,0	1,1	1,2	1,3

Zdroj: Český statistický úřad 2012 [online].

Příloha č. 3

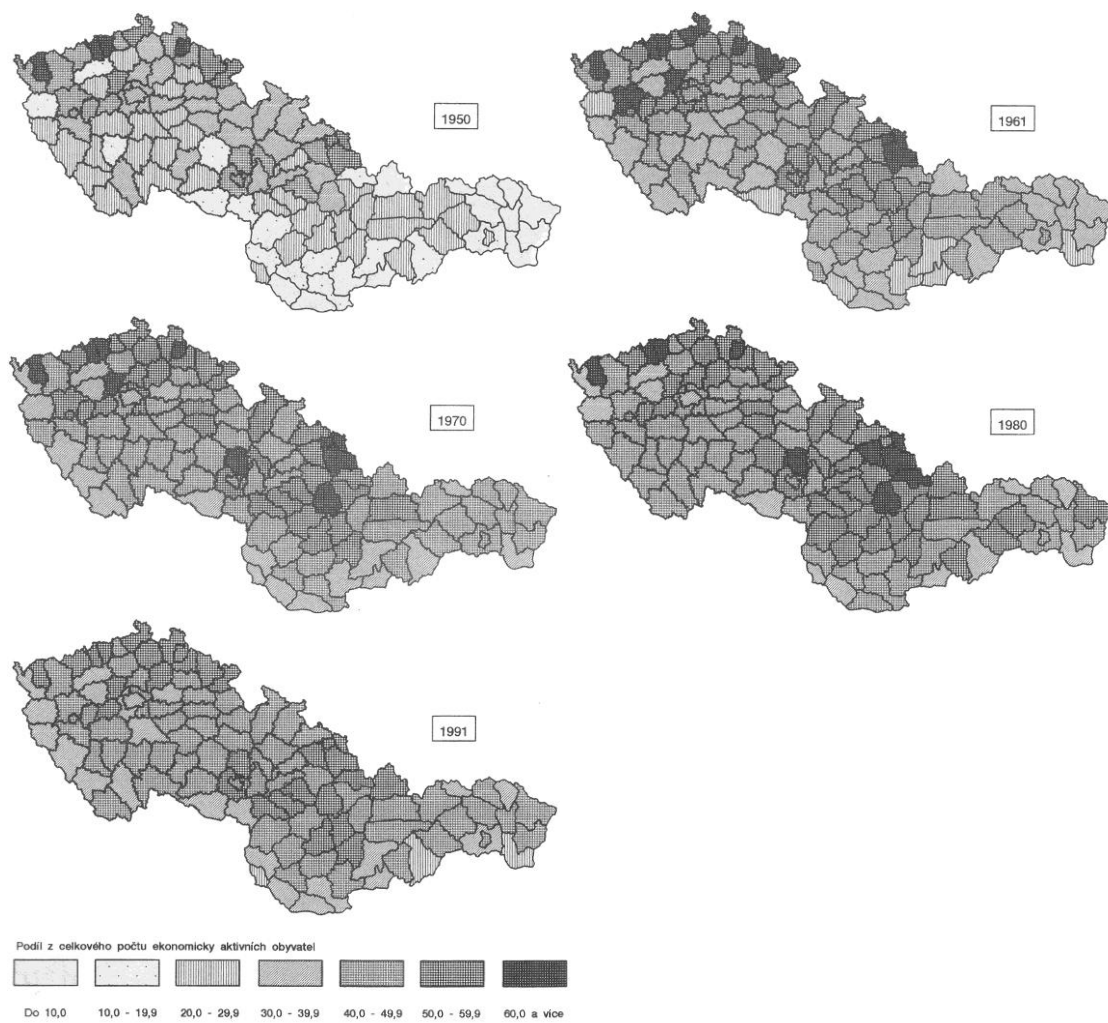
Obrázky A.3.2.1, A.3.2.2, A.3.2.3, A.3.2.4 a A.3.2.5 - Podíl ekonomicky aktivních obyvatel v zemědělství a lesnictví – roky 1950, 1961, 1970, 1980 a 1991

Pramen: ČSÚ

Zdroj: Srb, Vladimír, Andrlé, Alois 1999: 14-15.

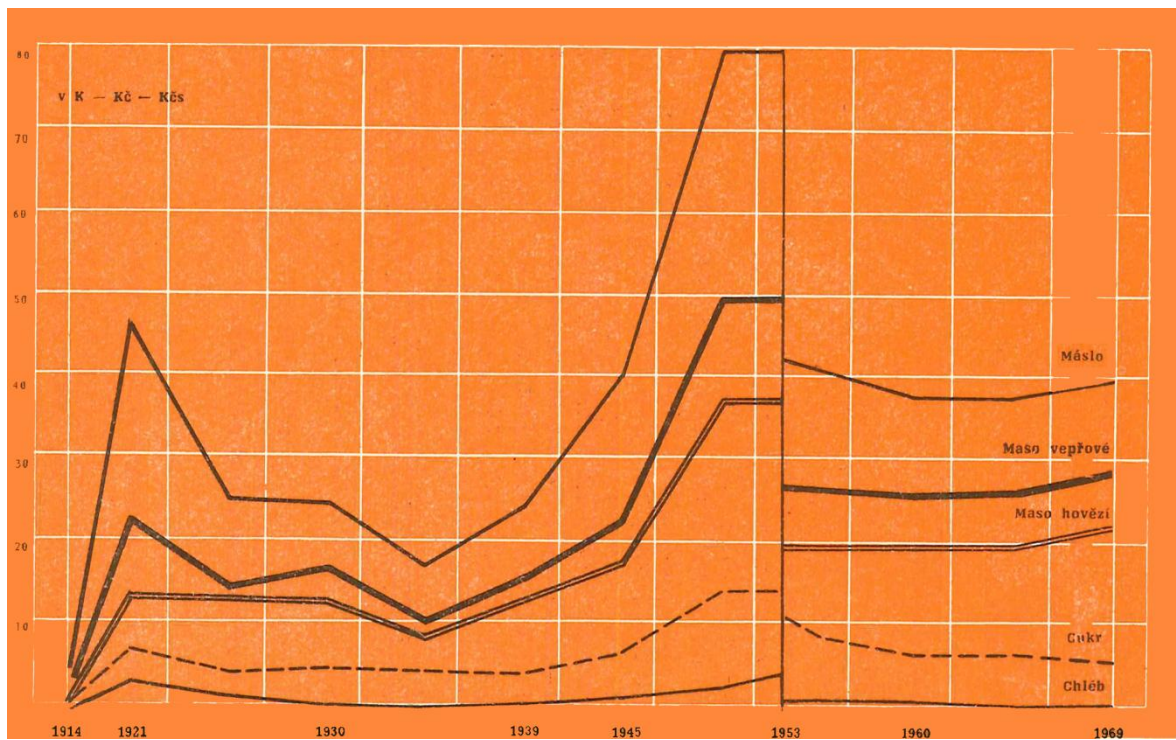
Obrázky A.3.2.6, A3.2.7, A.3.2.8, A.3.2.9 a A.3.2.10 - Podíl ekonomicky aktivních obyvatel v průmyslu a stavebnictví – roky 1950, 1961, 1970, 1980 a 1991

Zdroj: Srb, Vladimír, Andrlé, Alois 1999: 16-17.

Příloha č. 4

Obrázek A.4.2.1 - Vývoj maloobchodních cen základních druhů potravin v letech 1914-1969

Zdroj: Houška, Václav a kolektiv 1971: 41.

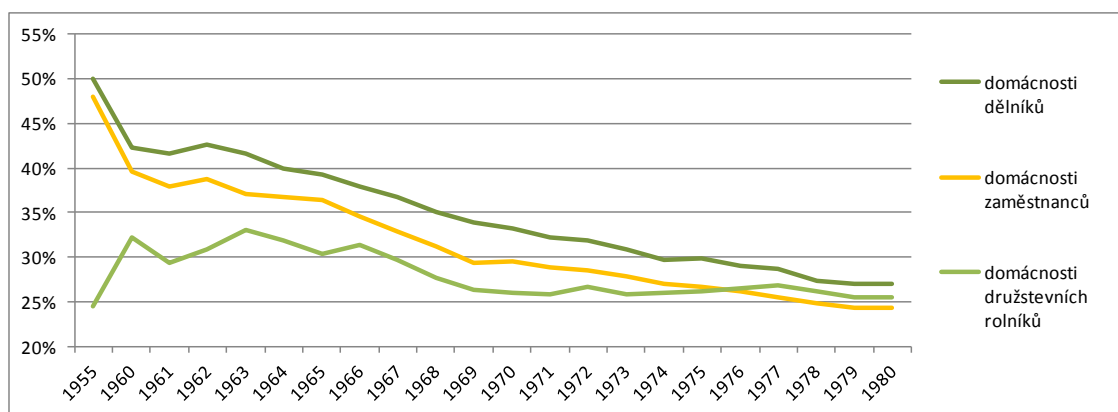
Příloha č. 5

Tabulka A.5.1.1 - Roční struktura výdajů (z toho za potraviny) dle jednotlivých typů domácností v letech 1955 - 1980 v Československu

Výdaje domácností v Kčs a %		domácnosti dělníků	%	domácnosti zaměstnanců	%	domácnosti družstevních rolníků	%	Cramerovo V
1955	potraviny	3 316	50%	3 304	48%	1 247	24%	0,223
	ostatní	3 316	50%	3 572	52%	3 861	76%	
	celkem	6 632	100%	6 876	100%	5 108	100%	
1960	potraviny	4 363	42%	4 435	40%	2 534	32%	0,082
	ostatní	5 970	58%	6 778	60%	5 336	68%	
	celkem	10 333	100%	11 213	100%	7 870	100%	
1961	potraviny	4 062	42%	4 030	38%	2 488	29%	0,104
	ostatní	5 688	58%	6 590	62%	6 010	71%	
	celkem	9 750	100%	10 620	100%	8 498	100%	
1962	potraviny	4 203	43%	4 188	39%	2 717	31%	0,098
	ostatní	5 658	57%	6 593	61%	6 073	69%	
	celkem	9 861	100%	10 781	100%	8 790	100%	
1963	potraviny	4 228	42%	4 154	37%	2 730	33%	0,069
	ostatní	5 939	58%	7 031	63%	5 521	67%	
	celkem	10 167	100%	11 185	100%	8 251	100%	
1964	potraviny	4 194	40%	4 226	37%	2 906	32%	0,067
	ostatní	6 302	60%	7 256	63%	6 211	68%	
	celkem	10 496	100%	11 482	100%	9 117	100%	
1965	potraviny	4 275	39%	4 363	36%	3 157	30%	0,055
	ostatní	6 622	61%	7 602	64%	7 216	70%	
	celkem	10 897	100%	11 965	100%	10 373	100%	
1966	potraviny	4 431	38%	4 442	34%	3 357	31%	0,055
	ostatní	7 235	62%	8 437	66%	7 343	69%	
	celkem	11 666	100%	12 879	100%	10 700	100%	
1967	potraviny	4 543	37%	4 626	33%	3 552	30%	0,061
	ostatní	7 795	63%	9 419	67%	8 441	70%	
	celkem	12 338	100%	14 045	100%	11 993	100%	
1968	potraviny	4 717	35%	4 855	31%	3 744	28%	0,064
	ostatní	8 744	65%	10 717	69%	9 808	72%	
	celkem	13 461	100%	15 572	100%	13 552	100%	
1969	potraviny	4 826	34%	4 948	29%	3 979	26%	0,066
	ostatní	9 414	66%	11 863	71%	11 107	74%	
	celkem	14 240	100%	16 811	100%	15 086	100%	
1970	potraviny	4 996	33%	5 061	30%	4 073	26%	0,063
	ostatní	10 044	67%	12 071	70%	11 586	74%	
	celkem	15 040	100%	17 132	100%	15 659	100%	
1971	potraviny	5 130	32%	5 202	29%	4 278	26%	0,056
	ostatní	10 796	68%	12 780	71%	12 273	74%	
	celkem	15 926	100%	17 982	100%	16 551	100%	
1972	potraviny	5 326	32%	5 462	29%	4 534	27%	0,046
	ostatní	11 417	68%	13 633	71%	12 445	73%	
	celkem	16 743	100%	19 095	100%	16 979	100%	
1973	potraviny	5 457	31%	5 598	28%	4 759	26%	0,046
	ostatní	12 199	69%	14 458	72%	13 668	74%	
	celkem	17 656	100%	20 056	100%	18 427	100%	
1974	potraviny	5 560	30%	5 740	27%	4 916	26%	0,035
	ostatní	13 127	70%	15 511	73%	14 047	74%	
	celkem	18 687	100%	21 251	100%	18 963	100%	
1975	potraviny	5 701	30%	5 843	27%	5 002	26%	0,035
	ostatní	13 429	70%	16 033	73%	14 098	74%	
	celkem	19 130	100%	21 876	100%	19 100	100%	
1976	potraviny	5 672	29%	5 892	26%	4 997	26%	0,028
	ostatní	13 900	71%	16 623	74%	13 880	74%	
	celkem	19 572	100%	22 515	100%	18 877	100%	
1977	potraviny	5 732	29%	6 008	26%	5 097	27%	0,029
	ostatní	14 274	71%	17 513	74%	13 838	73%	
	celkem	20 006	100%	23 521	100%	18 935	100%	
1978	potraviny	6 225	27%	6 472	25%	5 550	26%	0,023
	ostatní	16 586	73%	19 543	75%	15 714	74%	
	celkem	22 811	100%	26 015	100%	21 264	100%	
1979	potraviny	6 276	27%	6 475	24%	5 615	25%	0,026
	ostatní	16 896	73%	20 118	76%	16 472	75%	
	celkem	23 172	100%	26 593	100%	22 087	100%	
1980	potraviny	6 327	27%	6 583	24%	5 698	25%	0,025
	ostatní	17 150	73%	20 508	76%	16 686	75%	
	celkem	23 477	100%	27 091	100%	22 384	100%	

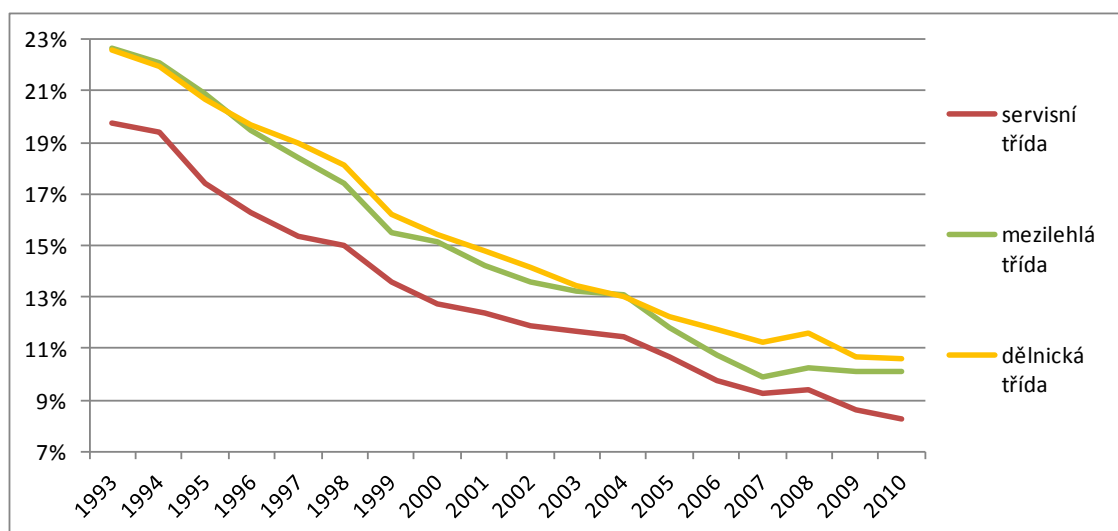
Zdroj: 1955 a 1960 Houška 1971: 28; 1961-1980 Český statistický úřad 1983: 19, 25, 31; Cramerovo V vlastní výpočty.

Obrázek A.5.2.1 - Procentní podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích v jednotlivých typech domácností v Československu v letech 1955 - 1980

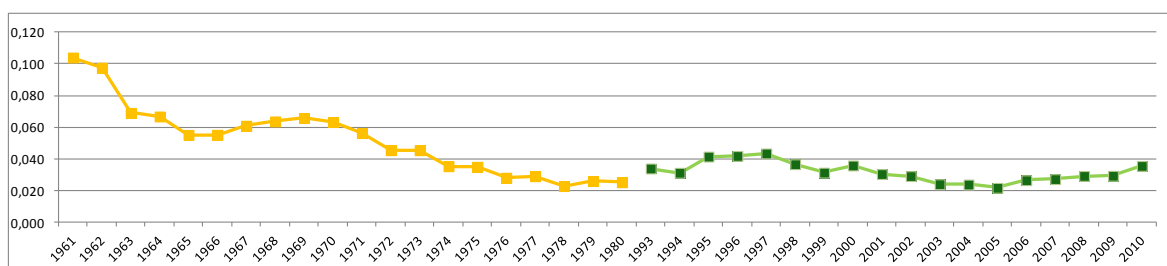
Zdroj: 1955 a 1960 Houška 1971: 28; 1961-1980 Český statistický úřad 1983: 19, 25, 31.

Obrázek A.5.2.2 - Procentní podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích v jednotlivých typech domácností v České republice v letech 1993-2010

Zdroj: Český statistický úřad, statistika Rodinných účtů (upraveno)

Obrázek A.5.2.3 - Hodnota koeficientu Cramerovo V pro podíl výdajů za potraviny na celkových výdajích domácností pro domácnosti dělníků, rolníků a zaměstnanců pro roky 1961-1980 a pro domácnosti zaměstnanců, zemědělců a samostatně výdělečně činných osob v letech 1990-2011

Zdroj: roky 1961-1980 Český statistický úřad 1983: 19, 25, 31; roky 1993-2010 Český statistický úřad, statistika Rodinných účtů; Cramerovo V vlastní výpočty.

Tabulka A.5.1.2 - Roční struktura výdajů (z toho za potraviny) dle sociálních tříd v letech 1993-2010 v České republice

Výdaje domácností v Kč a %		servisní třída	%	mezilehlá třída	%	dělnická třída	%	Cramerovo V
1993	potraviny	12 776	20%	13 059	23%	12 089	23%	0,034
	ostatní	52 000	80%	44 635	77%	41 364	77%	
	celkem	64 776	100%	57 694	100%	53 453	100%	
1994	potraviny	14 708	19%	14 992	22%	13 508	22%	0,031
	ostatní	61 082	81%	52 770	78%	47 991	78%	
	celkem	75 790	100%	67 762	100%	61 499	100%	
1995	potraviny	16 821	17%	16 805	21%	15 562	21%	0,042
	ostatní	79 757	83%	63 593	79%	59 684	79%	
	celkem	96 578	100%	80 398	100%	75 246	100%	
1996	potraviny	19 096	16%	19 253	19%	17 605	20%	0,042
	ostatní	98 303	84%	79 576	81%	71 670	80%	
	celkem	117 399	100%	98 829	100%	89 275	100%	
1997	potraviny	20 362	15%	19 509	18%	19 191	19%	0,044
	ostatní	112 206	85%	86 306	82%	81 846	81%	
	celkem	132 568	100%	105 816	100%	101 038	100%	
1998	potraviny	21 612	15%	21 501	17%	20 376	18%	0,037
	ostatní	122 570	85%	102 097	83%	92 008	82%	
	celkem	144 182	100%	123 598	100%	112 384	100%	
1999	potraviny	21 482	14%	21 441	15%	19 834	16%	0,031
	ostatní	136 328	86%	116 899	85%	102 282	84%	
	celkem	157 810	100%	138 340	100%	122 116	100%	
2000	potraviny	21 734	13%	21 525	15%	20 270	15%	0,036
	ostatní	149 089	87%	120 502	85%	110 960	85%	
	celkem	170 823	100%	142 027	100%	131 229	100%	
2001	potraviny	23 126	12%	22 748	14%	21 252	15%	0,031
	ostatní	163 386	88%	137 093	86%	122 251	85%	
	celkem	186 512	100%	159 841	100%	143 502	100%	
2002	potraviny	23 059	12%	23 164	14%	21 143	14%	0,029
	ostatní	171 256	88%	147 807	86%	128 143	86%	
	celkem	194 315	100%	170 971	100%	149 286	100%	
2003	potraviny	23 781	12%	23 470	13%	21 522	13%	0,024
	ostatní	179 863	88%	154 409	87%	138 357	87%	
	celkem	203 644	100%	177 879	100%	159 879	100%	
2004	potraviny	24 807	11%	24 261	13%	22 104	13%	0,024
	ostatní	192 348	89%	161 355	87%	147 575	87%	
	celkem	217 155	100%	185 616	100%	169 678	100%	
2005	potraviny	25 384	11%	24 644	12%	22 552	12%	0,022
	ostatní	213 002	89%	183 712	88%	161 257	88%	
	celkem	238 386	100%	208 356	100%	183 809	100%	
2006	potraviny	26 299	10%	25 242	11%	23 512	12%	0,027
	ostatní	244 136	90%	209 969	89%	176 556	88%	
	celkem	270 435	100%	235 211	100%	200 068	100%	
2007	potraviny	28 142	9%	26 875	10%	25 365	11%	0,027
	ostatní	276 233	91%	245 444	90%	199 687	89%	
	celkem	304 375	100%	272 319	100%	225 051	100%	
2008	potraviny	30 243	9%	28 995	10%	27 513	12%	0,029
	ostatní	291 258	91%	254 034	90%	209 271	88%	
	celkem	321 501	100%	283 029	100%	236 784	100%	
2009	potraviny	30 357	9%	28 319	10%	27 009	11%	0,029
	ostatní	320 613	91%	252 365	90%	226 102	89%	
	celkem	350 970	100%	280 684	100%	253 111	100%	
2010	potraviny	29 975	8%	29 292	10%	27 249	11%	0,036
	ostatní	333 789	92%	261 024	90%	229 578	89%	
	celkem	363 764	100%	290 317	100%	256 827	100%	

Zdroj: Český statistický úřad, statistika Rodinných účtů; Cramerovo V vlastní výpočty.

Příloha č. 6

Tabulka A.6.1.1 - Naturální spotřeba potravin v letech 1961-1980

Naturální spotřeba	maso a masné výrobky (kg)			vejce (ks)			tuky (kg)		
	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci
1966	4,58	3,00	30,11	51	43	257	0,96	0,50	9,71
1967	4,33	2,80	29,39	54	42	265	0,87	0,47	9,64
1968	4,82	2,74	29,89	59	43	269	1,07	0,48	10,19
1969	4,78	2,81	29,50	57	44	248	1,19	0,60	9,59
1970	4,39	2,95	26,40	60	46	240	1,12	0,60	8,52
1971	4,13	3,08	25,23	56	49	233	1,01	0,65	7,93
1972	4,01	2,76	23,90	60	48	226	0,97	0,59	7,34
1973	4,02	2,68	22,93	60	49	226	0,91	0,55	6,74
1974	3,37	2,40	21,29	56	48	224	0,71	0,47	5,95
1975	3,01	2,13	18,27	57	46	210	0,65	0,42	5,45
1976	2,86	2,06	14,47	60	46	217	0,59	0,38	4,40
1977	2,80	1,95	13,79	58	43	202	0,51	0,45	3,70
1978	3,18	2,28	15,05	59	43	207	0,74	0,44	4,32
1979	3,31	2,35	15,64	58	44	206	0,55	0,43	4,00
1980	3,36	2,70	17,10	59	46	210	0,64	0,44	3,96
	brambory (kg)			čerstvá zelenina (kg)			čerstvé ovoce (kg)		
	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci
1966	8,04	5,96	64,06	3,90	3,78	9,80	10,68	12,07	26,86
1967	7,25	5,75	65,75	3,19	3,12	6,55	9,79	10,61	25,54
1968	7,50	5,75	64,21	3,14	2,82	6,16	12,23	13,41	29,08
1969	10,32	7,11	62,79	3,10	2,54	6,24	10,03	10,15	26,20
1970	10,80	7,40	61,63	3,39	3,26	9,24	11,34	11,77	27,83
1971	8,60	7,98	55,22	3,32	3,27	9,15	7,96	9,46	23,24
1972	8,96	7,12	48,91	3,64	3,34	9,69	5,92	6,96	14,90
1973	8,61	7,21	45,15	3,76	3,33	9,41	7,58	9,14	14,73
1974	8,49	6,48	43,21	3,45	2,90	9,06	5,97	6,96	13,77
1975	8,05	6,55	37,05	3,92	3,33	9,14	9,03	11,14	16,01
1976	7,29	5,81	36,03	3,34	3,08	8,05	10,25	11,41	17,87
1977	7,14	6,69	32,87	3,80	3,64	8,06	7,51	8,83	13,57
1978	9,14	7,68	32,74	4,16	3,81	9,44	8,60	9,84	13,44
1979	10,33	8,80	33,56	4,71	4,81	10,06	10,37	12,51	17,44
1980	10,56	9,25	30,63	4,72	4,39	10,02	10,29	12,52	16,98

Zdroj: Český statistický úřad 1983: 24,30 a 36.

Tabulka A.6.1.2 - Naturální spotřeba potravin v letech 1993-2010

Naturální spotřeba	maso vepřové (kg)			maso hovězí (kg)			drůbež (kg)			vejce (kg)		
	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická
1993	8,9	1,8	15,7	0,0	0,0	0,0	3,8	1,0	6,9	159	43	289
1994	4,9	1,5	10,8	0,0	0,0	0,0	2,4	0,8	5,3	106	36	215
1995	4,4	1,4	9,8	0,3	0,1	0,7	2,3	0,9	5,3	99	45	198
1996	3,9	1,4	9,7	0,4	0,2	0,9	2,0	0,8	5,1	87	44	186
1997	3,8	1,3	9,2	0,8	0,3	1,9	1,8	0,9	4,2	79	40	178
1998	3,3	1,6	8,2	0,7	0,3	1,5	1,9	1,0	4,3	80	42	171
1999	3,1	1,7	7,4	0,5	0,3	1,5	1,7	1,1	3,9	77	45	168
2000	2,6	1,7	7,7	0,6	0,3	1,7	1,6	1,2	4,5	76	48	199
2001	2,4	1,6	7,7	0,5	0,4	2,0	1,7	1,2	4,5	77	47	196
2002	2,2	1,9	7,8	0,6	0,4	1,8	1,6	1,3	4,1	74	49	201
2003	2,1	1,7	6,8	0,6	0,5	1,6	1,4	1,3	3,5	71	46	183
2004	2,1	1,8	6,7	0,6	0,5	1,3	1,2	1,2	3,3	69	48	179
2005	1,6	1,5	5,7	0,5	0,5	1,1	1,0	1,1	3,1	58	51	170
2006	1,1	1,0	4,0	0,3	0,2	0,7	0,8	0,9	2,2	43	39	131
2007	1,2	1,1	3,6	0,3	0,2	0,6	0,7	0,7	1,8	44	37	120
2008	1,0	1,1	3,1	0,3	0,2	0,6	0,7	0,8	1,7	45	43	115
2009	1,0	0,8	2,3	0,2	0,3	0,8	0,7	1,0	1,5	41	47	112
2010	0,9	0,8	2,4	0,2	0,2	0,6	0,6	0,7	1,5	42	41	104
	mléko (l)			brambory (kg)			čerstvá zelenina (kg)			čerstvé ovoce (kg)		
	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická
1993	5,7	1,0	10,9	33,2	9,9	55,4	24,5	7,7	39,0	32,5	10,0	49,0
1994	2,8	1,4	10,2	20,9	7,4	41,7	18,4	5,8	30,1	23,3	7,5	36,3
1995	2,3	0,9	7,2	18,5	7,9	36,1	15,1	5,5	26,8	18,5	6,8	29,0
1996	2,4	1,0	6,7	17,7	8,3	35,9	13,5	6,0	26,7	18,1	6,7	27,4
1997	1,5	1,5	5,6	16,4	7,6	35,2	12,7	5,9	25,4	16,4	6,9	29,0
1998	1,6	1,4	5,7	15,8	9,5	32,3	13,8	7,0	25,6	18,9	10,6	30,2
1999	1,0	1,7	7,1	15,7	9,4	34,5	14,7	6,8	25,7	19,1	10,6	29,7
2000	1,5	1,4	6,3	16,3	11,1	40,6	15,1	8,5	31,1	27,3	15,1	46,3
2001	1,6	1,1	5,9	15,3	10,5	39,7	11,9	7,4	28,1	17,2	11,2	33,6
2002	0,9	1,3	5,2	15,4	10,3	37,5	11,9	7,7	30,1	17,3	11,4	35,1
2003	0,8	1,4	4,0	12,4	8,8	33,8	12,2	7,7	28,7	16,8	10,2	32,9
2004	0,6	1,5	3,2	12,8	9,3	33,2	11,0	7,4	24,0	16,0	10,7	33,4
2005	0,6	0,8	3,4	11,1	9,3	31,9	9,5	6,9	22,8	10,6	7,9	24,6
2006	0,8	0,8	1,9	8,1	7,7	22,5	7,5	5,2	17,8	12,0	8,8	24,0
2007	0,6	0,5	0,9	9,1	7,4	19,8	6,8	5,1	14,5	9,3	8,1	19,8
2008	0,9	0,4	1,4	9,4	8,3	24,1	6,2	5,4	13,8	12,0	9,8	23,6
2009	0,6	0,8	1,6	8,2	9,0	21,2	5,9	5,5	12,3	11,7	12,2	21,8
2010	0,9	0,6	1,3	7,3	8,7	18,1	5,2	4,8	10,8	8,0	7,2	13,7

Zdroj: Český statistický úřad, statistika Rodinných účtů (upraveno).

Příloha č. 7

Tabulka A.7.1.1 – Variační koeficient pro spotřebu potravin v domácnostech dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků, roky 1961-1980

	Maso a masné výrobky	Maso vepřové	Maso hovězí	Drůbež	Uzeniny	Ryby	Mléko	Sýry	Vejce	Máslo	Vepřové sádlo vč. slaniny
1961	37,3%	39,7%	27,9%	69,0%	32,0%	10,2%	45,5%	29,0%	80,5%	23,6%	63,1%
1962	38,3%	45,7%	29,5%	69,4%	32,7%	15,1%	35,6%	21,8%	80,4%	22,8%	63,3%
1963	37,8%	43,2%	29,9%	71,7%	32,8%	16,5%	30,6%	34,1%	81,1%	26,1%	63,6%
1964	34,4%	37,3%	23,0%	72,1%	28,7%	14,9%	26,3%	25,4%	79,9%	21,3%	63,7%
1965	30,4%	30,8%	17,9%	70,7%	25,9%	13,6%	24,1%	21,8%	78,3%	18,4%	66,0%
1966	27,5%	28,7%	16,7%	69,1%	22,9%	9,3%	21,2%	19,9%	76,5%	15,1%	62,7%
1967	26,1%	26,5%	15,6%	62,8%	21,2%	6,4%	17,4%	20,3%	76,8%	13,0%	66,1%
1968	26,9%	24,4%	14,7%	60,9%	21,3%	5,9%	15,2%	20,1%	75,8%	10,2%	67,6%
1969	24,8%	31,1%	13,1%	54,8%	19,4%	4,9%	11,2%	19,8%	74,1%	8,3%	65,1%
1970	23,6%	29,0%	12,1%	46,1%	18,0%	4,5%	7,7%	19,5%	72,0%	7,5%	61,3%
1971	20,5%	24,2%	12,0%	37,3%	7,0%	2,9%	7,3%	19,3%	67,9%	7,1%	58,0%
1972	19,5%	21,7%	13,3%	35,1%	13,3%	1,9%	4,1%	19,8%	65,4%	5,2%	56,9%
1973	17,1%	18,7%	10,4%	32,6%	12,3%	4,1%	1,2%	22,8%	63,7%	2,7%	53,6%
1974	16,4%	17,8%	9,6%	30,9%	11,0%	5,4%	3,2%	20,9%	64,0%	2,0%	54,4%
1975	15,1%	14,6%	10,4%	26,1%	11,2%	5,0%	4,6%	21,6%	61,1%	2,3%	49,9%
1976	13,6%	15,0%	10,9%	19,1%	9,6%	,9%	5,5%	23,8%	58,0%	2,7%	40,1%
1977	12,7%	13,1%	11,5%	16,8%	9,0%	1,1%	7,0%	23,9%	56,8%	2,1%	32,1%
1978	12,4%	11,7%	14,4%	13,8%	8,7%	3,6%	12,5%	19,5%	54,9%	1,1%	30,6%
1979	13,3%	14,0%	14,7%	13,1%	10,1%	2,6%	12,7%	20,2%	52,9%	1,6%	29,3%
1980	14,6%	17,2%	17,1%	12,8%	11,2%	,6%	14,2%	19,0%	53,4%	2,9%	31,9%
	Rostlinné tuky a oleje	Chléb	Pečivo	Mouka	Rýže	Brambory	Zelenina	Ovoce mírného pásma	Jižní ovoce	Cukr	Čokoláda a čokol. výrobky
1961	22,2%	10,1%	15,9%	18,3%	22,4%	59,7%	9,5%	44,1%	43,7%	23,4%	20,9%
1962	18,3%	17,4%	15,6%	32,2%	19,0%	50,1%	8,7%	41,7%	42,1%	21,3%	17,9%
1963	13,8%	24,0%	15,1%	38,7%	21,3%	49,1%	12,7%	47,5%	40,6%	23,1%	20,9%
1964	15,6%	21,0%	13,8%	35,5%	17,1%	46,3%	8,9%	40,6%	34,2%	22,5%	12,6%
1965	20,3%	21,6%	10,6%	39,7%	17,7%	45,9%	7,5%	35,7%	30,7%	20,8%	9,1%
1966	19,7%	24,6%	7,5%	39,7%	21,8%	38,7%	7,8%	36,4%	24,3%	23,5%	6,8%
1967	18,7%	26,7%	5,7%	42,3%	24,1%	30,9%	8,6%	35,5%	24,0%	26,6%	6,1%
1968	20,8%	25,8%	6,1%	42,8%	19,7%	32,9%	8,0%	38,7%	23,4%	23,3%	7,5%
1969	19,2%	25,9%	5,0%	41,1%	20,1%	38,5%	3,8%	38,8%	19,8%	26,4%	5,2%
1970	20,6%	25,1%	3,4%	40,4%	19,6%	39,7%	4,6%	36,6%	21,0%	22,7%	4,5%
1971	21,7%	23,6%	3,2%	36,9%	22,0%	29,9%	4,4%	28,9%	16,9%	23,2%	6,7%
1972	19,8%	23,0%	1,1%	35,1%	20,2%	29,4%	8,0%	27,2%	14,5%	21,6%	5,7%
1973	18,2%	23,0%	,3%	34,2%	17,2%	27,7%	10,5%	23,1%	13,2%	22,3%	7,1%
1974	20,0%	22,5%	,2%	32,8%	18,3%	6,8%	10,0%	19,8%	11,0%	19,9%	7,4%
1975	17,7%	21,6%	,9%	29,8%	15,0%	6,9%	14,9%	25,5%	10,9%	21,4%	7,1%
1976	17,2%	19,7%	1,5%	25,6%	10,5%	15,7%	14,2%	23,7%	14,1%	15,2%	7,7%
1977	13,3%	19,4%	,7%	24,8%	9,2%	8,9%	17,1%	19,0%	14,2%	13,5%	7,2%
1978	11,6%	20,6%	2,3%	24,8%	12,8%	4,2%	18,6%	20,5%	15,2%	18,0%	9,3%
1979	10,7%	21,3%	3,9%	25,4%	12,4%	5,1%	17,5%	23,8%	14,5%	16,5%	6,2%
1980	10,9%	22,6%	3,3%	24,8%	12,4%	10,6%	19,4%	16,1%	15,2%	16,5%	7,1%

Zdroj: Český statistický úřad 1983: 20, 21, 26, 27, 33 a 33; variační koeficient vlastní výpočty.

Tabulka A.7.1.2 – Variační koeficient pro spotřebu potravin v domácnostech dělníků a zaměstnanců, roky 1961-1980

	Maso a masné výrobky	Maso vepřové	Maso hovězí	Drůbež	Uzeniny	Ryby	Mléko	Sýry	Vejce	Máslo	Vepřové sádlo vč. slaniny
1961	6,1%	14,0%	6,2%	1,0%	5,4%	9,5%	1,9%	8,0%	3,4%	2,9%	19,8%
1962	6,4%	13,5%	6,5%	3,9%	6,3%	,7%	,6%	8,7%	1,1%	2,4%	19,0%
1963	7,2%	13,0%	8,9%	,5%	10,5%	1,7%	1,9%	10,2%	4,7%	2,0%	17,7%
1964	3,5%	9,7%	6,0%	7,1%	4,7%	1,0%	,6%	10,7%	4,3%	3,8%	15,9%
1965	3,5%	9,0%	7,2%	4,1%	3,0%	2,9%	,6%	9,4%	5,2%	4,1%	16,2%
1966	5,1%	12,2%	7,2%	1,9%	4,8%	4,0%	1,3%	7,7%	,4%	2,5%	18,6%
1967	4,7%	8,4%	2,1%	1,2%	5,6%	4,2%	2,6%	10,4%	2,1%	2,8%	19,3%
1968	4,2%	,4%	5,9%	4,5%	5,4%	2,3%	2,6%	13,6%	2,2%	2,5%	17,1%
1969	3,8%	10,1%	4,4%	6,0%	6,1%	3,9%	1,3%	13,4%	,9%	3,3%	16,9%
1970	4,6%	10,3%	4,5%	2,5%	7,4%	4,2%	,0%	12,0%	,9%	3,2%	18,5%
1971	4,1%	8,8%	4,4%	,0%	4,5%	4,0%	1,4%	14,4%	1,3%	2,7%	15,5%
1972	3,5%	8,5%	3,3%	,7%	4,0%	1,4%	,0%	14,8%	,9%	1,3%	18,4%
1973	2,9%	7,5%	2,9%	,4%	3,3%	4,1%	,0%	16,4%	,4%	,2%	17,8%
1974	2,7%	7,5%	2,6%	1,8%	3,6%	3,0%	,7%	15,2%	2,1%	,2%	18,2%
1975	3,8%	6,8%	4,3%	1,3%	5,1%	4,0%	,0%	14,2%	1,3%	,2%	20,6%
1976	2,9%	4,2%	2,0%	1,1%	5,0%	1,2%	,7%	16,5%	2,7%	2,7%	16,5%
1977	2,1%	3,9%	1,8%	2,7%	3,3%	,2%	,0%	17,2%	4,0%	2,3%	17,1%
1978	2,0%	3,6%	,8%	,4%	2,2%	4,8%	,0%	14,4%	2,1%	1,3%	19,0%
1979	2,8%	4,3%	1,6%	1,6%	3,0%	2,7%	,0%	14,8%	3,4%	1,5%	14,9%
1980	2,0%	3,7%	,4%	2,1%	1,6%	,9%	,8%	14,2%	4,8%	1,9%	14,3%
	Rostlinné tuky a oleje	Chléb	Pečivo	Mouka	Rýže	Brambory	Zelenina	Ovoce mírného pásma	Jižní ovoce	Cukr	Čokoláda a čokol. výrobky
1961	8,5%	11,5%	,3%	10,0%	8,0%	6,5%	2,2%	2,1%	14,9%	4,6%	9,3%
1962	9,2%	11,0%	,4%	11,9%	7,1%	5,9%	,2%	4,5%	11,0%	5,5%	5,5%
1963	10,6%	10,3%	,7%	12,8%	11,2%	7,5%	10,4%	2,3%	7,0%	6,0%	12,3%
1964	9,1%	12,6%	,6%	17,3%	11,7%	4,9%	,1%	7,2%	12,4%	6,8%	8,7%
1965	6,5%	11,4%	,1%	16,2%	10,7%	2,4%	,0%	5,5%	10,2%	6,0%	7,3%
1966	9,0%	11,1%	,5%	14,5%	10,6%	7,7%	,1%	5,3%	8,1%	7,3%	7,6%
1967	9,4%	11,9%	,1%	15,6%	10,8%	10,4%	2,0%	4,6%	9,6%	7,9%	7,0%
1968	8,4%	12,1%	1,1%	16,0%	10,1%	9,9%	2,2%	9,3%	10,1%	6,8%	10,2%
1969	8,1%	12,3%	,1%	15,9%	8,9%	10,1%	,8%	9,5%	9,2%	6,5%	7,3%
1970	9,1%	12,0%	,9%	15,4%	7,2%	5,8%	1,1%	6,5%	7,9%	6,4%	6,0%
1971	10,5%	10,6%	1,3%	13,1%	6,5%	9,4%	,5%	7,7%	9,0%	6,7%	7,1%
1972	6,2%	11,5%	,8%	12,8%	3,9%	9,1%	1,6%	9,6%	10,5%	5,9%	7,1%
1973	4,1%	9,8%	,5%	13,7%	5,6%	8,4%	2,3%	10,7%	10,3%	5,8%	7,7%
1974	4,3%	9,4%	,0%	11,3%	5,4%	9,3%	3,1%	8,2%	8,5%	5,4%	7,4%
1975	4,2%	9,4%	1,3%	11,3%	3,4%	9,0%	3,0%	5,4%	8,4%	4,2%	7,5%
1976	2,1%	8,7%	,2%	7,8%	5,5%	5,0%	5,2%	6,3%	8,5%	1,3%	8,0%
1977	1,4%	7,5%	,8%	7,7%	2,5%	7,8%	7,6%	10,2%	10,6%	2,8%	9,0%
1978	15,0%	8,1%	2,2%	8,9%	5,2%	4,6%	4,8%	11,8%	8,7%	4,5%	6,0%
1979	1,1%	7,9%	1,5%	6,6%	2,9%	4,6%	3,6%	7,7%	7,4%	1,9%	7,5%
1980	1,1%	7,9%	1,7%	6,0%	,8%	7,2%	5,4%	8,2%	8,5%	3,4%	6,8%

Zdroj: Český statistický úřad 1983: 20, 21, 26 a 27; variační koeficient vlastní výpočty.

Tabulka A.7.1.3 – Variační koeficient pro spotřebu potravin pro servisní, mezilehlou a dělnickou třídu, roky 1993-2010

	Maso a masné výrobky	Maso vepřové	Maso hovězí	Drůbež	Uzeniny	Ryby	Mléko	Sýry	Vejce	Máslo	Vepřové sádlo vč. slaniny
1993	69,0%	69,1%	70,9%	63,2%	71,0%	64,9%	66,0%	58,8%	55,9%	67,0%	66,4%
1994	68,4%	70,4%	70,1%	61,0%	70,7%	65,6%	67,5%	56,3%	55,2%	67,0%	69,1%
1995	65,1%	65,4%	65,6%	58,0%	69,7%	62,6%	65,5%	55,4%	55,5%	60,8%	70,2%
1996	63,6%	61,1%	65,1%	58,4%	68,2%	59,4%	67,3%	52,8%	54,2%	58,6%	66,0%
1997	65,2%	64,2%	63,4%	58,8%	70,7%	60,5%	65,3%	53,5%	56,4%	57,0%	72,5%
1998	65,2%	69,8%	65,9%	58,2%	68,1%	58,7%	66,7%	53,6%	53,3%	56,8%	75,5%
1999	60,3%	60,5%	60,9%	52,4%	65,6%	57,6%	64,5%	52,8%	49,4%	54,0%	70,0%
2000	63,7%	66,9%	62,8%	56,2%	67,2%	58,1%	66,2%	52,4%	51,2%	59,4%	79,5%
2001	66,5%	70,4%	67,0%	60,4%	68,5%	61,0%	68,5%	53,1%	55,3%	61,1%	81,0%
2002	68,6%	72,9%	63,8%	63,3%	70,8%	63,2%	68,4%	53,9%	60,9%	61,1%	86,8%
2003	63,1%	68,0%	56,2%	57,7%	65,1%	54,6%	58,8%	48,0%	55,0%	53,6%	79,1%
2004	61,3%	67,4%	54,9%	55,3%	63,3%	53,4%	59,2%	47,7%	52,7%	51,8%	76,5%
2005	62,2%	68,2%	59,9%	55,6%	64,2%	51,3%	57,5%	45,9%	57,0%	54,0%	80,4%
2006	53,2%	60,6%	49,1%	47,3%	54,4%	44,0%	46,7%	36,5%	41,2%	44,2%	72,9%
2007	47,1%	59,2%	45,0%	43,6%	42,9%	29,9%	44,0%	33,2%	36,2%	35,5%	69,2%
2008	44,1%	50,0%	48,6%	36,7%	46,0%	36,6%	39,4%	31,5%	31,7%	39,1%	56,6%
2009	41,1%	45,7%	35,8%	36,0%	43,9%	30,4%	35,6%	27,6%	26,1%	33,0%	62,2%
2010	44,5%	55,2%	45,5%	35,8%	44,4%	33,1%	38,8%	27,1%	29,5%	34,6%	62,9%
	Rostlinné tuky a oleje	Chléb	Pečivo	Mouka	Rýže	Brambory	Zelenina	Ovoce mírného pásma	Jižní ovoce	Cukr	Čokoláda a čokol. výrobky
1993	67,5%	73,0%	68,4%	73,3%	67,1%	65,3%	59,7%	59,1%	59,1%	73,0%	62,6%
1994	67,6%	73,9%	69,4%	75,8%	66,8%	62,7%	57,0%	59,4%	58,6%	71,4%	59,0%
1995	65,6%	72,7%	65,7%	71,3%	65,8%	59,0%	54,8%	57,8%	56,0%	68,5%	59,6%
1996	64,0%	70,3%	64,5%	71,6%	64,0%	58,3%	51,2%	53,1%	52,6%	71,1%	57,8%
1997	64,9%	70,6%	64,8%	72,1%	62,0%	65,4%	50,7%	56,5%	53,8%	69,6%	56,2%
1998	65,7%	69,8%	65,4%	69,9%	60,2%	58,4%	48,0%	53,1%	54,2%	72,6%	57,3%
1999	64,1%	69,4%	59,9%	68,0%	58,1%	61,6%	47,3%	50,9%	51,4%	68,5%	53,8%
2000	65,1%	69,3%	61,7%	71,5%	60,1%	62,3%	47,9%	49,0%	53,0%	71,5%	57,2%
2001	68,2%	71,1%	63,8%	74,5%	64,4%	63,9%	52,1%	51,0%	55,6%	75,4%	57,1%
2002	70,6%	73,4%	65,8%	76,5%	65,3%	67,3%	54,8%	53,2%	55,5%	74,7%	56,1%
2003	64,7%	66,4%	60,3%	68,7%	57,9%	62,0%	48,8%	47,4%	50,2%	65,6%	49,0%
2004	63,5%	65,8%	59,8%	66,2%	57,6%	56,7%	48,9%	46,8%	48,9%	64,0%	48,7%
2005	64,1%	65,7%	60,5%	70,1%	57,4%	63,5%	47,5%	46,1%	48,2%	68,4%	48,4%
2006	54,6%	55,4%	51,5%	64,0%	45,1%	56,9%	36,4%	36,3%	39,6%	56,4%	39,8%
2007	55,4%	50,3%	45,8%	56,4%	42,5%	41,3%	37,0%	31,1%	39,7%	58,4%	35,6%
2008	45,2%	46,6%	41,9%	51,0%	43,1%	43,9%	31,4%	33,2%	33,6%	48,7%	33,0%
2009	44,1%	43,2%	39,7%	51,0%	38,5%	34,7%	26,9%	26,8%	31,5%	42,1%	27,7%
2010	48,7%	44,0%	41,4%	52,5%	37,8%	42,3%	28,8%	25,6%	33,5%	48,2%	30,0%

Zdroj: Český statistický úřad, statistika Rodinných účtů; variační koeficient vlastní výpočty.

Příloha č. 8

Tabulka A.8.1.1 – Spotřeba potravin v domácnostech dělníků, zaměstnanců a družstevních rolníků, roky 1961-1980

	Maso vepřové (kg)			Maso hovězí (kg)			Drůbež (kg)		
	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci
1961	10,49	8,60	4,41	8,01	7,34	4,53	2,93	2,97	0,43
1962	8,09	6,68	2,89	9,51	8,68	5,18	2,31	2,44	0,34
1963	9,05	7,53	3,47	8,71	7,68	4,67	2,72	2,70	0,33
1964	9,09	7,92	4,08	8,65	7,95	5,44	3,22	3,56	0,41
1965	9,43	8,30	4,95	8,72	7,87	6,07	3,04	3,22	0,41
1966	9,58	8,06	5,26	9,13	8,25	6,51	3,71	3,61	0,53
1967	9,43	8,37	5,46	9,60	8,68	7,00	4,08	4,15	0,83
1968	7,97	8,02	5,03	10,01	9,21	7,46	4,86	5,18	1,11
1969	7,97	6,91	4,15	11,24	10,56	8,67	5,44	5,92	1,60
1970	8,18	7,07	4,47	10,82	10,15	8,51	6,39	6,62	2,41
1971	9,96	8,79	6,06	9,78	9,19	7,71	6,64	6,64	3,11
1972	10,59	9,39	6,80	10,12	9,66	7,81	6,94	7,01	3,45
1973	9,99	8,98	6,84	10,66	10,23	8,70	6,58	6,62	3,46
1974	9,93	8,93	6,93	10,91	10,52	9,06	7,12	7,30	3,94
1975	10,23	9,29	7,62	11,13	10,47	9,05	7,02	7,15	4,30
1976	9,45	8,91	7,03	10,74	10,44	8,72	7,10	7,21	5,03
1977	10,57	10,00	8,17	10,12	9,86	8,13	7,24	7,52	5,44
1978	12,02	11,43	9,56	10,27	10,16	7,86	7,95	7,90	6,17
1979	12,32	11,60	9,35	10,66	10,42	8,07	8,11	7,93	6,33
1980	12,13	11,51	8,65	10,70	10,64	7,80	7,94	7,71	6,22
	Uzeniny (kg)			Ryby (kg)			Mléko (l)		
	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci
1961	13,14	12,17	6,78	3,14	3,59	2,95	113,00	110,00	42,00
1962	13,20	12,08	6,68	3,86	3,90	2,95	115,00	114,00	56,00
1963	14,46	12,47	7,23	3,79	3,70	2,77	116,00	113,00	63,00
1964	12,71	11,90	7,10	3,66	3,71	2,81	113,00	112,00	68,00
1965	13,45	12,90	8,06	4,23	4,06	3,25	111,00	110,00	70,00
1966	14,81	13,84	9,36	4,51	4,26	3,75	108,00	106,00	72,00
1967	15,95	14,73	10,42	4,35	4,10	3,83	112,00	108,00	80,00
1968	16,91	15,66	11,03	4,11	3,98	3,66	110,00	106,00	82,00
1969	17,33	15,89	11,74	4,43	4,19	4,02	106,00	104,00	86,00
1970	17,35	15,62	12,05	4,14	3,90	3,79	102,00	102,00	89,00
1971	16,99	15,95	14,76	4,02	3,80	3,96	99,00	101,00	88,00
1972	17,15	16,20	13,19	4,19	4,11	4,27	100,00	100,00	93,00
1973	16,92	16,14	13,32	4,46	4,21	4,56	99,00	99,00	97,00
1974	17,01	16,16	13,70	4,37	4,19	4,66	98,00	99,00	104,00
1975	17,65	16,41	14,11	4,40	4,16	4,60	98,00	98,00	106,00
1976	17,54	16,35	14,47	4,23	4,30	4,24	98,00	97,00	107,00
1977	17,72	16,91	14,83	3,88	3,89	3,96	95,00	95,00	107,00
1978	18,90	18,31	15,98	4,46	4,17	4,23	94,00	94,00	116,00
1979	19,05	18,27	15,66	4,31	4,15	4,10	93,00	93,00	115,00
1980	19,09	18,67	15,47	3,93	3,98	3,96	92,00	91,00	116,00
	Sýry (kg)			Vejce (ks)			Máslo (kg)		
	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci
1961	2,49	2,79	1,53	147	140	7	7,92	8,25	5,19
1962	2,51	2,84	1,82	124	122	6	8,03	8,31	5,33
1963	2,25	2,60	1,26	140	131	6	8,13	8,36	5,01
1964	2,50	2,91	1,72	144	153	8	8,31	8,77	5,76
1965	2,60	2,97	1,90	143	154	10	8,23	8,72	6,07
1966	2,86	3,19	2,13	161	160	13	8,42	8,72	6,52
1967	3,03	3,51	2,32	162	167	13	8,51	8,86	6,89
1968	3,06	3,71	2,47	158	163	14	8,50	8,81	7,23
1969	3,19	3,86	2,59	157	159	16	8,37	8,77	7,45
1970	3,41	4,04	2,72	159	161	19	8,51	8,91	7,68
1971	3,52	4,32	2,94	169	166	26	8,44	8,77	7,63
1972	3,73	4,60	3,10	164	162	29	8,38	8,54	7,73
1973	3,51	4,43	2,80	166	165	32	8,20	8,18	7,82
1974	3,65	4,53	2,98	165	170	32	8,17	8,19	7,90
1975	3,73	4,56	2,94	164	167	36	8,24	8,22	7,90
1976	3,83	4,84	2,99	154	160	39	7,86	8,17	7,76
1977	3,94	5,03	3,11	153	162	41	7,89	8,15	7,83
1978	4,24	5,20	3,52	163	168	46	8,05	8,20	8,20
1979	4,27	5,27	3,52	160	168	49	7,89	8,06	8,15
1980	4,36	5,33	3,65	157	168	48	7,80	8,01	8,27

Pokračování tabulky A.8.1.1

	Vepřové sádlo vč. Slaniny (kg)			Rostlinné tuky a oleje (kg)			Chléb (kg)		
	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci
1961	4,19	3,16	0,83	5,57	4,94	3,54	61,73	52,44	63,58
1962	4,30	3,28	0,84	5,65	4,96	3,89	66,24	56,70	80,05
1963	3,65	2,84	0,70	5,50	4,73	4,18	64,58	55,79	88,09
1964	3,27	2,61	0,62	5,70	5,01	4,16	67,85	56,76	86,03
1965	3,12	2,48	0,53	5,84	5,33	3,88	66,39	56,47	86,09
1966	2,79	2,14	0,56	6,11	5,38	4,09	63,97	54,65	87,39
1967	2,67	2,03	0,46	5,96	5,22	4,07	63,48	53,66	89,29
1968	2,60	2,04	0,41	6,04	5,36	3,95	62,06	52,30	85,71
1969	2,30	1,81	0,41	5,79	5,16	3,92	60,18	50,53	83,07
1970	2,12	1,63	0,45	5,69	5,00	3,74	59,04	49,82	80,71
1971	1,92	1,54	0,46	5,62	4,84	3,60	56,89	48,99	76,92
1972	1,91	1,47	0,48	5,63	5,16	3,78	55,90	47,50	74,07
1973	1,88	1,46	0,53	5,63	5,31	3,93	53,10	46,19	71,57
1974	1,93	1,49	0,53	5,65	5,32	3,80	51,51	45,11	69,08
1975	1,97	1,47	0,63	5,42	5,11	3,82	50,12	43,89	66,22
1976	2,06	1,63	0,86	5,07	4,92	3,65	47,45	41,93	61,11
1977	2,04	1,60	1,04	5,03	4,93	3,92	45,30	40,71	58,68
1978	2,07	1,58	1,10	5,24	5,13	4,21	46,43	41,41	61,09
1979	1,99	1,61	1,08	5,20	5,12	4,26	45,48	40,64	60,60
1980	1,90	1,55	0,97	5,24	5,16	4,28	44,52	39,79	60,65
	Pečivo (kg)			Mouka (kg)			Rýže (kg)		
	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci
1961	24,46	24,35	18,24	29,57	25,66	36,72	3,07	2,74	4,16
1962	25,60	25,75	19,33	28,86	24,38	44,34	3,98	3,60	5,15
1963	26,18	25,94	19,80	28,82	24,02	48,70	2,85	2,43	3,68
1964	25,01	25,24	19,57	32,96	25,76	50,95	3,21	2,72	3,83
1965	24,65	24,69	20,41	32,48	25,79	54,24	3,41	2,93	4,16
1966	24,52	24,35	21,40	30,33	24,69	51,38	3,31	2,85	4,34
1967	24,78	24,74	22,40	29,22	23,42	51,20	3,23	2,77	4,39
1968	25,11	25,50	22,73	29,16	23,24	51,31	3,38	2,93	4,30
1969	25,96	26,00	23,80	27,20	21,71	46,60	3,14	2,77	4,07
1970	26,28	26,62	24,93	25,37	20,38	43,15	3,01	2,72	3,93
1971	26,35	26,83	25,20	23,20	19,28	38,06	2,85	2,60	3,89
1972	26,66	26,95	26,37	21,79	18,17	34,82	2,79	2,64	3,78
1973	27,32	27,51	27,42	21,07	17,36	32,96	2,75	2,54	3,50
1974	27,38	27,37	27,46	19,70	16,79	30,74	2,74	2,54	3,56
1975	28,13	27,62	28,00	18,99	16,18	28,20	2,58	2,46	3,23
1976	26,58	26,64	27,29	17,25	15,45	24,70	2,66	2,46	3,02
1977	26,57	26,89	26,93	16,44	14,75	23,27	2,56	2,47	2,93
1978	26,96	27,80	28,18	17,20	15,16	24,07	2,56	2,38	3,04
1979	26,79	27,38	28,87	16,73	15,23	24,08	2,75	2,64	3,31
1980	26,54	27,19	28,33	16,19	14,88	23,22	2,68	2,65	3,28
	Brambory (kg)			Zelenina (kg)			Ovoce mírného pásma (kg)		
	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci
1961	64,13	58,51	14,35	26,86	27,69	23,07	20,18	20,78	8,03
1962	69,02	63,45	21,85	25,18	25,24	21,59	17,79	18,96	7,72
1963	64,55	58,08	20,98	27,47	23,69	21,41	19,36	20,00	6,99
1964	61,57	57,41	21,99	25,19	25,15	21,47	17,69	19,58	8,13
1965	55,60	53,76	20,32	24,82	24,82	21,74	14,35	15,52	7,33
1966	60,13	53,90	26,16	24,75	24,79	21,56	18,43	19,86	9,23
1967	59,62	51,45	31,16	24,57	25,27	21,45	17,98	19,19	9,16
1968	57,91	50,36	28,88	22,17	22,86	19,59	16,93	19,30	8,36
1969	57,62	49,92	25,04	22,68	22,95	21,36	15,64	17,90	7,74
1970	50,94	46,95	21,75	21,35	21,02	19,58	14,87	16,30	7,51
1971	51,97	45,48	27,81	21,65	21,81	20,13	13,06	14,57	8,01
1972	46,40	40,80	25,16	22,83	23,34	20,07	12,90	14,77	8,40
1973	45,14	40,10	25,45	23,06	23,83	19,46	12,39	14,42	8,96
1974	43,62	38,25	39,92	21,65	22,63	18,62	13,61	15,29	10,22
1975	44,23	38,94	39,80	21,41	22,33	16,74	12,60	13,61	8,12
1976	42,73	39,82	31,24	19,77	21,27	16,01	11,93	13,05	8,08
1977	34,04	30,46	28,62	21,85	24,32	17,19	12,53	14,48	9,84
1978	33,39	31,27	30,89	22,77	24,37	16,85	11,73	13,87	9,13
1979	30,05	28,17	31,18	24,26	25,54	18,12	11,33	12,63	7,76
1980	30,65	27,68	24,79	22,61	24,39	16,54	12,49	14,02	10,11

Pokračování tabulky A.8.1.1

	Jižní ovoce (kg)			Cukr (kg)			Čokoláda a čokol. Výrobky (kg)		
	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci	dělníci	zaměstnanci	rolníci
1961	3,62	4,47	1,69	19,11	17,90	27,10	1,06	1,21	0,79
1962	3,62	4,23	1,67	19,78	18,31	26,92	1,23	1,33	0,93
1963	3,27	3,61	1,50	19,27	17,70	26,89	1,21	1,44	0,94
1964	3,99	4,76	2,30	19,63	17,84	26,97	1,15	1,30	1,01
1965	6,83	7,89	4,14	19,25	17,69	25,88	1,20	1,33	1,11
1966	7,28	8,16	4,96	19,54	17,62	27,15	1,24	1,38	1,22
1967	7,00	8,02	4,90	18,60	16,64	27,03	1,34	1,48	1,33
1968	8,14	9,39	5,81	19,17	17,40	26,63	1,48	1,71	1,55
1969	8,97	10,22	6,83	18,16	16,56	26,60	1,56	1,73	1,66
1970	9,58	10,72	6,99	17,56	16,04	24,25	1,57	1,71	1,68
1971	9,70	11,02	7,82	16,03	14,59	22,28	1,52	1,68	1,73
1972	11,13	12,91	9,65	15,51	14,27	21,16	1,60	1,77	1,77
1973	13,04	15,08	11,60	15,74	14,50	21,73	1,64	1,83	1,88
1974	13,07	14,75	11,85	14,70	13,61	19,59	1,71	1,90	1,98
1975	13,44	15,13	12,17	14,73	13,88	20,30	1,70	1,89	1,95
1976	13,26	14,96	11,26	14,23	13,97	18,16	1,67	1,87	1,94
1977	13,07	15,18	11,44	13,24	12,72	16,24	1,47	1,67	1,67
1978	14,33	16,22	11,92	14,36	13,47	18,70	1,47	1,60	1,77
1979	14,37	15,96	11,92	14,58	14,20	18,93	1,52	1,69	1,70
1980	13,95	15,74	11,58	14,33	13,65	18,37	1,59	1,75	1,83

Zdroj: Český statistický úřad 1983: 20, 21, 26, 27, 33 a 33.

Tabulka A.8.1.2 – Spotřeba potravin servisní, mezilehlé a dělnické třídy, roky 1993-2010

	Maso vepřové (kg)			Maso hovězí (kg)			Uzeniny (kg)		
	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická
1993	7,60	3,40	15,36	4,22	1,93	8,91	15,20	6,19	30,45
1994	5,68	2,53	11,74	2,79	1,37	6,01	11,45	5,35	24,32
1995	5,05	2,88	10,77	2,26	1,40	5,04	10,65	5,81	23,93
1996	5,56	3,56	11,69	2,25	1,44	5,06	11,03	6,29	24,69
1997	5,41	3,33	11,74	2,52	1,49	5,29	10,90	6,21	25,45
1998	5,97	4,25	15,27	2,03	1,46	4,90	10,43	6,96	25,14
1999	5,55	4,55	13,12	1,98	1,51	4,54	11,53	8,49	28,00
2000	5,90	4,89	15,52	1,98	1,64	4,88	13,81	10,48	34,97
2001	5,97	4,68	16,17	1,47	1,19	3,83	13,39	10,00	34,36
2002	5,80	5,00	17,13	1,63	1,43	4,20	12,59	10,65	35,65
2003	6,24	5,07	16,54	1,71	1,45	3,84	12,89	10,21	32,23
2004	6,23	4,93	16,14	1,73	1,39	3,70	13,41	10,25	32,00
2005	5,92	5,28	16,48	1,52	1,27	3,59	11,91	9,99	30,16
2006	6,27	5,24	14,97	1,55	1,41	3,23	10,92	9,68	24,40
2007	5,92	6,03	15,29	1,73	1,72	3,54	11,08	12,01	22,91
2008	6,96	6,02	14,33	1,74	1,70	3,73	11,02	10,00	21,85
2009	6,30	7,10	13,86	1,89	1,84	3,32	10,92	10,27	21,36
2010	6,76	6,47	15,89	1,95	1,88	3,96	10,51	9,93	20,76

Pokračování tabulky A.8.1.2

	Drůbež (kg)			Ryby (kg)			Máslo (kg)		
	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická
1993	6,99	3,32	13,08	3,48	1,52	6,43	3,63	1,46	6,70
1994	6,21	3,18	11,60	3,27	1,58	6,45	2,73	1,18	5,22
1995	7,58	4,50	14,55	3,19	1,88	6,60	2,19	1,17	4,17
1996	8,22	5,04	16,16	3,46	2,06	6,81	2,11	1,20	4,00
1997	8,62	5,28	17,06	3,62	2,06	7,09	2,01	1,15	3,72
1998	9,14	6,15	18,82	3,28	2,12	6,66	1,77	1,18	3,54
1999	8,76	6,76	17,64	3,14	2,16	6,47	2,01	1,38	3,90
2000	9,40	7,62	20,62	3,92	2,74	8,22	2,50	1,78	5,40
2001	9,12	7,37	21,37	3,80	2,59	8,24	2,47	1,86	5,64
2002	9,22	8,06	23,52	3,40	2,48	7,91	2,42	1,94	5,71
2003	9,37	7,73	21,23	3,54	2,52	7,08	2,60	1,89	5,17
2004	9,82	7,94	21,22	3,63	2,57	7,10	2,56	1,95	5,07
2005	9,05	8,00	20,57	3,26	2,68	6,67	2,43	2,05	5,26
2006	9,02	9,03	19,21	2,99	2,50	5,51	2,28	1,99	4,31
2007	8,54	8,74	17,36	3,18	5,88	5,40	2,49	2,27	4,21
2008	8,92	9,45	16,57	3,32	2,99	5,67	2,41	2,21	4,32
2009	9,52	10,61	17,92	3,72	3,41	5,82	2,65	2,59	4,47
2010	9,47	9,83	17,19	3,40	3,05	5,49	2,56	2,36	4,29
	Vepřové sádlo vč. Slaniny (kg)			Rostlinné tuky a oleje (kg)			Vejce (ks)		
	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická
1993	0,86	0,45	1,79	8,17	3,77	16,29	110	59	193
1994	0,68	0,32	1,41	6,86	3,45	14,28	82	48	150
1995	0,54	0,35	1,33	6,65	4,10	14,79	81	49	150
1996	0,58	0,37	1,32	7,17	4,43	15,55	81	50	150
1997	0,53	0,33	1,33	7,27	4,52	16,05	80	50	154
1998	0,49	0,41	1,49	6,99	4,98	16,72	77	57	153
1999	0,45	0,34	1,19	6,82	4,91	15,98	78	58	147
2000	0,43	0,34	1,36	7,84	6,25	19,64	85	73	178
2001	0,47	0,34	1,46	7,54	5,85	19,60	83	70	183
2002	0,43	0,35	1,56	7,06	5,72	19,49	76	72	193
2003	0,46	0,32	1,36	6,79	5,29	16,72	78	67	173
2004	0,43	0,35	1,31	7,03	5,47	16,98	81	67	170
2005	0,43	0,34	1,38	6,18	5,35	15,88	76	66	175
2006	0,50	0,31	1,26	5,91	5,08	13,04	72	68	135
2007	0,47	0,34	1,20	5,75	5,28	13,29	72	72	129
2008	0,49	0,41	1,10	5,40	5,62	11,35	74	72	122
2009	0,43	0,42	1,14	5,28	5,97	11,35	80	83	125
2010	0,43	0,39	1,11	4,85	5,43	11,14	76	77	124
	Mléko (l)			Sýry (kg)			Chléb (kg)		
	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická
1993	51,01	22,28	96,24	5,93	2,39	9,30	39,89	16,38	83,41
1994	39,54	18,26	78,84	4,79	2,26	7,84	30,69	14,40	69,19
1995	34,15	19,53	73,09	4,64	2,51	8,09	26,44	14,87	63,44
1996	32,65	19,64	73,86	5,03	2,80	8,50	26,00	16,22	62,98
1997	34,81	20,73	75,68	5,18	2,82	8,76	25,37	15,60	61,28
1998	33,05	22,47	78,63	5,16	3,08	9,21	23,37	16,45	59,49
1999	33,48	24,17	79,08	5,44	3,34	9,74	22,25	15,69	56,28
2000	39,78	28,45	96,24	6,57	4,37	12,21	26,17	19,72	68,30
2001	37,94	28,19	97,07	6,96	4,52	12,91	25,13	18,93	67,56
2002	37,91	29,04	98,24	6,69	4,72	13,15	23,72	18,41	67,15
2003	40,18	28,46	85,78	7,10	4,76	12,32	22,93	17,87	58,04
2004	39,95	27,66	84,86	7,37	5,00	12,80	22,77	17,36	56,46
2005	38,11	28,55	81,93	7,06	5,21	12,51	20,19	17,05	52,59
2006	35,35	28,25	66,23	6,17	4,98	9,89	18,96	16,76	42,94
2007	33,80	28,28	62,22	6,43	5,06	9,61	18,94	16,24	39,02
2008	34,27	30,54	60,75	6,17	5,17	9,33	18,48	16,12	36,25
2009	35,50	34,08	61,78	6,55	5,95	9,76	17,78	16,84	34,56
2010	34,76	30,26	60,28	6,61	5,77	9,54	17,40	15,81	33,47

Pokračování tabulky A.8.1.2

	Pečivo (kg)			Mouka (kg)			Rýže (kg)		
	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická
1993	27,36	10,82	51,45	11,52	5,40	25,72	2,12	0,93	4,09
1994	22,01	9,66	44,40	9,07	4,27	21,19	1,85	0,83	3,59
1995	21,15	12,29	45,79	8,18	5,09	20,11	1,95	1,12	4,20
1996	22,45	13,47	48,35	8,12	5,26	20,45	2,03	1,15	4,21
1997	22,56	13,69	49,16	8,05	5,20	20,44	2,09	1,19	4,20
1998	20,35	13,79	47,27	8,04	5,69	20,54	2,05	1,36	4,33
1999	20,16	14,49	44,13	7,92	5,69	19,76	1,99	1,41	4,20
2000	24,97	19,05	57,94	8,69	6,95	24,20	2,27	1,80	5,24
2001	25,00	19,02	59,94	8,27	6,71	24,34	2,16	1,75	5,40
2002	23,59	18,83	59,85	7,70	6,66	24,16	2,03	1,77	5,34
2003	23,75	17,13	52,43	7,58	6,21	20,41	2,08	1,71	4,72
2004	23,86	17,35	52,45	8,21	6,45	20,79	2,22	1,79	4,97
2005	21,65	17,12	50,26	6,96	6,34	20,20	1,86	1,70	4,42
2006	19,19	16,30	40,07	7,17	6,90	19,41	1,85	1,82	3,77
2007	19,23	16,66	37,13	7,75	7,50	18,68	1,92	1,97	3,84
2008	19,04	16,64	34,76	7,92	8,13	18,06	1,94	1,94	3,87
2009	18,28	17,75	34,09	7,60	8,94	18,53	1,92	2,06	3,69
2010	18,04	15,86	32,77	7,17	8,39	17,86	1,81	2,13	3,59
	Brambory (kg)			Zelenina (kg)			Jižní ovoce (kg)		
	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická
1993	23,23	11,77	46,66	16,20	7,84	28,69	18,96	8,35	31,48
1994	18,13	9,19	34,76	14,39	7,68	25,62	17,65	7,94	29,39
1995	17,45	10,19	33,79	14,95	8,54	26,58	18,29	9,80	32,07
1996	17,92	11,24	35,61	16,28	9,77	27,94	16,88	10,22	29,87
1997	16,61	9,76	35,94	16,94	10,18	28,89	16,25	9,63	28,99
1998	15,55	12,20	34,75	16,02	10,39	27,27	14,03	8,98	26,30
1999	14,43	11,32	33,91	16,71	11,67	29,33	13,96	9,64	26,05
2000	17,60	14,72	43,24	19,28	14,52	35,65	15,18	11,40	30,42
2001	17,44	13,51	42,26	21,14	15,51	41,25	13,22	9,61	27,17
2002	17,04	14,05	44,99	20,35	16,05	43,04	12,33	9,91	26,65
2003	16,43	14,23	40,85	21,58	16,19	40,43	13,42	10,08	25,70
2004	17,90	14,19	39,11	23,93	17,51	44,25	13,66	10,04	25,32
2005	15,67	13,70	40,11	22,29	18,37	43,04	11,29	9,20	21,90
2006	17,22	15,43	40,18	19,92	18,26	34,25	10,98	9,56	19,29
2007	18,20	15,29	32,23	20,50	18,07	34,82	11,57	10,20	20,49
2008	17,71	15,31	33,15	21,28	19,77	34,08	11,32	10,39	18,65
2009	16,97	18,03	30,59	22,52	21,49	34,12	11,72	10,51	18,43
2010	17,60	15,75	32,75	21,89	19,16	32,54	12,23	11,06	19,95
	Ovoce mírného pásma (kg)			Cukr (kg)			Čokoláda a čokol. Výrobky (kg)		
	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická	servisní	mezilehlá	dělnická
1993	14,74	6,81	25,18	11,19	4,57	23,30	1,73	0,70	2,94
1994	11,80	5,19	19,69	9,84	4,94	21,89	1,64	0,71	2,69
1995	12,27	5,93	20,95	7,82	4,23	17,15	1,66	0,90	3,12
1996	13,42	7,33	22,58	7,53	4,61	18,30	1,77	0,99	3,28
1997	11,54	6,48	20,93	6,96	4,13	16,27	1,86	1,04	3,35
1998	12,50	7,63	22,41	6,20	4,40	16,58	1,73	1,13	3,45
1999	14,51	10,11	26,98	6,35	4,92	16,59	1,66	1,17	3,26
2000	15,67	11,70	29,37	7,27	5,57	19,82	1,79	1,36	3,86
2001	11,38	8,52	22,06	6,80	5,12	19,61	1,90	1,35	3,95
2002	11,50	8,39	22,78	6,85	5,52	20,18	1,90	1,49	4,09
2003	12,17	8,62	21,59	6,91	5,34	17,19	1,99	1,48	3,72
2004	13,42	10,04	24,28	7,83	5,84	18,64	2,16	1,51	3,88
2005	14,19	11,44	26,49	5,73	4,90	15,68	1,95	1,56	3,76
2006	11,25	10,33	19,33	6,16	5,86	14,72	1,91	1,47	3,14
2007	11,95	10,82	18,78	6,83	5,75	15,82	2,03	1,56	3,11
2008	11,15	10,22	18,24	7,07	6,95	15,24	2,12	1,72	3,22
2009	12,28	12,14	18,91	7,46	7,64	14,81	2,12	1,85	3,09
2010	12,55	11,42	18,12	5,73	6,41	13,05	2,18	1,82	3,21

Zdroj: Český statistický úřad, statistika Rodinných účtů (upraveno).

Příloha č. 9

Tabulka A.9.1.1 - EGP třídní schéma

Třídní pozice	Popis	Typ pracovní smlouvy
I	Vysokoškolsky vzdělání Odborníci, vysocí státní úředníci a političtí činitelé; manažeři velkých podniků; velkoburžoazie	Zaměstnavatelé nebo smlouva o služebním vztahu
II	Středoškolsky vzdělání Odborníci, nižší státní úředníci a političtí činitelé; vzdělání technici; manažeři menších průmyslových podniků; nadřízení nemanuálně pracujících zaměstnanců	Smlouva o služebním vztahu
IIIa	Rutinní nemanuální zaměstnanci v administrativě a obchodu vyššího stupně; prodavači; zaměstnanci ve službách	Kombinace smlouvy o služebním vztahu a smlouvy o vykonávané práci
IIIb	Rutinní nemanuální zaměstnanci v obchodě a službách nižšího stupně	Kombinace smlouvy o služebním vztahu a smlouvy o vykonávané práci
IVa	Drobní vlastníci, umělci atd. se zaměstnanci	Zaměstnavatelé
IVb	Drobní vlastníci, umělci bez zaměstnanců	Samostatně výdělečně činní
IVc	Farmáři, maloročníci a ostatní samostatně výdělečně činní v primárním sektoru	Zaměstnavatelé nebo samostatně výdělečně činní
V	Polokvalifikovaní technici, dělničtí mistři a předáci	Kombinace smlouvy o služebním vztahu a smlouvy o vykonávané práci
VI	Kvalifikovaní manuální pracovníci	Smlouva o vykonávané práci
VIIa	Polokvalifikovaní nebo nekvalifikovaní manuální pracovníci mimo primární sektor	Smlouva o vykonávané práci
VIIb	Zemědělci a jiní pracovníci v primárním sektoru	Smlouva o vykonávané práci

Zdroj: Erikson, Goldthorpe 1992: 38